१७४ मार्गणास्थानसंकलितं

कायस्थितिप्रकरणम्

संशोधक-मार्गदर्शक-

आचार्यदेव-श्रीमद् विजयप्रेमसूरीश्वराणां शुभप्रेरणया

प्रणेता मूलगाथानां
मुनिराजश्री वीरशेखरविजयः

प्रणेता प्रेमप्रभाटीकायाः
मुनिराजश्री गुणरत्नविजयः

-: प्रकाशिका :-

भारतीय-प्राच्य-तत्त्व-प्रकाशन-समितिः [पिंडवाडा राजस्थाने]

१७४ मार्गणास्थानसंकलितं

कायस्थितिप्रकरणम्

संशोधक-मार्गदर्शक-

आचार्यदेव-श्रीमद् विजयप्रेमसूरीश्वराणां शुभप्रेरणया

प्रणेता मूलगाथानां
मुनिराजश्री वीरशेखरविजयः

प्रणेता प्रेमप्रभाटीकायाः
मुनिराजश्री गुणरत्नविजयः

-: प्रकाशिका :-

भारतीय-प्राच्य-तत्त्व-प्रकाशन-समितिः [पिण्डवाडा राजस्थान]

मूल्यं २-००

❀ शुद्धिकरण ❀

पत्रांक	पंक्त्यंक	अशुद्धं	शुद्धं
१	२३	सागरोम	सागरोपम
२	२१	वृत्त कारा०	वृत्तिकारा०
२	२३	सारोपम	सागरोपम
३	२०	-यमवद्व	भवद्भया-
४	२३	तस्यां तु	तस्यां
४	२५	सहस्रणि	सहस्राणि
५	३	(×१ / १०	(६×१ / १०
५	१२	विशोधियि-	विशोधयि-
९	४	कायकाय	काय
१०	९	'अहार०	'आहार०
१०	२६	परिणम्य	परिणमय्य
१२	२१	तद्दवीनां तु	तद्देवीनां
१३	१६	सम्बध	सम्बन्ध
१५	१	भवति	भवन्ति
२२	१३	कल्य	कल्पद्य
२२	१३	वपरार्त्तान्	परावर्त्तान्
२३	२९	नरपेक्ष	नरापेक्ष
२५	९	पमप्रति	यमप्रति
२६	१६	श्च्युत्वा	च्युत्वा
३१	४	वहिता	विहिता
३१	५	०म्मलात्	०लम्मात्
३२	२५	निखेकखा	निरवेकखा
३८	१८	मत्या०	मत्य०
४१	५	भव्योः	भव्ययोः
४२	१६	परिणम्य	परिणमय्य

कायस्थितिप्रकरणम्

प्रणम्य जिनं पार्श्वेशं, पार्श्वयक्षप्रसेवितम् । ध्यात्वा श्रीप्रेमसूरीशं, कायस्थितिं विवर्णये ॥१॥

इह खलु दुरन्तसंसारकाननमुल्लङ्घयितुकामानां भव्यानां संबोधाय नरकगत्यादिचतुःसप्तत्युत्तरशतमार्गणानां कायस्थितिं प्राह—

कायठिई उक्कोसा णिरयसुराणं विभंगणाणस्स ।
किण्हसुइलखइयाणं तेत्तीसा सागरा णेया ॥१॥

(प्रे०) **'कायठिई'** इत्यादि, 'कायस्थितिः' काय इह पर्यायः परिगृह्यते, काय इव काय इत्युपमानात् । स च द्विविधः, सामान्यरूपो विशेषरूपश्चेति, तत्र सामान्यरूपो निर्विशेषणो जीवत्वलक्षणः, विशेषरूपस्तु नैरयिकत्वादिलक्षणः । तस्य स्थितिः=अवस्थानं कायस्थितिः । सामान्यरूपेण विशेषरूपेण वा पर्यायेणाऽऽदिष्टस्य जीवस्य याऽव्यवच्छेदेन वृत्तिः, सा कायस्थितिरित्यर्थः, यथा जीवत्वरूपेण सामान्यपर्यायेण नैरयिकत्वकृष्णलेश्यादिरूपविशेषपर्यायेण वाऽऽदिष्टस्य जीवस्य याऽव्यवच्छेदेन वृत्तिः सर्वाद्धालक्षणा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमादिरूपा च, सा कायस्थितिः, यतो जीवो न कदाचिदपि जीवत्वपर्यायं जहाति, मुक्तावस्थायामपि ज्ञानादिभावप्राणसद्भावेन जीवत्वोपपत्तेः । नैरयिकत्वकृष्णादिलेश्यापर्यायं तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमादिप्रमाणकालमनुभूय जहाति ।

सा च कायस्थितिर्द्विधा जघन्योत्कृष्टभेदात् । तत्र नैरयिकत्वादिपर्याया-ऽऽदिष्टस्य जीवस्या-ऽव्यवच्छेदेनोत्कृष्टतस्तत्तत्पर्यायेणाऽवस्थानम् उत्कृष्टा कायस्थितिः, नैरयिकत्वादिपर्यायाऽऽदिष्टस्य जीवस्या-ऽव्यवच्छेदेन जघन्यतस्तत्तत्पर्यायेणाऽवस्थानं जघन्यकायस्थितिः । इहादौ तावदेकजीवमाश्रित्योत्कृष्टकायस्थितिं निरूपयितुकामो नरकगत्यादिमार्गणाः संगृह्य प्राह—**'उक्कोस्सा'** इत्यादि, उत्कृष्टा 'सुरनिरयोः' सुरस्य=देवगतेः, निरयस्य=नरकगतेश्च 'विभङ्गज्ञानस्य' विभङ्गज्ञानमार्गणायाः 'कृष्णशुक्लक्षायिकाणां' कृष्णलेश्या-शुक्ललेश्या-क्षायिकसम्यक्त्वलक्षणानां मार्गणानां सर्वसंख्यया षण्णां मार्गणानां 'त्रयस्त्रिंशत्' त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाः 'सागराः' महत्त्वसाम्यात् सागरोपमाः 'ज्ञेया' बोद्धव्या । इयमत्र भावना—नारकास्तथास्वाभाव्यात् स्वकीयभवाच्च्युत्वा तदनन्तरं न पुनर्नारकत्वेन समुत्पद्यन्ते, तस्मात् कारणात् सप्तमपृथिवीनारकाणां चोत्कृष्टायुष्कस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपममात्रत्वादुत्कृष्टकायस्थितिरपि तावन्मात्र्येव भवति , उक्तं चाऽऽर्यश्यामपादैः **प्रज्ञापनासूत्रे**—
"नेरइए णं भंते । नेरइए त्ति कालओ केच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ।" इति ।

एवमेकजीवमाश्रित्य देवगतेरपि त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाण्युत्कृष्टकायस्थितिर्निश्चेतव्या, देवभवतश्च्युत्वाऽनन्तरभवे देवत्वेना-ऽनुत्पादाद् अनुत्तरसुरस्य चोत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकायुष्कत्वात् ।

कृष्णलेश्या-शुक्ललेश्ययोरुत्कृष्टकायस्थितिर्यथासंख्यं नारकत्रिदशौ समाश्रित्य सामान्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, विशेषतः पुनरन्तर्मुहूर्ताभ्याधिकानि, **प्रज्ञापनादिसूत्रेषु** तथोक्तत्वात् , तथा चात्र

श्रीप्रज्ञापनासूत्रम्–"कण्हलेसे णं भंते। कण्हलेसे त्ति कालतो केवचिरं होइ ? गो० ? जह० अंतो० उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहूत्तमब्भहियाइं। ××× सुक्कलेसे णं पुच्छा०, गो०। जह० अंतो०, उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहूत्तमब्भहियाइं।" इति। भावना त्वित्थं कार्या–कश्चिद् मनुष्यस्तिर्यङ् वाऽन्तर्मुहूर्तं कृष्णलेश्यया परिणतो जीवः सप्तमपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकनारकत्वेनोत्पन्नः, स स्वायुः परिपाल्य नारकस्तिर्यक्षूत्पद्यते, तत्र प्रथमाऽन्तर्मुहूर्तं कृष्णलेश्याकत्वेन तिष्ठति। ततो लेश्यान्तरं लभते। इत्थं पूर्वोत्तरभवगतमन्तर्मुहूर्तद्वयं नारकाणां चाऽवस्थितलेश्याकत्वाद् नारकभवस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, अन्तर्मुहूर्तकालस्य त्वसंख्येयभेदभिन्नत्वेनाऽन्तर्मुहूर्तद्वयस्याऽप्यन्तर्मुहूर्तत्वाद् अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि कृष्णलेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिः। शुक्ललेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुत्तरसुरमाश्रित्य भावनीया, अनुत्तरसुराणां शुक्ललेश्याकत्वात् तेषां चोत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकत्वात्।

विभङ्गज्ञानस्योत्कृष्टकायस्थितिर्नैरयिकाणामुत्कृष्टभवस्थितिप्राधान्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भणिता, किन्तु तत्तन्मतानुसारेण यथागमं विबुधजनैर्हीनाऽधिका परिभावनीया। तथाहि-**प्रज्ञापनासूत्रकारमतेन** देशोनपूर्वकोटिवर्षाधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि विभङ्गज्ञानस्योत्कृष्टकायस्थितिः। अक्षराणि त्वेवम्–"विभंगणाणी णं भंते। पुच्छा, गो०। जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूणाते पुव्वकोडीते अब्भहिताइं॥" इति। भावना त्वित्थं कार्या-कश्चिन्मिथ्यादृष्टिर्मनुष्यस्तिर्यङ् वा पूर्वकोट्यायुष्कः कतिपयवर्षातिक्रमे विभङ्गज्ञानी जायते, जातश्चा-ऽप्रतिपतितविभङ्गज्ञान एवाऽविग्रहगत्या सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकनैरयिकत्वेनोत्पद्यते, तदा भवति यथोक्तमुत्कृष्टं मानम्। तत ऊर्ध्वं तु सम्यक्त्वलाभेना–ऽवधिज्ञानोत्पत्तितः सर्वथा वाऽपगमात् तद्विभङ्गज्ञानं व्यवच्छिद्यते।

इदमत्राऽवधेयम्– प्रज्ञापनासूत्रकाराभिप्रायेणा-ऽप्रतिपतितविभङ्गज्ञाना जीवा मनुष्यतिर्यञ्चः सप्तमपृथविनारकेषु संजायन्ते, नारकाः पुनस्तिर्यक्षूत्पद्यन्त इति। नन्वेवं तर्हि विभङ्गज्ञानस्य कायस्थितिः किञ्चिन्न्यूनपूर्वकोटिद्वयाधिकत्रयस्त्रिंशत्सारोपमप्रमाणा स्यात् ? इति चेत्, न, देशोनपूर्वकोट्यधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमत ऊर्ध्वमवश्यं सम्यक्त्वप्राप्त्या सर्वथा वाऽपगमेन विभङ्गज्ञानाभावात्।

व्याख्याप्रज्ञप्तिसूत्राऽभिप्रायेण तु स्वभवपरित्यागकाले नारको विभङ्गज्ञानं जहाति। कथमेतदवसीयते ? इति चेत्, उच्यते–विभङ्गज्ञानी नारको नोद्वर्तते=न परिच्यवते, यदुक्तं **व्याख्याप्रज्ञप्तौ**–"विभंगनाणी ण उववट्टंति।" इति। किञ्च **पञ्चसंग्रहादिकारै**र्विभङ्गज्ञान औदारिकमिश्रकाययोगो निषिद्धः, यदुक्तं **पञ्चसंग्रहे**–

"मणनाणविभंगेसु मीसं उरलं पि नारयसुरेसु । केवलथावरविगले वेउव्विदुगं न संभवइ ॥१॥" इति ।

तेन नरकत उत्पद्यमानानां जीवानां मनुष्यतिरश्चां विभङ्गज्ञानं न भवतीति सिद्ध्यति ।

अन्ये पुनराहुः–अप्रतिपतितविभङ्गज्ञानो जीवो नरकतोऽन्यत्राऽन्यतो वा नरके न समुत्पद्यत इति । कथमेतदवसीयते ? इति चेत्, उच्यते–**पञ्चसंग्रहमूलटीकाकारेण** कार्मणकाययोगं विवर्णयता विभङ्गज्ञाने कार्मणकाययोगः प्रतिषिद्धः, तत्र हेतुस्तु विभङ्गज्ञानस्य तद्भविकत्वमित्युपन्यस्तः । तथा च **तद्ग्रन्थः**–××××चक्षुर्दर्शन-मनःपर्यायज्ञान-विभङ्गाहारकद्वारेषु न भवति, कथं ? विग्रहगतौ कार्मणशरीरसद्भावात् तत्र चक्षुर्दर्शनाभावात् । यद्यपि लब्धिमङ्गीकृत्य तद्विद्यते, तथापि न तदाद्रियते यतो लब्ध्यपर्याप्तकानामुपयोगत्रयमेवोक्तम् । मनःपर्यायज्ञानं तु सुसाधुषु भवति, तत्र तस्याऽसद्भाव एव, विभङ्गस्य तु तद्भविकत्वात् आहारककार्मणयोर्विरोधात् कार्मणशरीरं न भवति ।" इति ।

किञ्च **पञ्चसंग्रहमूलकारेणा**ऽपि विभङ्गज्ञान एक एव पर्याप्तजीवभेदो दर्शितः । तथा च **तद्ग्रन्थः**–"एकं मणनाणकेवलं विभङ्गो" इति । तदेवं सिद्ध्यति–अपर्याप्ता-ऽवस्थायां मनःपर्यायकेवलज्ञानवद् विभङ्गज्ञानमपि न भवतीति । ततश्च सप्तमनरकपृथिव्यामपर्याप्ता-ऽवस्थाप्रथमा-ऽन्तर्मुहूर्तं व्यतिक्रम्य जीवो विभङ्गज्ञानी भवति, स च विभङ्गज्ञानमाभवं परिपालयति । इत्थमन्तर्मुहूर्तन्यूनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टकायस्थितिरन्येषां मतेन संभवति, नारकतदितरलक्षणभवद्वयस्याऽपर्याप्तावस्थायां विभङ्गज्ञानाभावात् । यत्पुनः **पञ्चसंग्रहमूलवृत्तिकृता** उपयोगद्वारेऽनाहारकमिथ्यादृष्टेर्विभङ्गज्ञानं दर्शितम्, तथा **तद्ग्रन्थः** 'अनाहारकस्य मिथ्यादृष्टेश्चत्वारस्त्रयः प्राग्वत्, विभङ्गः कालसौकर्यस्येव ।" इति । विभङ्गज्ञाने च कार्मणकाययोगो निषिद्धो योगद्वारे । तत्किं वृत्तिकृता मतद्वयसंग्रहार्थं द्वारान्तरे भिन्नमुक्तम्, उताऽभिप्रायान्तरेण, तत्त्वं केवलिनो बहुश्रुता वा विदन्ति ।

क्षायिकसम्यक्त्वस्योत्कृष्टकायस्थितिस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि किञ्चिन्न्यूनमनुष्या-यभवद्धिकानि द्रष्टव्या । भावना त्वित्थम्–कश्चित् चतुर्विंशतिमोहनीयसत्कर्मा सम्यग्दृष्टिर्मनुष्यः क्षायिकसम्यक्त्वं लब्धवान्, ततः संयमं प्रतिपद्य क्रमेण च स्वायुः परिपाल्या-ऽनुत्तरेषूत्पद्यते, ततोऽनुत्तरदेवतो मनुष्यत्वेन समुत्पद्यते । मनुष्यभवे स्वक्षपकश्रेणिप्रतिपत्तियोग्यजघन्यकालमात्र आयुष्के शेषे क्षपकश्रेणिं प्रतिपद्यते, प्रतिपन्नश्च क्रमेण सयोगिकेवलिगुणस्थानकं प्राप्याऽयोगिकेवलिगुणस्थानकं लभते । तदेवं किञ्चिन्न्यूनमनुष्यभवद्वयेनाधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि कायस्थितिर्लभ्यते नन्वयोगिकेवलिगुणस्थानकप्राप्तौ सत्यामप्ययोगिकेवलिनां सिद्धानां च क्षायिकसम्यक्त्वस्याऽविनाशात् क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिः साद्यनन्तकालो लभ्यत इति, तत्कथं सातिरेकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमकाल उच्यते ? इति चेत्, भण्यते, मा त्वरिष्ठाः, इयं कायस्थितिः प्रकृतिबन्धमाश्रित्य प्रोक्ता, प्रकृतिबन्धश्च सयोगिकेवलिगुणस्थानकादूर्ध्वं न भवति । अबन्धकमाश्रित्य

त्वग्रे वक्ष्यते "साइअपज्जवसाणा" इत्यादिना । एवमन्यत्राऽपि यथास्थानं प्रकृतिबन्धमाश्रित्य बोधनीया मार्गणानां कायस्थितिः ॥१॥

सम्प्रति नरकगतेरवान्तरभेदानामेकजीवाश्रितामुत्कृष्टकायस्थितिं वक्तुकाम आह—

पढमाइगनिरयाणं कमसो एगो य तिण्णि सत्त दस ।
सत्तरह य बावीसा तेत्तीसा सागरा णेया ॥२॥

(प्रे०) 'पढमाइ०' इत्यादि, 'प्रथमादिनिरयाणां' प्रथम आदौ येषाम्, ते प्रथमादिकाः, ते च ते निरयाश्च प्रथमादिकनिरयाः,, तेषाम्, रत्नप्रभा—शर्कराप्रभा-वालुकाप्रभा-पङ्कप्रभा-धूमप्रभा-तमःप्रभा-महातमःप्रभागतानां सप्तानां निरयभेदानामित्यर्थः, 'क्रमशः' क्रमेण एकः; चकारः पादपूर्त्यै, एवमग्रेऽपि, त्रयः, सप्त दश सप्तदश द्वाविंशतिस्त्रयस्त्रिंशत् 'सागराः' पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सागरोपमाः, 'ज्ञेया'' प्रस्तुतत्वाद् एकजीवाश्रयोत्कृष्टा कायस्थितिर्बोध्या । इदमुक्तं भवति—प्रथमपृथिवीनरकस्यैकजीवविषयोत्कृष्टकायस्थितिरेकः सागरोपमः, "अर्थवशाद् वचनविपरिणामः" इति न्यायेन बहुवचनान्तसागरोपमशब्दस्यैकवचनान्तत्वेन विपरिणामः, द्वितीयपृथिवीनरकस्य त्रिसागरोपमाः, तृतीयपृथिवीनरकस्य सप्तसागरोपमाः; चतुर्थपृथिवीनरकस्य दशसागरोपमाः, पञ्चमपृथिवीनरकस्य सप्तदश सागरोपमाः, षष्ठपृथ्वीनरकस्य द्वाविंशतिः सागरोपमाः, सप्तमपृथिवीनरकस्य च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाः, यतो नारकाणां तद्भवतश्च्युत्वा-ऽनन्तरभवे नारकत्वेना-ऽनुत्पादादुत्कृष्टभवस्थितिरेवोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति । उत्कृष्टभवस्थितिश्च रत्नप्रभादिषु जीवानां **वाचकमुख्यैस्तत्त्वार्थसूत्रे** यथोक्तप्रमाणैवा-ऽभिहिता । तथा च **तद्ग्रन्थः**—"तेष्वेक-त्रि-सप्त-दश-सप्तदश-द्वाविंशति-त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाः सत्त्वानां परा स्थितिः ।" इति । अत्र 'तेषु'=रत्नप्रभादिनरकेषु । इयं तूत्कृष्टकायस्थितिरेकजीवाश्रिता सामान्यत उक्ता । विशेषतः पुनस्तत्तत्पृथिवीप्रस्तटेषु भिन्ना भिन्ना नारकाणामुत्कृष्टकायस्थितिर्भवति, उत्कृष्टभवस्थितेस्तथात्वाद् नारकाणां च भवस्थितेरेव कायस्थितित्वात् । एतदुक्तं भवति—प्रथमपृथिव्यां त्रयोदश (१३) नरकप्रस्तटाः; द्वितीयस्यां पृथिव्यामेकादश (११), तृतीयस्यां नव (७) । ततो द्वाभ्यां द्वाभ्यां हीनास्तावद् वक्तव्याः, यावत् सप्तमी नरकपृथिवी । तस्यां तु त्वेक एव प्रस्तटः । उक्तं **श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणैः**—
"तेरिक्कारस नव सत्त पंच तिन्नेव हुंति इक्को य । पत्थडसंखा एसा, सत्तसु वि कमेण पुढवीसु ॥१॥" इति

तत्र प्रथमपृथिव्या रत्नप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकस्योत्कृष्टकायस्थितिर्नवतिर्वर्षसहस्राणि (९०,०००)द्वितीयप्रस्तटे वर्षाणां नवतिर्लक्षाः, (९००००००)तृतीये 卐 प्रस्तटे पूर्वकोटिर्वर्षाणाम्

卐 धवलाकारास्तु प्राहुरसंख्येयपूर्वकोटीप्रमाणामुत्कृष्टकायस्थितिं प्रथमनरकतृतीयप्रस्तटे । अक्षराणि त्वेवम्-"तदियपत्थडे ×××× उक्कोस्समसंखेज्जाओ पुव्वकोडीओ ।" इति ।

चतुर्थे प्रस्तट एकः सागरोपमस्य दशभागः(१/१०)पञ्चमे प्रस्तटे द्वौ सागरोपमस्य दशभागौ(२/१० × १सा.)षष्ठे प्रस्तटे त्रयः सागरोपमस्य दशभागाः(३/१० × १सा.)सप्तमे प्रस्तटे चत्वारः सागरोपमस्य दशभागाः(४/१० × १) अष्टमे प्रस्तटे पञ्च सागरोपमस्य दशभागाः(५/१० × १सा.)नवमे प्रस्तटे षट् सागरोपमस्य दशभागाः(/१० × १ सा.)दशमे प्रस्तटे सप्त सागरोपमस्य दशभागाः(७/१० × १सा.)एकादशे प्रस्तटेऽष्ट सागरोपमस्य दशभागाः, (८/१० × १)द्वादशे प्रस्तटे नव सागरोपमस्य दशभागाः(९/१० × १सा), त्रयोदशे प्रस्तट एकं सागरोपमं भवति, यतो नारकाणां पुनरनन्तरभवे नारकत्वेनाऽनुत्पादादुत्कृष्टभवस्थितिरेवोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति, तत्तत्प्रस्तटस्थानां च नारकाणामुत्कृष्टभवस्थितिश्च यथोक्तप्रमाणा, यदुक्तं **श्रीमज्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपादैर्बृहत्संग्रहण्याम्—**

"दस नउई य सहस्सा, पढमे पयरम्मि ठिइ जहन्नियरा। सा सयगुणिआ बिइए, तइयम्मि पुणो इमा होइ॥१॥
नउई लक्ख जहन्ना, उक्कोसा पुव्वकोडि निद्दिट्ठा। आईल्लपुव्वकोडी दसभागो सायरस्सियरा ॥२॥
दसभागो पंचमए दो दसभागा य होइ उक्कोसा। एगुत्तरवुड्ढीए दसेव भागा भवे जाव ॥३॥" इति।

द्वितीयादिनरकपृथिवीषु पुनः पूर्वपृथिवीगतोत्कृष्टस्थितिः स्वोत्कृष्टस्थितितो विशोधियितव्या। विशोधने च कृते यदवशिष्यते, तत् स्वप्रस्तटैर्विभज्यते, तदा यद् लभ्यते, तदिष्टप्रस्तटमानेन गुण्यते, गुणिते च सति यदागच्छति, तेन सहिता पूर्वपृथिवीगतोत्कृष्टस्थितिस्तत्प्रस्तट उत्कृष्टा स्थितिर्भवति। यथा शर्कराप्रभायामुत्कृष्टस्थितिस्त्रीणि सागरोपमाणि, तेभ्यो रत्नप्रभोत्कृष्टस्थितिरेकसागरोपमप्रमिता विशोध्यते। तदा द्वे सागरोपमे अवशिष्येते। ते च शर्कराप्रभागतैरेकादशप्रस्तटैर्विभज्येते, तदा लभ्येतां द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ (२/११), तौ चेष्टप्रस्तटमानेनैकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति तावेव द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ जातौ, ताभ्यां च सहिता पूर्वपृथिवीलक्षणरत्नप्रभागतोत्कृष्टस्थितिः शर्कराप्रभायाः प्रथमे प्रस्तट उत्कृष्टस्थितिरेकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ। यदि पुनर्द्वितीयप्रस्तट उत्कृष्टस्थितिर्ज्ञातुमिष्यते, तर्हि तौ द्वौ सागरोपमस्यैकादशभागौ द्वाभ्यां गुण्येते, जाताश्चत्वारः सागरोपमस्यैकादशभागाः, तैर्युक्ता रत्नप्रभापृथिव्युत्कृष्टस्थितिः शर्कराप्रभाया द्वितीयप्रस्तट उत्कृष्टस्थितिश्चतुर्भिः सागरोपमस्यैकादशभागैरधिकमेकसागरोपमं भवति। एवमग्रेऽपि भावनीयम्। अनेन करणेन शेषपृथिवीनां प्रस्तटेषूत्कृष्टस्थितिर्निश्चेतव्या। तथाहि—शर्कराप्रभायाः प्रथमप्रस्तट उत्कृष्टा स्थितिरेकजीवाश्रिता एकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ (१ २/११), द्वितीयप्रस्तटे चतुर्भिः सागरोपमस्यैकादशभागैरधिकमेकं सागरोपमम् (१ ४/११), तृतीय एकं सागरोपमं षट्सागरोपमस्यैकादशभागाः (१ ६/११), चतुर्थ एकं सागरोपममष्टौ च सागरोपमस्यैकादशभागाः (१ ८/११), पञ्चम एकं सागरोपमं दश च सागरोपमस्यैकादशभागाः(१ १०/११), षष्ठ एकेन सागरोपमस्यैकादशभागेनाऽधिके द्वे सागरोपमे (२ १/११), सप्तमे त्रिभिः सागरोपमस्यैकादशभागैरधिके द्वे सागरोपमे (२ ३/११), अष्टमे पञ्चभिः

सागरोपमस्यैकादशभागैरधिके द्वे (२ ५/११) सागरोपमे, नवमे सप्तभिः सागरोपमस्यैकादशभागैरधिके द्वे (२ ७/११) सागरोपमे, दशमे नवभिः सागरोपमस्यैकादशभागैर्युक्ते द्वे (२ ९/११) सागरोपमे, एकादशे च प्रस्तटे त्रीणि (३) सागरोपमाणि परिपूर्णानि ।

वालुकाप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकस्योत्कृष्टा स्थितिस्त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारश्च सागरोपमस्य नवभागाः (३ ४/९), द्वितीयप्रस्तटे त्रीणि सागरोपमाण्यष्टौ च सागरोपमस्य नवभागाः (३ ८/९), तृतीये प्रस्तटे चत्वारि सागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य नवभागाः (४ ३/९) चतुर्थे सप्तभिः सागरोपमस्य नवभागैरधिकानि चत्वारि (४ ७/९) सागरोपमाणि, पञ्चमे द्वाभ्यां सागरोपमस्य नवभागाभ्यामधिकानि पञ्च (५ २/९) सागरोपमाणि, षष्ठे प्रस्तटे षड्भिः सागरोपमस्य नवभागैर्युक्तानि पञ्च (५ ६/९) सागरोपमाणि, सप्तमे प्रस्तट एकेन सागरोपमस्य नवभागेन युतानि षट् (६ १/९) सागरोपमाणि, अष्टमे पञ्चभिः सागरोपमस्य नवभागैर्युक्तानि षट् सागरोपमाणि (६ ५/९) नवमे प्रस्तटे सप्त सागरोपमाणि (७) परिपूर्णानि ।

चतुर्थपृथिव्याः पङ्कप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकस्योत्कृष्टस्थितिस्त्रिभिः सागरोपमस्य सप्तभागैरधिकानि सप्त (७ ३/७) सागरोपमाणि, द्वितीयप्रस्तटे षड्भिः सागरोपमस्य सप्तभागैरभ्यधिकानि सप्त (७ ६/७) सागरोपमाणि, तृतीयप्रस्तटे द्वाभ्यां सागरोपमस्य सप्तभागाभ्यामधिकान्यष्टौ (८ २/७) सागरोपमाणि, चतुर्थप्रस्तटे पञ्चभिः सागरोपमस्य सप्तभागैरधिकान्यष्ट (८ ५/७) सागरोपमाणि, पञ्चमे प्रस्तट एकेन सागरोपमस्य सप्तभागेना-ऽधिकानि नव (९ १/७) सागरोपमाणि, षष्ठे प्रस्तटे चतुर्भिः सागरोपमस्य सप्तभागैरधिकानि नव (९ ४/७ सागरोपमाणि, सप्तमे प्रस्तटे परिपूर्णानि दश (१०) सागरोपमाणि ।

धूमप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकस्योत्कृष्टा स्थितिर्द्वाभ्यां सागरोपमस्य पञ्चभागाभ्यामधिकान्येकादश (११ २/५) सागरोपमाणि, द्वितीयप्रस्तटे चतुर्भिः सागरोपमस्य पञ्चभागैरधिकानि द्वादश (१२ ४/५) सागरोपमाणि, तृतीयप्रस्तट एकेन सागरोपमस्य पञ्चभागेन युक्तानि चतुर्दश (१४ १/५) सागरोपमाणि, चतुर्थे प्रस्तटे त्रिभिः सागरोपमस्य पञ्चभागैरधिकानि पञ्चदश (१५ ३/५) सागरोपमाणि, पञ्चमप्रस्तटे सप्तदश (१७) सागरोपमाणि परिपूर्णानि ।

षष्ठपृथिव्यास्तमःप्रभाया प्रथमप्रस्तटे द्वाभ्यां सागरोपमस्य त्रिभागाभ्यामधिकान्यष्टादश (१८ २/३) सागरोपमाणि, द्वितीयप्रस्तट एकेन सागरोपमस्य त्रिभागेनाधिकानि विंशतिः (२० १/३) सागरोपमाणि, तृतीयप्रस्तटे द्वाविंशतिः सागरोपमाणि (२२) परिपूर्णानि ।

सप्तमपृथिव्या महातमःप्रभायामेक एव प्रस्तटः । तत्रोत्कृष्टा स्थितिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि (३३) भवति । नारकाणां चाऽनन्तरभवे नारकत्वेनोत्पत्तेरयोगादुत्कृष्टकायस्थितिरपि यथोक्तप्रमाणैव । तदेवं प्रसङ्गतो नरकगतेः प्रस्तटेषूत्कृष्टकायस्थितिर्व्याख्याता, तद्व्याख्याने च समाप्ते नरकगतेरुत्कृष्टकायस्थितेर्व्याख्यानं परिसमाप्तं भवति ॥२॥

सम्प्रति तिर्यग्गतेरेकजीवाश्रयां कायस्थितिं प्ररूपयितुकामो वक्तव्यतासाम्यादेकेन्द्रियादिमार्गणा अपि संगृह्य प्राह—

णेया उ असंखेज्जा परियट्टा पुग्गलाण तिरियस्स ।
एगिंदियहरिआणं कायणपुंसगअसण्णीणं ॥३॥

(प्रे०) **'णेया'** इत्यादि, 'ज्ञेया' एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्बोध्या, कियती ? इत्याह-**'असंखेज्जा'** इत्यादि, 'असंख्येयाः' असंख्याताः 'परावर्ताः पुद्गलानां' पुद्गलपरावर्ताः 'तिरश्चः' तिर्यग्गतिसामान्यमार्गणायाः 'एकेन्द्रियहरितयोः' एकेन्द्रियस्य=एकेन्द्रियसामान्यमार्गणाया हरितस्य=वनस्पतिसामान्यमार्गणायाश्च, 'कायनपुंसकाऽसंज्ञिनां' कायस्य=काययोगसामान्यमार्गणाया नपुंसकवेदमार्गणाया असंज्ञिनः=असंज्ञिमार्गणायाश्च । गाथायाः प्रथमपादे प्रोक्तस्तुकारो विशेषार्थः । स चावलिकाया असंख्येयतमभागे यावन्तः समयाः, तावत्प्रमाणा असंख्येयाः पुद्गलपरावर्ता बोध्या इति विशिनष्टि । अयं भावः—कश्चिज्जीवः मृत्वा पुनः पुनस्सामान्येन तिरश्च्येवोत्पद्यमानः क्षेत्रत आवलिका-ऽसंख्येयभागगतसमयप्रमाणपुद्गलपरावर्तान् यावदवतिष्ठते, कालतः पुनरनन्तानन्तोसर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणं कालं यावदवतिष्ठते, परतोऽवश्यं गत्यन्तरे समुत्पद्यते, तेन यथोक्ता कायस्थितिर्लभ्यते । एवमेकेन्द्रियादीनामपि कायस्थितेर्भावना कर्तव्या, यदुक्तं **प्रज्ञापनासूत्रे**—"तिरिक्खजोणिए णं भंते ! तिरिक्खजोणिए त्ति कालओ केच्चिरं होइ ! गोयमा ! जह० अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जपोग्गलपरियट्टा, ते णं पुग्गलपरियट्टा, आवलियाए असंखिज्जइभागे । × × × × × ×—एगिंदिए णं भंते ! एगिंदिए त्ति कालतो केवचिरं होइ ! गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो । × × × × वणस्सइकाइया णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणिअवसप्पिणिओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पुग्गलपरियट्टा, ते णं पुग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो । × × × × कायजोगी णं भंते ! काल० ? गो०! जहन्नेणं अंतो० उक्को० वणप्फइकालो । × × × नपुंसगवेए णं भंते ? नपुंसगवेदे त्ति पुच्छा, गो० ! ज० एगं समयं, उक्को० वणस्सइकालो ।" इति । अत्र सांव्यवहारिकजीवान् समाश्रित्य कायस्थितिर्बोध्या, अन्यथाऽसांव्यवहारिकजीवान् प्रतीत्य तु तिर्यग्गति-वनस्पतिकायादीनां भूयो भूयो निगोदत्वेनोत्पद्यमानानां कायस्थितिरनाद्यपर्यवसानाऽनादिसान्ता चा-ऽपि स्यात् । इदमुक्तं भवति—निगोदा-ऽवस्थात उद्वृत्य पृथिवीकायिकादिषु ये वर्तन्ते, ते लोकेषु दृष्टिपथमागताः सन्तः पृथिवीकायिकादिव्यवहारं लभन्त इति सांव्यवहारिका उच्यन्ते । ये पुनर्निगोदा-ऽवस्थामुपगता एवा-ऽवतिष्ठन्ते, ते व्यवहारपथा-ऽतीतत्वादसांव्यवहारिका भण्यन्ते । तत्रा-ऽपि येऽसांव्यवहारिका जीवा जातु कदाचिदपि सांव्यवहारिकराशौ न पतिष्यन्ति , तानाश्रित्य तिर्यग्गतेः कायस्थितिरनाद्यपर्यवसाना सम्पद्यते, एवमेकेन्द्रियादीनामपि, निगोदावस्थायामेकेन्द्रियजाति-काययोग-नपुंसकवेदाऽसंज्ञित्वानामुपलम्भात् । ये-ऽसांव्यवहारिका जीवा

आगामिनि काले सांव्यवहारिकराशौ आगमिष्यन्ति, तान् समाश्रित्य तिर्यग्गत्यादीनां कायस्थितिरनादिसान्ता बोध्या । असांव्यवहारिकतः सांव्यवहारिकत्वेनोत्पत्तिस्तु सूत्रसिद्धा, पूर्वमहर्षिभिरुक्तत्वात्, तथा चोक्तं **श्रीमज्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणैः—**

सिज्झन्ति जत्तिया किर इह संववहारजीवरासीओ । एंति अणाइवणस्सइरासीओ तत्तिया तम्मि॥१॥" इति ।

इह प्रकृतग्रन्थे तु सांव्यवहारिकजीवराशिमधिकृत्य तिर्यग्गत्यादीनामसंख्येयपुद्गलपरावर्ता उत्कृष्टकायस्थितिरुक्ता ॥३॥

तिर्यग्गतिमार्गणायाः प्रभेदानामेकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिं बिभणिषुस्तत्साम्यतोऽन्या अपि मार्गणाः संगृह्य प्राह—

तिपणिंदियतिरियाणं तिणराणं च पलिओवमा तिण्णि ।
अब्भहिया पुव्वाणं कोडिपुहुत्तेण णायव्वा ॥४॥

(प्रे०) **'तिपणिंदिय०'** इत्यादि, 'त्रिपञ्चेन्द्रियतिरश्चाम्' अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मार्गणाया अनन्तरगाथया वक्ष्यमाणत्वात् पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सामान्य-पञ्चेन्द्रियतिरश्ची-पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्लक्षणानां तिसृणां मार्गणानां 'त्रिनराणाम्' अपर्याप्तमनुष्यमार्गणाया अनन्तरगाथया निरूपयिष्यमाणत्वाद् मनुष्यगतिसामान्य-मानुषी-पर्याप्तमनुष्यरूपाणां त्रयाणां मार्गणास्थानानां च प्रत्येकं पूर्वाणां कोटीपृथक्त्वेनाऽभ्यधिकानि त्रीणि पल्योपमानि 'ज्ञातव्या' एकजीवविषयोत्कृष्टकायस्थितिर्बोध्या । कथमेतदवसीयते ? इति चेत्, उच्यते—पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चस्तत्रैव तिर्यक्षु, मनुष्यास्तु मनुष्येष्वेव पुनः पुनरुत्पद्यमाना उत्कृष्टतो निरन्तरं सप्ताऽष्टौ वा भवान् गृह्णन्ति, नाधिकान्, "नरतिरियाणं सगट्ठभवा" । इति **पञ्चसङ्ग्रहकारवचनप्रामाण्यात्** । तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च पूर्वकोटिस्थितिकेषूत्कृष्टतः सप्तसु भवेषूत्पद्यन्ते, ततोऽष्टमे भवे तिर्यञ्चस्तिर्यक्षु, मनुष्यास्तु मनुष्येषु त्रिपल्योपमस्थितिकेषु देवकुर्वादिक्षेत्रे समुत्पद्यन्ते, ततो देवेषु, कुतः ? इति चेत्, उच्यते—संख्येयवर्षायुष्कसप्तभवग्रहणमनन्तरं यदि तिर्यञ्चस्तिर्यक्त्वेन मनुष्याश्च मनुष्यत्वेन समुत्पद्यन्ते, तर्हि नियमादसंख्येयवर्षायुष्केषु, ततश्च च्युत्वा नियमाद् देवेषूत्पद्यन्ते, युगलिकधर्माणां जीवानां देववर्जगत्यन्तरे समुत्पत्त्यभावात् । तेन भवति पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मार्गणाया मनुष्यमार्गणायाश्चैकजीवाश्रितोत्कृष्टा कायस्थितिः सप्तपूर्वकोट्यधिकत्रिपल्योपममात्री, 卐 यदुक्तं च **जीवसमासप्रकरणे—**

卐 धवलाकारास्तु—"अपणिंदिएहिंतो आगंतूण पचिंदियतिरिक्ख-पंचिंदियतिरिक्खपज्जत्त-पचिंदियतिरिक्खजोणिणीसु उप्पज्जिय जहाकमेण पंचाणउदि-सत्तेत्तालीस-पण्णारसपुव्वकोडीओ परिभमिय दाणेण दाणाणुमोदणेण वा तिपलिदोवमाउट्ठिदिएसु तिरिक्खेसु उप्पज्जिय सगआउट्ठिदिमच्छिय देवेसु उप्पण्णस्स एत्तियमेत्तकालस्सुवलंभादो । ×××× अणप्पिदेहिंतो आगंतूण अप्पिदमणुसेसुववज्जिय सत्तेतालीस-तेवीस-सत्तपुव्वकोडीओ जहाकमेण परिभमिय दाणेण दाणाणुमोदेण वा तिपलिदोवमाउट्ठिदिमणुस्सेसुप्पण्णस्स तदुवलंभादो ।" इति वदन्ति ।

तिण्णि य पल्ला भणिया कोडिपुहुत्तं च होइ पुव्वाणं । पंचिंदियतिरियनराणमेव उक्कोसकायठिई ॥१॥" इति

एवं पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पञ्चेन्द्रियतिरश्ची-पर्याप्तमनुष्य-मानुषीमार्गणानामपि कायस्थिति-भावनीया, उत्कृष्टतो निरन्तरं सप्ताष्टभवग्रहणात् । ननु पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिरश्चः पर्याप्तमनुष्यस्य चोत्कृष्टकायकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तन्यूनानि त्रिपल्योपमानि **प्रज्ञापनासूत्रे** प्रोक्ता, तथा च **तद्ग्रन्थः** "तिरिक्खजोणियपज्जत्तए णं भंते ! तिरिक्खजोणियपज्जत्तए त्ति कालतो केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तोणाइ, ×××× एवं मणुस्से वि ।" इति । तस्मात् प्रकृतग्रन्थोक्तकायस्थितिः कथं न विरुध्यते ? इति चेत्, उच्यते-विवक्षा-भेदाद् न कश्चिद् विरोधः । तथाहि-श्री**प्रज्ञापनासूत्रे** करणपर्याप्ताः पर्याप्तत्वेन विवक्षिताः, अत्र तु पर्याप्तनामकर्मोदयात् पर्याप्ता गृहीताः, करणापर्याप्ता अपि लब्धिपर्याप्ताः पर्याप्तत्वेन विवक्षिता इत्यर्थः, तेन **प्रज्ञापनासूत्रोक्ता** कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तन्यूनानि त्रिपल्योपमानि भवति, भवप्रथमा-न्तर्मुहूर्तकालस्या-ऽपर्याप्तावस्थायां व्यतिक्रान्तत्वात् । भाविता च **तद्वृत्तिकारैरेवमेव श्रीमन्मलय-गिरिपादैः**—"तिर्यक्सूत्रे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तभावना प्रागिव, उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमान्यन्तर्मुहूर्तोनानि, एतच्चोत्कृष्टायुषो देवकुर्वादिभाविनः तिरश्चोऽधिकृत्य वेदनीयं, अन्येषामेतावत्प्रमाणायाःपर्याप्ता-ऽवस्थाया अविच्छेदेनाऽप्राप्यमाणत्वात् ।अत्रा-ऽप्यन्तर्मुहूर्तोनत्वमन्तर्मुहूर्तस्याऽऽद्यस्यापर्याप्ताऽवस्थायां गतार्थत्वात् ।" इति । इह ग्रन्थे तु पर्याप्तनामकर्मोदयवतां पर्याप्तत्वेन ग्रहणात् करणा-ऽपर्याप्ताऽवस्था न वर्ज्यते, यतः पर्याप्तनामकर्मोदयः संख्येयवर्षायुष्केषु सप्तभवेष्वसंख्येयवर्षायुष्केषु चैकस्मिन् तिर्यग्भवे मनुष्यभवे वा निरन्तरं प्राप्यते, तेन यथोक्तप्रमाणा कायस्थितिर्लभ्यते । अनया रीत्या **प्रज्ञापनासूत्रेण** सहा-ऽस्य ग्रन्थस्य न विरोध उद्भावनीयो नवा मतान्तरम्, किन्तु विवक्षाभेद एवेत्यलं विस्तरेण ॥४॥

सम्प्रत्यपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादीनामेकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिं वक्तुकामस्तत्समानत्वात् सर्वाऽपर्याप्तमार्गणा अन्याश्च पर्याप्तबादरसाधारणवनस्पतिकायादिमार्गणाभेदान् संकलय्य निगदति—

सव्वापज्जत्ताणं समत्तबायरणिगोअकायस्स ।
पज्जत्तगसुहुमाणं पणमणवयउरलमीसाणं ॥५॥
वेउव्वदुगस्स तहा आहारदुगस्स चउकसायाणं ।
सुहुमुवसममीसाणं भिन्नमुहुत्तं मुणेयव्वा ॥६॥

(प्रे०) '**सव्वापज्जत्ताणं**' इत्यादि, 'सर्वा-ऽपर्याप्तानां' सर्वेषां=निखिलानाम् अपर्याप्त-नामकर्मोदयवशवर्तिनाम्=अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगपर्याप्तमनुष्या--ऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तबादरै-केन्द्रिया-ऽपर्याप्तविकलेन्द्रियत्रिका--ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिया--ऽपर्याप्तसूक्ष्मपृथ्वीकाया--ऽपर्याप्तबादरपृथ्वी-कायाऽपर्याप्तसूक्ष्माप्कायाऽपर्याप्तबादराऽप्काया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मतेजःकाया-ऽपर्याप्तबादरतेजःकाया-ऽपर्या-प्तसूक्ष्मवायुकाया-ऽपर्याप्तबादरवायुकाया--ऽपर्याप्तसूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तबादरसाधा-

रणशरीरवनस्पतिकाया--ऽपर्याप्तप्रत्येकशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तत्रसकायलक्षणानां विंशतिसंख्यानां (२०) मार्गणाभेदानां प्रत्येकं 'समाप्तबादरनिगोदकायस्य' समाप्तस्य=पर्याप्तस्य बादरनिगोदकायस्य=बादरसाधारणशरीरवनस्पतिकायस्य 'पर्याप्तकसूक्ष्माणां' पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिय-पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकाय--पर्याप्तसूक्ष्माऽप्काय पर्याप्तसूक्ष्मतेजःकाय-पर्याप्तसूक्ष्मवायुकाय--पर्याप्तसूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकायरूपाणां षड्मार्गणास्थानानां(६)प्रत्येकं 'पञ्चमनोवचऔदारिकमिश्राणां' पञ्चशब्दस्य द्वाभ्यां सहाऽभिसम्बन्धात् पञ्चमनसां=मनोयोगसामान्य-सत्यमनोयोगा- ऽसत्यमनोयोग-सत्यासत्यमनोयोगाऽसत्यामृषमनोयोगानां प्रत्येकम् , एवं पञ्चवचनयोगानां प्रत्येकम् , 'औदारिकमिश्रस्य' औदारिकमिश्रकाययोगस्य 'वैक्रियद्विकस्य' वैक्रियकाययोग-तन्मिश्रकाययोगाख्यस्य प्रत्येकं तथाशब्दः समुच्चये 'अ हारकद्विकस्य' आहारककाययोगतन्मिश्रकाययोगरूपस्य प्रत्येकं 'चतुष्कषायाणां' क्रोधमानमायालोभलक्षणानां प्रत्येकं 'सूक्ष्मोपशममिश्राणां' पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सूक्ष्मस्य=सूक्ष्मसम्परायस्य उपशमस्य=औपशमिकसम्यक्त्वस्य मिश्रस्य=सम्यङ्मिथ्यात्वमार्गणायाश्च प्रत्येकं 'भिन्नमुहूर्तम्' अन्तर्मुहूर्तं 'ज्ञातव्या' प्रस्तुतत्वादेकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः प्रतिपत्तव्या ।

तत्र विंशतिसंख्याकाऽपर्याप्तमार्गणानां प्रत्येकमुत्कृष्टतो-ऽपि कायस्थितिरेकजीवविषया-ऽन्तर्मुहूर्तमेव भवति, यतो व्यापकभूतस्या-ऽपर्याप्तसामान्यस्याऽपि नानाभवैर्लभ्यमानोत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा, यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**-"अपज्जत्तए णं भंते ! अपज्जत्तए त्ति कालतो केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं।" इति । तेन व्याप्यभूतापर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादीनामन्तर्मुहूर्ततोऽधिका कायस्थितिर्न संभवति ।

पर्याप्तबादरनिगोदत्वपर्यायविशिष्टोऽविच्छेदेनोत्कृष्टतो नानाभवैरप्यन्तर्मुहूर्तकालमवतिष्ठते, परतो नियमेन पर्यायान्तरं भजते, तेन पर्याप्तबादरनिगोदस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा लभ्यते, यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**-"निगोयपज्जत्तते बादरनिगोदपज्जत्तते, बादरनिगोदपज्जत्तए पुच्छा, गो० । दोण्ह वि० ज० अन्तो० उक्को० अंतो० ।" इति ।

यद्यपि निर्विशेषणानां सूक्ष्मपृथिवीकायादीनामेकैकस्योत्कृष्टकायस्थितिरसंख्येयलोका वक्ष्यते, तथापि पर्याप्तत्वविशेषणविशिष्टानां सूक्ष्मकायिकानां=पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रियपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायादिलक्षणानां षण्णां प्रत्येकं नानाभवैरुत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तमेव भवति, परतो-ऽवश्यं तदन्यत्वेनोत्पादात्, यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**-"सुहुमे णं भंते ! अपज्जत्तए त्ति पुच्छा, गो० ज० उ० अंतोमुहुत्तं, पुढविकाइय-आउकाय-तेउकाय-वाउकाय-वणप्फइकाइयाण य एवं चेव, पज्जत्तियाण वि एवं चेव×××।" इति । अत्र 'पर्याप्तानामप्येवं चैव' इति कथनेन पर्याप्तसूक्ष्माणां पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायादीनां च ग्रहणम् ।

मनोयोगसामान्यस्य वचनयोगसामान्यस्य चोत्कृष्टतो-ऽप्यन्तर्मुहूर्तमेवोत्कृष्टकायस्थितिः, यतस्तथाजीवस्वाभाव्यादेव मनोयोग्यवर्गणागतपुद्गलानादाय मनस्त्वेन परिणम्य परित्यजन् मनोयोगी भाषायोग्यवर्गणागतपुद्गलांश्च गृहीत्वा वचनत्वेन परिणमय्य विमुञ्चन् वचनयोगु-

त्कृष्टतो-ऽन्तमुर्हूर्तादूर्ध्वं नियमेन तादृशग्रहणमोक्षत उपरमते, यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"मणजोगी णं भंते ! मणजोगो त्ति कालतो० ? गो० ! ज० एक्कं समयं, उक्को० अंतो० एवं वइजोगी वि।" इति । तदेवं मनोयोगसामान्यस्य वचनयोगसामान्यस्य चोत्कृष्टकायस्थितेरन्तमुर्हूर्तत्वेन तद्व्याप्य-भूतानां सत्यादियोगानामन्तमुर्हूर्ततो-ऽधिका कायस्थितिर्न संभवति, व्यापकं विना व्याप्यस्या-ऽदर्शनात् वह्निमृते धूमाऽदर्शनवत् ।

इदमत्राऽवधेयम्–सत्यमनोयोगस्य कायस्थितिः स्वल्पा, ततोऽसत्यमनोयोगस्य संख्येय-गुणा, ततः सत्यासत्यमनोयोगस्य संख्येयगुणा, ततोऽसत्यामृषमनोयोगस्य संख्येयगुणा, ततो मनोयोगसामान्यस्य विशेषाधिका । एवं पञ्चवचनयोगानामप्युत्कृष्टकायस्थितेरल्पबहुत्वं वाच्यम् ।

औदारिकमिश्रकाययोगः करणा-ऽपर्याप्तजीवाना लब्ध्यपर्याप्तजीवानां च भवति । तत्र करणा-ऽपर्याप्तजीवानामन्तमुर्हूर्तेन शरीरपर्याप्तिनिष्पत्त्यौदारिककाययोगः सम्पद्यते, लब्ध्यपर्याप्तकजीवानां तूत्कृष्टतः कायस्थितिरप्यन्तमुर्हूर्तप्रमाणा **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**-ऽभिहिता । तेनौदारिकमिश्रकाययोग-स्योत्कृष्टैकजीवविषया कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा भवति ।

वैक्रियद्विकाहारकद्विकलक्षणेषु चतुर्षु योगेषु प्रत्येकं मरणादिव्याघाताभावेऽपि तथास्वाभाव्या-दुत्कर्षेणा-ऽन्तमुर्हूर्तादूर्ध्वं जीवा ना-ऽवतिष्ठन्ते । तेन कायस्थितिर्यथोक्तप्रमाणैव लभ्यते ।

चतुष्कषायाणां क्रोधादीनां प्रत्येकमुत्कृष्टकायस्थितिरेकजीवाश्रिताऽन्तमुर्हूर्तमानैव भवति, उत्कर्षेणाऽपि क्रोधादीनामेकैकस्योदयस्याऽन्तमुर्हूर्तभावित्वात् । इहोदयमाश्रित्यैव क्रोधादीनां कायस्थितिरुक्तप्रमाणा, अन्यथा सत्तामधिकृत्य सदैव क्रोधाद्युपलब्धेरनाद्यपर्यवसाना-ऽनादिस-पर्यवसिता च स्यात् ।

सूक्ष्मसम्परायमार्गणायाः श्रेणा एव लाभेन तस्या उत्कृष्टकायस्थितिरन्तमुर्हूर्तमेव, उक्तं च **पञ्चसंग्रहे**–"समयाओ अंतमुहू अपुव्वकरणाउ जाव उवसंतो ।" इति ।

मिथ्यात्वतः क्षायोपशमिकसम्यक्त्वत औपशमिकसम्यक्त्वतो वा-ऽऽगतः सम्यङ्मिथ्यादृष्टि-जीवस्तद्भाव उत्कृष्टतोऽविच्छेदेना-ऽन्तमुर्हूर्तमवतिष्ठते, परतस्तथाजीवस्वाभाव्याद् मिथ्यात्वरूपं क्षायोपशमिकसम्यक्त्वलक्षणं वा भावान्तरं प्रतिपद्यते, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"सम्मामिच्छादि-ट्ठी णं पुच्छा,गो० ! जह० अंतो० उक्को० अंतो० ।" इति । तेन मिश्रस्योत्कृष्टकायस्थितिरेक-जीवाश्रिता-ऽन्तमुर्हूर्तमात्री समुपपद्यते ।

औपशमिकसम्यक्त्वयुत्कर्षतोऽन्तमुर्हूर्तमवतिष्ठते जीवः, परतो भावान्तरं भजते, तेनौपशमिक-सम्यक्त्वमार्गणाया अन्तमुर्हूर्तमुत्कृष्टकायस्थितिर्लभ्यते, यदुक्तं **पञ्चसंग्रहे**–"मीसुवसम अंतमुहू" इति । तदेवं निगदिता तिर्यग्गतिभेदानामुत्कृष्टकायस्थितिः, तत्समानत्वाच्चाऽन्यासामपि मार्गणा-नाम् ॥५,६॥

सम्प्रति देवगतिमार्गणाया उत्तरभेदानामेकजीवाश्रयामुत्कृष्टकायस्थितिं वक्तुकामो गाथात्रयमाह—

भवणस्स साहियुदही पल्लं वंतरसुरस्स विण्णेया ।
पलिओवममब्भहिअं जोइसदेवस्स णायव्वा ॥७॥
सोहम्माईण कमा अयरा दो साहिया दुवे सत्त ।
अब्भहिया सत्त य दस चउदस सत्तरह णायव्वा ॥८॥
एत्तो एगेग-ऽहिया णायव्वा जाव एगतीसुदही ।
उवरिमगेविज्जस्स उ तेत्तीसा-ऽणुत्तराण भवे ॥९॥

(प्रे०) **'भवणस्स'** इत्यादि, 'भवनस्य' पदवाच्यार्थस्य पदैकदेशेनाऽप्यभिधानदर्शनाद् भवनपतिसुरस्य'साधिकोदधिः' सातिरेकसागरोपमम् उत्कृष्टकायस्थितिरेकजीवाश्रया भवति । कथम् ? इति चेत्, उच्यते–देवाः पुनर्देवत्वेन नोत्पद्यन्ते, उक्तं च "नो देवो देवेसु उववज्जइ ।" इति । तेन भवनपतिदेवानां यद् भवस्थितेः प्रमाणम्, तदेव कायस्थितेरपि, भवस्थितिश्च यथोक्तप्रमाणा । इदमत्रावधेयम्–इहोक्तकायस्थितिरुत्तराधाधिपतिबलीन्द्राख्या-ऽसुरकुमारतत्सामानिकदेवापेक्षया द्रष्टव्या । इदमुक्तं भवति-भवनपतयो दशविधाः, असुरकुमारा नागकुमाराः सुवर्णकुमारा विद्युत्कुमारा अग्निकुमारा द्विपकुमारा उदधिकुमारा दिक्कुमाराः पवनकुमाराः स्तनितकुमाराश्चेति । ते च प्रत्येकं द्विधा मेरोर्दक्षिणदिग्भागवर्तिन उत्तरदिग्भागवर्तिनश्चेति । तथा-ऽसुरकुमारवर्जानां नागकुमारादीनां नवानां दक्षिणदिग्भागवर्तिनामुत्कृष्टा भवस्थितिः सार्धपल्योपममात्री, तद्देवीनां त्वर्धं पल्योपमम् । उत्तरदिग्वर्तिनां पुनर्नागकुमारादीनामुत्कृष्टस्थितिर्देशोनपल्योपमद्वयम्, तद्देवीनां देशोनं पल्योपमं भवति । दक्षिणदिग्भाविनामसुरकुमाराणामिन्द्रश्चमरः, तस्योत्कृष्टस्थितिः सागरोपमं भवति, तद्देवीनां तु सार्धपल्योपमत्रयम् । उत्तरदिग्भाविनामसुरकुमाराणामिन्द्रो बलीन्द्रः तस्य तत्सामान्यदेवानां चोत्कृष्टस्थितिः सातिरेकसागरोपमप्रमाणा, तद्देवीनां तु त्वर्धपञ्चमपल्योपमानि, उक्तं च **बृहत्संग्रहण्यां श्रीमज्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणैः**—

"चमर बलि सारमहिअं सेसाण सुराण आउअं वुच्छं । दाहिणदिवड्ढपलिअं दो देसूणुत्तरिल्लाणं ॥१॥
अद्धट्ठअद्धपंचमपलिओवम असुरजुयलदेवीणं । सेसवणदेवयाण य देसूणद्धपलियमुक्कोसं ॥२॥"

इति । एवं **प्रज्ञापनासूत्रकारादिभिरप्युक्तम्** । इह भवनपतिसुरस्योत्कृष्टकायस्थितेः प्रस्तुतत्वादुत्तरदिग्वर्तिनामसुरकुमाराणामिन्द्रं बलीन्द्रं तत्सामानिकदेवांश्चाश्रित्य सातिरेकसागरोपमं प्रकृतकायस्थितिर्वक्तव्या, उत्तरदिग्वर्त्यसुरकुमारेन्द्रतत्सामानिकदेवानामेव भवनपतिषु सर्वोत्कृष्टभवस्थितिकत्वात्, देवानां चानन्तरभवे देवत्वेनाऽनुत्पादात् ।

'पल्लं' इत्यादि, 'पल्यं' पल्योपमं 'व्यन्तरसुरस्य' व्यन्तरदेवमार्गणाया 'विज्ञेया' एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्निश्चेतव्या, देवानामनन्तरभवे देवत्वेना-ऽनुत्पादाद् व्यन्तराणाश्चोत्कृष्टभवस्थितेः पल्योपममात्रत्वात् । इदन्त्ववधेयम्–व्यन्तरदेवीनां तु भवस्थितिरर्धपल्योपमं भवति । तेन व्यन्तरीणां कायस्थितिरपि तावन्मात्री बोध्या ।

अथ ज्योतिष्कस्योत्कृष्टकायस्थितिं दर्शयति–'पलि०' इत्यादि,तत्र 'ज्योतिष्कस्य' ज्योतिष्कसुरमार्गणायाः पल्योपममभ्यधिकं लक्षवर्षैरिति व्याख्यानाद् गम्यते, ज्योतिष्काणामुत्कृष्टभवस्थितेस्तावन्मात्रत्वात् , तदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"जोइसियाणं देवाणं पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेण पलिओवमट्ठभागो, उक्कोसेण पलिओवमं वाससयसहस्सब्भहियं ।" इति । इयश्चोत्कृष्टकायस्थितिर्ज्योतिष्केषु चन्द्रापेक्षया ज्ञातव्या, यतः सूर्यस्योत्कृष्टस्थितिर्वर्षसहस्रेणाधिकं पल्योपमम् , ग्रहाणां पल्योपमम् , नक्षत्राणामर्धपल्योपमम् , तारकाणां च पल्योपमस्य चतुर्भागः,चन्द्रसूर्यग्रहदेवीनां चोत्कृष्टस्थितिर्देवापेक्षया-ऽर्धम् , नक्षत्रतारकदेवीनां तु साधिकमर्धम् । तथाचोक्तं **बृहत्संग्रहण्याम्**–

"पलियं वाससहस्सं आइच्चाणं ठिई वियाणिज्जा । पलियं च सयसहस्सं चंदाण वि आउयं जाण॥१॥
पलिओवमं गहाणं नक्खत्ताणं च जाण पलियद्धं । ताराण चउ जहन्नट्ठमो य देवीण विन्नेओ ॥२॥
पन्नाससहस्साइं पलियद्धं पंचवाससयमहियं । ससिरविगहदेवीणं पलिअद्धं चउ जहन्नेणं ॥३॥
पलिअचउत्थं जहण्णुक्कोसं सविसेसं होइ नक्खत्ते । तारट्ठभाग सविसेस जहण्णुक्कोसगं अट्ठवा ॥४॥" इति ।

सम्प्रति वैमानिकदेवानामुत्कृष्टकायस्थितिमेकजीवविषयां वक्तुमनाः प्राह– **'सोहम्माईण'** इत्यादि, 'सौधर्मादीनां' सौधर्मप्रभृतिसप्तकल्पसुराणां 'क्रमात्' क्रमेण 'अतरौ द्वौ' द्वौ सागरोपमौ साधिकौ । 'सप्त' "डमरूकमणिः" न्यायेन 'अयरा' इत्यस्य सर्वत्र सम्बन्धात् सप्तसंख्याकाः सागरोपमाः, 'अभ्यधिकाः सप्त' पल्योपमाऽसंख्येयभागाधिकसप्तसागरोपमाः, चकारः समुच्चयार्थो व्यवहितसम्बन्धश्च, स च सप्तदश चेत्युत्तरत्र योज्यः, । 'दश' दशसंख्याकाः सागरोपमाः, चतुर्दश सागरोपमाः, सप्तदश च सागरोपमाः 'ज्ञेया' एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्बोध्या, देवानामनन्तरभवे देवत्वेनानुत्पादादुक्तसुराणां चोत्कृष्टभवस्थितेर्यथोक्तप्रमाणत्वात् । इदमुक्तं भवति–सौधर्मसुरस्य द्वे (२) सागरोपमे उत्कृष्टा भवस्थितिः, ऐशानसुरस्य साधिके द्वे (२) सागरोपमे, सनत्कुमारदेवस्य सप्त (७) सागरोपमाणि, माहेन्द्रसुरस्य साधिकानि सप्त (७) सागरोपमाणि, ब्रह्मलोकसुरस्य दश (१०) सागरोपमाणि, लान्तकदेवस्य चतुर्दश (१४) सागरोपमाणि, महाशुक्रदेवस्य च सप्तदश (१७) सागरोपमाणि, यदुक्तं **जीवसमासे**–"दो साहि सत्त साहिय दस चउदस सत्तरेव×××× ।" इति । देवानां च स्वभवप्रच्यवनादनन्तरभवे देवत्वेनानुत्पादादनन्तरोक्तोत्कृष्टभवस्थितिरेवैकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति ।

सम्प्रति सहस्रारादिसुराणां कायस्थितिप्रख्यापनाय प्राह–'एत्तो' इत्यादि 'इतः' महाशुक्रदेवस्योत्कृष्टकायस्थितिभणनादूर्ध्वम् 'एकैकाऽधिकाः' 'एकैकेन सागरोपमेण अधिकाः=वृद्धाः

सागरोपमाः 'ज्ञातव्या' यत्तदोर्मिथः सापेक्षत्वादुत्तरत्र यावच्छब्दोपादानात् तावद् एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्बोध्या, यावद् 'एकत्रिंशदुदधयः' एकत्रिंशत्सागरोपमाणि 'उपरितनग्रैवेयकस्य' सर्वेषामुपरि स्थितस्य नवमस्याऽऽदित्याख्यस्य ग्रैवेयकसुरस्योत्कृष्टकायस्थितिः। अयं भावः—महाशुक्रसुराऽपेक्षया सहस्रारसुरस्यैकेन सागरोपमेणा-ऽधिकानि सप्तदशसागरोपमाण्यष्टादशसागरोपमाणीत्यर्थः, एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति, अनया रीत्या-ऽऽनतदेवस्यैकोनविंशतिः (१९) सागरोपमाणि, प्राणतत्रिदशस्य विंशतिः (२०) सागरोपमाणि, आरणसुपर्वण एकविंशतिः (२१), अच्युता-ऽमरस्य द्वाविंशतिः (२२)। सुदर्शनाख्य-प्रथमग्रैवेयकसुरस्य त्रयोविंशतिः (२३), सुप्रतिबद्धा-ऽभिधानद्वितीयग्रैवेयकदेवस्य चतुर्विंशतिः (२४), मनोरमनामतृतीयग्रैवेयकसुपर्वणः पञ्चविंशतिः (२५), सर्वभद्राख्यचतुर्थग्रैवेयकदेवस्य षड्विंशतिः (२६), विशालाख्यपञ्चमग्रैवेयकविबुधस्य सप्तविंशतिः (२७), सुमनसा-ऽभिधषष्ठग्रैवेयकत्रिदशस्या-ऽष्टाविंशतिः (२८), सौमनसाख्यसप्तमग्रैवेयकसुरस्यैकोनत्रिंशत् (२९), प्रीतिकरनामाऽष्टमग्रैवेयकसुरस्य त्रिंशत् (३०), आदित्या-ऽभिधाननवमग्रैवेयकगीर्वाणस्य चैकत्रिंशत् (३१) सागरोपमाणि, यतो देवानामानन्तरभवे देवत्वेना-ऽनुत्पादाद् भवस्थितिरेव कायस्थितिर्भवति। भवस्थितिश्चैतावती बृहत्संग्रहण्यां श्रीमज्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपादैरभिहिता—"सोहम्मा जा सुक्को तदुवरि इक्किक्कमारोवे।" इति।

अथाऽनुत्तराणां प्रस्तुतकायस्थितिं भणति—'तेत्तीसा॰' इत्यादि, 'अनुत्तराणां' बहुवचननिर्देशात् पञ्चानामनुत्तरसुराणां=विजय-वैजयन्त-जयन्ता-ऽपराजित-सर्वार्थसिद्धसुराणां प्रत्येकमेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः 'त्रयस्त्रिंशत्' 'अयरा' इत्यनुवर्तते, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवति, भवस्थितेस्तावन्मात्रत्वात्। उत्कृष्टभवस्थितिश्च श्रीप्रज्ञापनादिसूत्रेषु यथोक्तप्रमाणा समर्थिता आर्यश्यामपादादिभिः। तथा चात्र श्रीप्रज्ञापनासूत्रम्— "विजय-वेजयंत-जयंत अपराजितेसु णं भंते! देवा णं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा! जहन्नेणं एकतीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं। सव्वट्ठसिद्धगदेवा णं भंते! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता? गोयमा! अजहन्नमणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता।" इति। गाथोक्तस्तुशब्दो-ऽधिकार्थसंसूचकः, स चाऽत्र तत्त्वार्थसूत्र-तद्भाष्यकारादीनामभिप्रायेणाऽऽद्यानां चतुर्णां विजयादिसुराणामुत्कृष्टभवस्थितेर्द्वात्रिंशत्सागरोपमप्रमाणत्वाद् आद्यानां चतुर्णामनुत्तरसुराणां कायस्थितिरपि तत्त्वार्थसूत्रकारादीनामभिप्रायेण तावती वक्तव्येति संसूचयति। तथा चात्र श्रीतत्त्वार्थसूत्रम्—"आरणाच्युतादूर्ध्वमेकैकेन नवसु ग्रैवेयकेषु विजयादिषु सर्वार्थसिद्धे च।" इति। तथैव तद्भाष्येऽप्युक्तम्-"विजयादिषु चतुर्ष्वप्येकेना-ऽधिका द्वात्रिंशत्, साप्येकेनाधिका सर्वार्थसिद्धे त्रयस्त्रिंशदिति।" इति।

अनन्तरोक्ता कायस्थितिः सामान्येन सौधर्मादिदेवानां बोध्या, विशेषतः पुनः सौधर्मकल्पे-ऽपि प्रथमप्रस्तटस्थसुराणामुत्कृष्टकायस्थितिर्द्वे सागरोपमे न भवति, किन्तु द्वौ सागरोपमस्य त्रयोद-

शभागौ ($\frac{2}{13}$ सा०), द्वितीयप्रस्तटस्थसुराणां चत्वारः सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($\frac{4}{13}$ सा०) भवति, एवं शेषप्रस्तटस्थसुराणामपि वक्तव्या, ऐशानादिकल्पानामपि तत्तत्प्रस्तटस्थानां देवानामुत्कृष्टा कायस्थितिर्भिन्ना भिन्ना वाच्या, न तु तत्तत्कल्पोक्ता । तथाहि–सौधर्मैशानयोः समभूमिकयोरेकवलयाकारकतया त्रयोदश प्रस्तटाः । इह यद्यपि सौधर्मे ऐशाने च कल्पे प्रत्येकं त्रयोदश प्रस्तटाः, तथापि सौधर्मैशानकल्पौ एकवलयाकारतया व्यवस्थितौ इति तयोर्द्वयोः समुदितयोरपि त्रयोदश प्रस्तटाः, एवमग्रेऽपि सनत्कुमारमाहेन्द्रयोरानतप्राणतयोरारणाऽच्युतयोश्च प्रस्तटभावना कार्या। सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्द्वादश प्रस्तटाः, ब्रह्मलोके षट् , लान्तके पञ्च, महाशुक्रकल्पे चत्वारः, सहस्रारे चत्वारः, आनतप्राणतयोः समुदितयोश्चत्वारः, आरणाच्युतयोश्च समुदितयोश्चत्वारः । ग्रैवेयकेषु प्रत्येकमेकैकः प्रस्तटः, समुदितेषु पञ्चा-ऽनुत्तरेष्वेकः प्रस्तटः । तदेवं सर्वसंख्यया द्वाषष्टिः प्रस्तटा भवन्ति, यदुक्तं **बृहत्संग्रहण्यां जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपादैः**–

दुसु तेरस दुसु बारस छप्पण चउ चउ दुगे दुगे य चऊ । गेविज्जाइसु दसगं बावट्ठीं उड्ढलोगम्मि ॥१॥"इति।

तत्र सौधर्मकल्पतत्तत्प्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिपरिज्ञानायेदं करणम्–सौधर्मकल्पसुरस्योत्कृष्टकायस्थितिः सागरोपमद्वयमिता त्रयोदशप्रस्तटैर्विभज्यते, तदा यद् लभ्यते, तत् , इच्छया= यतिसंख्यप्रस्तटस्थसुराणामुत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञातुमिष्यते तत्संख्ययैकद्व्यादिरूपया गुण्यते, गुणिते चेष्टप्रस्तटस्थसुराणामुत्कृष्टा कायस्थितिर्लभ्यत इति । अनेन करणेन सौधर्मकल्पे प्रथमप्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिर्द्वौ सागरोपमस्य त्रयोदशभागौ ($\frac{2}{13}$), द्वितीयप्रस्तटसुराणां चत्वारः सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($\frac{4}{13}$), तृतीयप्रस्तटे षट् सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($\frac{6}{13}$), चतुर्थप्रस्तटे देवानामष्ट सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($\frac{8}{13}$), पञ्चमप्रस्तटे दश सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($\frac{10}{13}$), षष्ठप्रस्तटे द्वादश सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($\frac{12}{13}$), सप्तम एकं सागरोपममेकश्च सागरोपमस्य त्रयोदशभागः ($1\frac{1}{13}$), अष्टमे सागरोपमं त्रयश्च सागरोपमस्य त्रयोदशभागाः ($1\frac{3}{13}$) नवमे पञ्चभिः सागरोपमस्य त्रयोदशभागैरधिकमेकं ($1\frac{5}{13}$), सागरोपमम् ,दशमे सप्तभिः सागरोपमस्य त्रयोदशभागैरधिकमेकं ($1\frac{7}{13}$) सागरोपमम् , एकादशे नवभिः सागरोपमस्य त्रयोदशभागैरधिकमेकं ($1\frac{9}{13}$) सागरोपमम् , द्वादशे प्रस्तट एकादशभिः सागरोपमस्य त्रयोदशभागैरधिकमेकं ($1\frac{11}{13}$) सागरोपमम् , त्रयोदशे द्वे (२) सागरोपमे परिपूर्णे । कथमेतदवसीयते ? इति चेत् , उच्यते–देवानामनन्तरभवे देवत्वेनाऽनुत्पादादुत्कृष्टभवस्थितिरेवोत्कृष्टकायस्थितिः, भवस्थितिश्चैतावती **बृहत्संग्रहण्यादौ** समर्थिता पूज्यवरैः । तथा चाऽत्र **बृहत्संग्रहणी**—

"पलिओवमं जहन्ना दो तेरसभागा उदहिनामस्स । उक्कोसठिई भणिया सोहम्मे पत्थडे पढमे ॥१॥

एव दुगवुड्ढीए नेअव्वं जाव अंतिमं पयरं । भागेहिं तओ करणं जा तेरसमे दुवे अयरा ॥२॥"इति ।

एवमैशानकल्पप्रस्तटेष्वप्येकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्वाच्या, नवरं किञ्चित्समधिका प्रतिपाद्या, तेषां भवस्थितेः समधिकत्वात् ।

अथ सौधर्मैशानयोर्देवीनामुत्कृष्टकायस्थितिरभिधीयते,शेषकल्पेषु देवीनामुत्पत्त्यभावात् । देव्यः खलु द्विविधाः परिगृहीता अपरिगृहीताश्चेति । तत्र कुलभार्यादेश्याः परिगृहीताः,गणिकासमानाश्चेतराः। सौधर्मे परिगृहीतानां देवीनामुत्कृष्टकायस्थितिरेकजीवाश्रिता सप्त (७)पल्योपमानि, अपरिगृहीतानां च पञ्चाशत् (५०)पल्योपमानि । ऐशानकल्पे परिगृहीतानां नव (९) पल्योपमानि,अपरिगृहीतानां च देवीनां पञ्चपञ्चाशत् (५५) पल्योपमानि, यत उत्कृष्टभवस्थितिस्तावन्मात्री, उक्तं च श्रीप्रज्ञापनासूत्रे–"सोहम्मे कप्पे परिग्गहियाण देवीणं पुच्छा,गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं सत्त पलिओवमाइं । ××××× सोहम्मे कप्पे अपरिग्गहियाणं देवीणं पुच्छा गोयमा! जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं पन्नासं पलिओवमाइं । ×××× ईसाणकप्पे परिग्गहियाणं देवीणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं नव पलिओवमाइं । ×××× ईसाणे कप्पे अपरिग्गहियदेवीणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं पणपन्नाइं पलिओवमाइं । इति ।

सनत्कुमारप्रस्तटस्थसुराणामुत्कृष्टकायस्थितिं ज्ञातुमिदं करणम्–या सौधर्म उत्कृष्टा कायस्थितिः, सा सनत्कुमारदेवानामुत्कृष्टकायस्थितितो विशोधयितव्या, विशोधने च कृते यद् लभ्यते, तत् सनत्कुमारप्रस्तटैर्विभज्यते, विभक्ते च तस्मिन् यद् लभ्यते, तद् इच्छया=यतिसंख्ये सनत्कुमारप्रस्तट उत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञातुमिष्यते, तत्संख्यया गुणयितव्यम् , गुणिते च यद् लभ्यते, तत् सौधर्मदेवोत्कृष्टकायस्थित्या सहितं तत्तत्प्रस्तटे सनत्कुमारसुराणामुत्कृष्टस्थितिर्भवति । अनेन करणेन सनत्कुमारस्य प्रथमप्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिर्द्वे सागरोपमे पञ्च च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (२ ५/१२), द्वितीये प्रस्तटे द्वे सागरोपमे दश च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (२ १०/१२) तृतीये त्रीणि सागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (३ ३/१२), चतुर्थे त्रीणि सागरोपमाण्यष्टौ च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (३ ८/१२), पञ्चमे चत्वारि सागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य द्वादशभागः (४ १/१२); षष्ठे चत्वारि सागरोपमाणि षट् च सागरोपमस्य द्वादशभागाः(४ ६/१२), सप्तमे चत्वारि सागरोपमाण्येकादश च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (४ ११/१२), अष्टमे पञ्च सागरोपमाणि चत्वारश्च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (५ ४/१२), नवमे पञ्च सागरोपमाणि नव च सागरोपमस्य द्वादशभागाः (५ ९/१२), दशमे द्वाभ्यां सागरोपमस्य द्वादशभागाभ्यामधिकानि षट् (६ २/१२) सागरोपमाणि, एकादशे सप्तभिः सागरोपमस्य द्वादशभागैरधिकानि षट् (६ ७/१२) सागरोपमाणि, द्वादशे च परिपूर्णानि सप्त (७) सागरोपमाणि । एवं माहेन्द्रकल्पेऽपि प्रतिप्रस्तटमुत्कृष्टकायस्थितिर्वाच्या, नवरं किञ्चित्समधिका वाच्या ।

अथाऽनन्तरोक्तकरणेन ब्रह्मलोककल्पेऽपि प्रतिप्रस्तटमुत्कृष्टकायस्थितिः साध्या, नवरं सौधर्मस्थाने सनत्कुमारकल्पो वक्तव्यः, सनत्कुमारस्थाने च ब्रह्मलोको वक्तव्यः । अनेन करणेन या लभ्यते, सा सविस्तरमभिधीयते–ब्रह्मलोकस्य प्रथमप्रस्तट उत्कृष्टकायस्थितिः सप्त सागरोपमाणि त्रयश्चसागरोपमस्य षड्भागाः (७ ३/६), द्वितीयप्रस्तटेऽष्टौ (८)सागरोपमाणि, तृतीये त्रीभिः

सागरोपमस्य षड्भागैरधिकान्यष्टौ (८ ३/६) सागरोपमाणि, चतुर्थे नव (९) सागरोपमाणि, पञ्चमे नव सागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य षड्भागाः (९ ३/६), षष्ठे च दश (१०) सागरोपमाणि ।

अतः परं लान्तकप्रभृतिकल्पसुराणां प्रतिप्रस्तटमुत्कृष्टकायस्थितिं ज्ञातुं वक्ष्यमाणं करणमुपयोजनीयम्—पूर्वपूर्वकल्पस्योत्कृष्टकायस्थितिरुत्तरोत्तरकल्पकायस्थितितो विशोध्येत, विशोधने च कृते यल्लभ्यते, तद् उत्तरकल्पप्रस्तटैर्विभज्यते, विभक्ते च सति यल्लभ्यते, तद् इच्छया=यतिसंख्ये प्रस्तट उत्कृष्टकायस्थितिर्ज्ञातुमिष्यते, तत्संख्यया गुण्यते । गुणिते च यल्लभ्यते, तत् पूर्वकल्पोत्कृष्टकायस्थित्यासहितमिष्टप्रस्तटे देवानामुत्कृष्टकायस्थितिर्भवति । अनेन करणेन लान्तकस्य प्रथमप्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिर्दश सागरोपमाणि चत्वारश्च सागरोपमस्य पञ्चभागाः (१० ४/५), द्वितीयप्रस्तटे त्रिभिः सागरोपमस्य पञ्चभागैरधिकानि एकादश (११ ३/५) सागरोपमाणि, तृतीये द्वाभ्यां सागरोपमस्य पञ्चभागाभ्यामधिकानि द्वादश (१२ २/५) सागरोपमाणि; चतुर्थे त्रयोदशसागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य पञ्चभागः (१३ १/५), पञ्चमे च सम्पूर्णानि चतुर्दश (१४) सागरोपमाणि ।

तथा महाशुक्रे प्रथमप्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिश्चतुर्दश सागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य चतुर्भागाः (१४ ३/४), द्वितीयप्रस्तटे पञ्चदश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य चतुर्भागौ (१५ २/४), तृतीयप्रस्तटे षोडश सागरोपमाण्येकेन सागरोपमस्य चतुर्भागेनाधिकानि (१६ १/४); चतुर्थप्रस्तटे सम्पूर्णानि सप्तदश (१७) सागरोपमाणि ।

तथा सहस्रारे प्रथमप्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिः सप्तदश सागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य चतुर्भागः (१७ १/४), द्वितीयप्रस्तटे सप्तदश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य चतुर्भागौ (१७ २/४), तृतीयप्रस्तटे सप्तदश सागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य चतुर्भागाः (१७ ३/४), चतुर्थे चाऽष्टादश (१८) सागरोपमाणि परिपूर्णानि ।

तथा-ऽऽनतकल्पस्य प्रथमप्रस्तटे सुराणामुत्कृष्टकायस्थितिरष्टादशसागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य चतुर्भागः (१८ १/४), द्वितीयप्रस्तटे-ऽष्टादश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य चतुर्भागौ (१८ २/४), तृतीये त्रिभिः सागरोपमस्य चतुर्भागैरधिकान्यष्टादश (१८ ३/४) सागरोपमाणि, चतुर्थ एकोनविंशतिः (१९) सागरोपमाणि परिपूर्णानि ।

तथा प्राणतकल्पस्य प्रथमप्रस्तट एकोनविंशतिसागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य चतुर्भागः (१९ १/४), द्वितीयप्रस्तटे द्वाभ्यां सागरोपमस्य चतुर्भागाभ्यामधिकान्येकोनविंशतिसागरोपमाणि, (१९ २/४) तृतीयप्रस्तटे त्रिभिः सागरोपमस्य चतुर्भागैरधिकान्येकोनविंशतिसागरोपमाणि (१९ ३/४), चतुर्थप्रस्तटे विंशतिः (२०) सागरोपमाणि परिपूर्णानि ।

तथा-ऽऽरणकल्पस्य प्रथमप्रस्तटे विंशतिः सागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य चतुर्भागः (२० १/४), द्वितीयप्रस्तटे द्वाभ्यां सागरोपमस्य चतुर्भागाभ्यामधिकानि विंशतिसागरोपमाणि (२० २/४)

तृतीयप्रस्तटे त्रिभिः सागरोपमस्य चतुर्भागैरधिकानि विंशतिसागरोपमाणि (२०$\frac{3}{4}$)। चतुर्थप्रस्तटे चैकविंशतिः (२१) सागरोपमाणि परिपूर्णानि।

तथा-ऽच्युतकल्पस्य प्रथमप्रस्तट एकविंशतिः सागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य चतुर्भागः, द्वितीयप्रस्तट एकविंशतिसागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य चतुर्भागौ (२१$\frac{2}{4}$), तृतीयप्रस्तट एकविंशतिसागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य चतुर्भागाः (२१$\frac{3}{4}$), चतुर्थप्रस्तटे च द्वाविंशतिः (२२) सागरोपमाणि।

नवसु ग्रैवेयकेषु प्रत्येकमेकैक एव प्रस्तटो भवति, तेन तत्र पूर्वोक्तैव त्रयोविंशतिसागरोपमादीनि क्रमेणोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति।

पञ्चानुत्तराणां तु समुदितानामेकप्रस्तटत्वात् तेषां सर्वेषामुत्कृष्टकायस्थितिस्त्रयस्त्रिंशत् (३३) सागरोपमाणि भवति। तदेवमभिहिता देवगतेरेकोनत्रिंशतो भेदानामेकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः, प्रसङ्गतश्च टीकायां सैव प्रतिप्रस्तटं निरूपिता॥७,८,९॥

सम्प्रतीन्द्रियमार्गणाया भेदप्रभेदानामुत्कृष्टकायस्थितिर्निरूपणीया। तत्रैकेन्द्रियसामान्यमार्गणायाः प्रागभिहिता, तेन बादरैकेन्द्रियमार्गणायाः सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां च तां वक्तुकामः समानवक्तव्यत्वादन्या अपि मार्गणाः संगृह्य आह—

अंगुलअसंखभागो बायरएगिंदियस्स सुहुमाणं।
तह पुढवाइचउण्हं णेया लोगा असंखेज्जा॥१०॥

(प्रे०) 'अंगुल०' इत्यादि, 'अङ्गुलासंख्यभागः' क्षेत्रतोऽङ्गुलस्याऽसंख्येयभागो 'बादरैकेन्द्रियस्य' बादरैकेन्द्रियमार्गणाया एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति। इदमत्र तात्पर्यम्—अङ्गुलमात्रक्षेत्रस्या-ऽसंख्येयतमे भागे य आकाशप्रदेशाः, तेषां प्रतिसमयमेकैकप्रदेशा-ऽपहारे क्रियमाणे यावत्यो-ऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो व्यतिक्रामन्ति, उत्कृष्टतस्तावतीरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्यावद् बादरनामकर्मोदयवर्ती एकेन्द्रियजीवः पुनः पुनर्बादरैकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानोऽवतिष्ठते, ततः परं तद्भावं परित्यज्य भावान्तरं भजते। न चाऽङ्गुला-ऽसंख्येयतमभागस्य प्रतिसमयमेकैकप्रदेशा-ऽपहारे-ऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कुतो व्यतिक्रामन्तीति वाच्यम्, क्षेत्रस्य सूक्ष्मत्वात्, उक्तं च "सुहुमो य होइ कालो तत्तो सुहुमयरयं हवइ खित्तं" इत्यादि। न चैतावत्युत्कृष्टकायस्थितिर्बादरैकेन्द्रियमार्गणायाः स्वमनीषिकयाऽभिहिता, श्रीजीवसमासादावभिहितत्वात्, तथा चात्र **जीवसमासः**—'अंगुलअसंखभागो बादरएगिंदियतरूण' इति। **तदवचूरिः**—तथांगुलासंख्येयभागप्रदेशापहरणकालं यावद् बादरैकेन्द्रियस्तरुपर्यवसान तद्भावमपरित्यजन्तास्ते असंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य इत्युक्त भवति।

'सुहुमाणं' इत्यादि, 'सूक्ष्माणां' "व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहादलक्षणम् ।" इति न्यायेन षण्णां सूक्ष्मसामान्यानां=पर्याप्ताऽपर्याप्तत्वविशेषणविरहितानां सूक्ष्मैकेन्द्रिय-सूक्ष्मपृथिवीकाय-सूक्ष्माऽप्काय-सूक्ष्मतेजःकाय-सूक्ष्मवायुकाय-सूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकायानामित्यर्थः, 'तथा' तथाशब्दः समुच्चये, 'पृथिव्यादिचतसृणाम्' अविवक्षितपर्याप्ता-ऽपर्याप्तत्वभेदानां सूक्ष्मबादरविशेषणविरहितानां च पृथिवीकाया-ऽप्काय-तेजःकाय-वायुकायलक्षणचतुर्मार्गणानां प्रत्येकं 'ज्ञेया' एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्बोध्या, कियती ? इत्याह– **'लोका असंखेज्जा'** त्ति, 'लोका असंख्येयाः' क्षेत्रतोऽसंख्येयलोकाः, असंख्येयलोकाकाशप्रदेशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशा-ऽपहारेणा-ऽपह्रियमाणेषु यावत्यो-ऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो व्यतिक्रामन्ति, तावतीर्यावत् सूक्ष्मैकेन्द्रियादयो जीवाः पुनः पुनस्तत्रैवोत्पद्यमानास्तद्भावममुञ्चन्तो-ऽवतिष्ठन्ते, यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**– "सुहुमे णं भंते ! सुहुमे त्ति कालतो केवचिरं होति ? गो० ! जह० अंतो०, उ० असंखेज्जंकालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणितो ओसप्पिणीओ कालतो, खेत्ततो असंखेज्जा लोगा, सुहुमपुढविकाइते सुहुमआउका० सुहुमतेउका० सुहुमवायुका० सुहुमवणप्फइकाइते सुहुमनिगोदे वि ज० अंतोमुहुत्तं उक्को० असंखेज्ज कालं असंखिज्जा लोगा । ×××× पुढविकाइएणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखेज्जकालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणितो ओसप्पिणीओ कालतो, खेत्ततो असंखेज्जा लोगा, एवं आउ-तेउ-वाउकाइया वि ।" इति । इह यद्यपि पर्याप्तसूक्ष्माणामपर्याप्तसूक्ष्माणां चैकेन्द्रियाणां प्रत्येकमुत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तमिता प्रागुक्ता, तथापि कृष्णशुक्लपक्षाभ्यां यथा वर्षादयो निष्पद्यन्ते, तथैव सूक्ष्मपर्याप्ततः सूक्ष्मा-ऽपर्याप्तेषु सूक्ष्मा-ऽपर्याप्तश्च सूक्ष्मपर्याप्तेषु च पुनः पुनरुत्पद्यमानाः सूक्ष्मैकेन्द्रियजीवा उत्कृष्टतोऽसंख्येयलोकान् यावत् सूक्ष्मभावं न परित्यजन्ति । एवं सूक्ष्मपृथिवीकायादीनामपि प्रस्तुतकायस्थितिर्भावनीया, नवरं पृथिवीकायादिसामान्यमार्गणानां बादरत्वमाश्रित्याऽपि कायस्थितेर्भावना कार्या ॥१०॥

सम्प्रति पर्याप्तबादरैकेन्द्रियमार्गणाया एकजीवाश्रयामुत्कृष्टकायस्थितिमभिधातुकामस्तत्सास्यादन्या अपि मार्गणाः संगृह्य प्राह—

बायरपज्जेगिंदिय-भू-दग-पत्तेअ-वाउ-विगलाणं ।
संखेज्जसहस्ससमा समत्तबेइंदियस्स संखसमा ॥११॥ (गीतिः)

(प्रे०) **'बायर०'** इत्यादि, 'बादरपर्याप्तैकेन्द्रिय-भू-दग-प्रत्येक-वायु-विकलानाम्' एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठ्या निर्दिष्टाः, बादरपर्याप्तविशेषणं वाय्वन्तैः पञ्चभिः सह युज्यन्ते । तत्राऽपि प्रत्येकवनस्पतिकायस्य यद् बादरत्वं विशेषणम्, तत् स्वरूपदर्शनपरम्, प्रत्येकवनस्पतिकायजीवानां सूक्ष्मत्वाभावात्, ततश्चा ऽयमर्थः–बादरपर्याप्तैकेन्द्रियस्य=पर्याप्तबादरैकेन्द्रियमार्गणाया बादरपर्याप्तभुवः= पर्याप्तबादरपृथिवीकायमार्गणाया बादरपर्याप्तदकस्य=पर्याप्तबादराऽप्कायमार्गणास्थानस्य बादरपर्याप्तप्रत्येकस्य=बादरविशेषणस्य स्वरूपदर्शनपरत्वात् पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायमार्गणाया बादरपर्याप्तवायोः=पर्याप्तबादरवायुकायमार्गणाया विकलानां=विकलेन्द्रियाणाम्, विकलानि=असम्पूर्णानि इन्द्रि-

याणि येषाम् ; ते विकलेन्द्रियाः=द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः, तेषां पर्याप्ताऽपर्याप्तविशेषणवियुक्तानां प्रत्येकमित्यर्थः, 'संख्येयवर्षसहस्रसमाः' संख्येयानि वर्षसहस्राण्येकजीवाश्रयोत्कृष्टा कायस्थितिर्ज्ञेया ।

एतदुक्तं भवति–पर्याप्तबादरैकेन्द्रियस्तद्भावमपरित्यजन्नुत्कृष्टतः संख्येयसहस्रवर्षाणि यावदुत्पद्यते, परतो भावान्तरं भजते, उक्तं च **पञ्चसंग्रहवृत्तौ**–"बादरपर्याप्तानामेकेन्द्रियाणां भूयो भूयः पर्याप्तबादरैकेन्द्रियत्वेनोत्पद्यमानानां कायस्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं उत्कर्षतः संख्येयानि वर्षसहस्राणि । उक्तं च-"बादरेगिंदियपज्जत्तएणं भंते ! बादरेगिंदियपज्जत्तए त्ति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं ।।" इति ।

इयं च बादरपर्याप्तैकेन्द्रियकायस्थितिचिन्ता बादरपर्याप्तैकेन्द्रियत्वं सामान्यमात्रमधिकृत्य कृता । अथ विभागतो बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकत्वाद्यधिकृत्य कायस्थितिश्चिन्त्यते, बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकस्य भूयो भूयः पर्याप्तबादरपृथिवीकायिकत्वेनोत्पद्यमानस्योत्कर्षतश्च संख्येयानि वर्षसहस्राणि गच्छन्ति । एवं बादरपर्याप्ताप्कायिकप्रत्येकशरीरवनस्पतिकायिकानामपि भाव्योत्कृष्टकायस्थितिः, बादरपर्याप्ततेजःकायिकानां पुनर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतश्च संख्येयानि रात्रिंदिनानि । उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनायाम्**–"बायरपुढविकाइयपज्जत्तए त्ति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं, एवं आउकाए वि । बायरतेउकाइयपज्जत्तए णं भंते ! बायरतेउकाइयपज्जत्तए त्ति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइंदियाइं । वाउकाइए पत्तेयसरीरबादरवणप्फइकाइये पुच्छा, गो० ! ज० अंतो०, उ० संखेज्जाइं वाससहस्साइं ।" इति ।

तथा विकलेन्द्रियाणां द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियरूपाणां प्रत्येकं कायस्थितिरुत्कर्षतः संख्येयानि वर्षसहस्राणि । तथा चोक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"बेइंदिये णं भंते ! बेइंदिए त्ति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं कालं, एवं तेइंदियचउरिंदिए वि । इति ।" एवं **पञ्चसङ्ग्रहेऽप्युक्तम्**–बायरपज्जेगिंदियविगलाण य वाससहस्ससंखेज्जा ।" इति ।

पर्याप्ता-ऽपर्याप्तनामकर्मोदयविरहितानां विकलेन्द्रियाणां कायस्थितिरभिहिताऽस्यामेव गाथायाम् ,अपर्याप्तनामकर्मोदयवर्तीनां तु "सव्वापज्जत्ताणं" इत्यादि गाथाद्वयेनाऽभिहिता । सम्प्रति पर्याप्तनामकर्मोदयविशेषितानां विकलेन्द्रियाणां तां वक्तुकाम आदौ तावत् पर्याप्तद्वीन्द्रियस्य भणति-'**समत्त०**' इत्यादि, 'समाप्तद्वीन्द्रियस्य' पर्याप्तद्वीन्द्रियमार्गणायाः 'संख्यसमाः' संख्यातवर्षाण्येकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"बेइंदियपज्जत्तए णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जा वासाइं" इति ॥११॥

एतर्हि पर्याप्तत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तबादरवायुकायमार्गणाश्च प्रस्तुतकायस्थितिं भणितुकाम आह—

पज्जत्तगतेइंदियबायरतेऊण होइ संखेज्जा ।
दिवसा संखियमासा समत्तचउइंदियस्स भवे ॥१२॥

(प्रे०) 'पज्जत्त०' इत्यादि, 'पर्याप्तकत्रीन्द्रियबायरतेजसोः' पर्याप्तस्य प्रत्येकं योजनात् पर्याप्तत्रीन्द्रियमार्गणायाः पर्याप्तबादरतेजःकायमार्गणायाश्च 'संख्येयाः' संख्याताः 'दिवसाः' अहोरात्राः 'भवति' एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः सम्पद्यते, यदुक्तं श्रीप्रज्ञापनासूत्रे-"तेइंदियपज्जत्तए णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइंदियाइं । ×××× तेउकाइयपज्ज० पुच्छा, गो० ! ज० अंतो०, उ० संखेज्जाइं राइंदियाइं ।" इति ।

अथ पर्याप्तचतुरिन्द्रियस्य प्रकृतकायस्थितिं भणति- संखिय०' इत्यादि, 'संख्यमासाः' संख्यातमासाः 'समाप्तचतुरिन्द्रियस्य' पर्याप्तचतुरिन्द्रियमार्गणास्थानस्य 'भवेत्' एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः स्यात् , उक्तं च श्रीप्रज्ञापनासूत्र आर्यश्यामपादैः-"चउरिंदियपज्जत्तए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जा मासा ।" इति ॥१२॥

सम्प्रति पञ्चेन्द्रियादिमार्गणास्थानानामेकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिं वक्तुकामः प्राह—

पंचिंदियचक्खूण-ऽहियुदहिसहस्सं तसस्स तं दुगुणं ।
पज्जपणिंदितसपुरिससण्णीणा-ऽयरसयपुहुत्तं ॥१३॥

(प्रे०) 'पंचिंदिय०' इत्यादि, 'पञ्चेन्द्रियचक्षुषोः' पञ्चेन्द्रियसामान्यमार्गणायाश्चक्षुर्दर्शनमार्गणायाश्च प्रत्येकम् 'अधिकोदधिसहस्र' पूर्वकोटिपृथक्त्वेनाऽधिकम् उदधीनां=सागरोपमाणां सहस्रमेकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति, यदुक्तं श्रीप्रज्ञापनासूत्रे-'पंचिंदिए णं भंते ! पंचिंदिए त्ति कालतो केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं साइरेगं । ×××× चक्खुदंसणी णं भंते ! पुच्छा, गो० ! जह० अंतो० उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं सातिरेगं ।" इति ।

'तसस्स' इत्यादि, 'त्रसस्य' पर्याप्ता-ऽपर्याप्तविशेषणरहितस्य त्रसकायसामान्यमार्गणास्थानस्य 'तत्' तच्छब्दस्य पूर्ववस्तुपरामर्शित्वात् साधिकसागरोपमसहस्रं द्विगुणं, साधिकं सागरोपमसहस्रद्वयमित्यर्थः, एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिरिति गम्यते । साधिकत्वं च संख्येयवर्षैर्बोध्यम् , उक्तं च प्रज्ञापनासूत्रकायस्थितिपदे-"××× तसकाइय त्ति कालओ केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवास-ऽब्भहियाइं ।" इति ।

'पज्ज'० इत्यादि, 'पर्याप्तपञ्चेन्द्रियत्रसपुरुषसंज्ञिनां' कृतद्वन्द्वा एते षष्ठ्या निर्दिष्टाः, पर्याप्तशब्दस्य च द्वाभ्यामभिसम्बन्धात् पर्याप्तपञ्चेन्द्रियस्य=पर्याप्तपञ्चेन्द्रियमार्गणायाः पर्याप्तत्रसस्य=पर्याप्तत्रसकायमार्गणायाः पुरुषस्य=पुरुषवेदमार्गणायाः संज्ञिनः=संज्ञिमार्गणायाश्च प्रत्येकम् 'अतरशतपृथक्त्वं' सागरोपमशतपृथक्त्वमेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति, उक्तं च प्रज्ञापनासूत्रे-"पंचिदियपज्जतए त्ति कालतो केवचिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण सागरोवमसयपुहुत्तं ।" इति । इह पर्याप्तत्रसकायादिमार्गणानां तु सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकं वक्तव्यं ग्रन्थान्तरेषु तथोक्तत्वात् । तथा चात्र प्रज्ञापनासूत्रम्-

"तसकाइयपज्जत्तए पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं" ×××× 卐 पुरिसवेदे णं भंते ! गो० ! जह० अंतो०, उक्को० सागरोवमसतपुहुत्तं सातिरेगं । ×××× सण्णी णं भंते ! पुच्छा, गो० ज० अंतो०, उ० सागरोवमसयपुहुत्तं सातिरेगं ।" इति । एवं **जीवसमासे**ऽपि 'पुरिसत्तं सण्णित्तं च सयपुहुत्तं च उयहीणं ॥१॥" इति । तदेवमभिहिता इन्द्रियमार्गणाया अन्यासां च कियतीनाञ्चित् कायभेदादिमार्गणानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः ॥१३॥

सम्प्रत्यवशिष्टानां कायभेदानामेकजीवाश्रयामुत्कृष्टकायस्थितिं वक्तुकाम आह—

अद्धतइअपरिअट्टा भवे णिगोअस्स होइ कम्मठिई ।
बायरपुहवाइचउगणिगोअपत्तेअहरिआणं ॥१४॥

(प्रे०) '**अद्धतइअ०**' इत्यादि, 'अर्धतृतीयपरावर्ताः' पदैकदेशेन पदसमुदायस्य गम्यमानत्वात् परावर्तशब्देन पुद्गलपरावर्तस्य ग्रहणं कर्तव्यम्, अर्धस्तृतीयो येषाम्, तेऽर्धतृतीयाः, अर्धतृतीयाश्च ते पुद्गलपरावर्ताश्च अर्धतृतीयपुद्गलपरावर्ताः=सार्धपुद्गलपरावर्तद्वयमित्यर्थः, '**निगोदस्य**' साधारणशरीरवनस्पतिकायमार्गणायाः प्रक्रमाद् एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः '**भवेत्**' स्यात् । साधारणशरीरवनस्पतिकायत्वेन पुनः पुनरुत्पद्यमानस्तद्भावमपरित्यजन्नुत्कृष्टतोऽर्धतृतीयान् पुद्गलपरावर्तान् यावदवतिष्ठते, ततः परमन्यत्राऽवश्यमुत्पद्यत इति तात्पर्यम्, यदुक्तं श्री**प्रज्ञापनासूत्रकायस्थितिपदे**—"निगोदे णं भंते ! निगोए त्ति केवचिरं होति ? गो० ! जह० अंतो०, उक्कोसेणं अणंताओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालतो, खेत्ततो अड्ढाइज्जा पोग्गलपरियट्टा ।" इति ।

ननु साधारणवनस्पतिकायस्योत्कृष्टकायस्थितिर्यथोक्तप्रमाणा भवति, तर्हि निगोदसामान्यतः पृथग्भूतानां बादरनिगोदानां कियती भवति सा ? इति शङ्काऽपनोदाय बादरसाधारणवनस्पतिकायस्य प्रस्तुतकायस्थितिं वक्तुकामो-ऽन्या अपि मार्गणाः संगृह्य प्राह—'**होइ**' इत्यादि, 'भवति' विद्यते एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः '**कर्मस्थितिः**' कर्मशब्देना-ऽत्र मोहनीयं विवक्षितम्, तेन मोहनीयकर्मणो योत्कृष्टा स्थितिः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमिता, सा '**बादरपृथिव्यादिचतुष्कनिगोदप्रत्येकहरितानां**' बादरविशेषणं प्रत्येकं योज्यम्, नवरं प्रत्येकहरितेन सह न योज्यम्, व्यभिचाराभावात्, ततश्चा-ऽयमर्थः—बादरपृथिव्यादिचतुष्कस्य=बादरपृथिवीकाय-बादराप्काय-बायरतेजःकाय-बादरवायुकायलक्षणस्य प्रत्येकं बादरनिगोदस्य=बादरसाधारणशरीरवनस्पतिकायमार्गणाभेदस्य प्रत्येकहरितस्य=पर्याप्ता-ऽपर्याप्तविशेषणरहितस्य प्रत्येकशरीरवनस्पतिकायसामान्यमार्गणास्थानस्य च । बादरपृथिवीकायादयः प्रत्येकं स्वस्वकाये पुनः पुनरुत्पद्यमानाः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीर्यावदासते, ततः परमन्यत्रोत्पद्यन्त इति भावः, यदुक्तं **प्रज्ञापनासूत्रे**—"बादर-

---

卐 षट्खण्डागमे तु–'पुरिसवेदा केवचिरं कालादो होंति, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कस्सेण सागरोपमसदपुधत्तं ××× सण्णियाणुवादेणं सण्णी केवचिरं कालादो होंति । जहण्णेण खुद्दाभवग्गहणं उक्कस्सेणं सागरोपमसदपुधत्तं ।" इत्युक्तम् ।

पुढविकाइए णं भंते ! पुच्छा, बायरपुढविकाइए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण सत्तरि सागरोवमकोडाकोडीतो, एवं बादरआउक्काइए वि जाव बायरतेउकाइए वि, बादरवाउकायइए वि । xxxx पत्तेयसरीरबायरवणप्फइकाइए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवमकोडाकोडीओ । बादरनिगोदे णं भते ! बायरनिगोए त्ति कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तरि सागरोवमकोडाकोडीतो ।" इति । तदेवं भणिता कायमार्गणाभेदानां कायस्थितिस्तत्साम्याच्चान्यासामपि मार्गणानाम् ॥१४॥

सम्प्रत्यवशिष्टानां योगमार्गणानां स्त्रीवेदमार्गणायाश्च कायस्थितिं वक्तुकाम आह—

बावीससहस्ससमा देसूणुरलस्स तिसमया णेया ।
कम्माणाहाराणं पल्लसयपुहुत्तमित्थीए ॥१५॥

(प्रे०) '**बावीस०**' इत्यादि; 'द्वाविंशतिसहस्रसमा देशोनाः' अन्तर्मुहूर्तन्यूना द्वाविंशतिसहस्रवर्षा 'औदारिकस्य' औदारिककाययोगस्योत्कृष्टकायस्थितिर्भवति । इयमत्र भावना—कश्चिद् द्वाविंशतिसहस्रवर्षस्थितिकखरबादरपृथिवीकायिकेषूत्पद्यते, पृथिवीकायिकस्योत्कृष्टतो भवस्थितेर्द्वाविंशतिसहस्रवर्षप्रमाणत्वात् , यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**—"पुढविकाइया णं भंते केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं" इति । उत्पादकाले चाऽन्तर्मुहूर्तं यावत् करणा-ऽपर्याप्ता-ऽवस्थायां तस्यौदारिकमिश्रकाययोगो भवति, ततः परमाजीवनमौदारिककाययोगो भवति, मरणानन्तरं चौदारिकमिश्रकाययोगः कार्मणकाययोगो वा सम्पद्यते, तेनौदारिककायस्यैकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तन्यूनद्वाविंशतिसहस्रवर्षाणि लभ्यते ।

न चा-ऽसंख्येयवर्षायुष्कान् नरतिरश्चो-ऽधिकृत्यौदारिककाययोगस्योत्कृष्टकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तन्यूनत्रिपल्योपमाणि कुतो न लभ्यते, तेषां भवस्थितेस्तावन्मात्रत्वादिति वाच्यम् , तेषां प्रत्यन्तर्मुहूर्तं योगपरावृत्तेः । तथाहि—असंख्येयवर्षायुष्काणां जीवानां स्वपर्याप्तिषु पूरितासूत्कृष्टतो-ऽन्तर्मुहूर्तादूर्ध्वमौदारिककाययोगतो मनोयोगो वचनयोगो वा भवति, मनोयोगत औदारिककाययोगो वचनयोगो वा भवति, एवं वचनयोगतो योगान्तरं भवति । इत्थमसंख्येयवर्षायुषां जीवानां मनोयोगवचनयोगयोरपि सद्भावादुत्कृष्टत औदारिककाययोगस्योत्कृष्टकालो देशोनत्रिपल्योपमानि न लभ्यते, किन्त्वन्तर्मुहूर्तम् । एकेन्द्रियाणां तु मनोवचनयोगाभावात् केवल औदारिककाययोगो देशोनद्वाविंशतिसहस्रवर्षाणि यावदवतिष्ठते ।

'**तिसमया**' इत्यादि, त्रिसमयाः 'ज्ञेया' एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः, कयोः ? इत्याह—'**कम्माणाहाराणं**' ति, 'कार्मणाऽऽनाहारयोः' कार्मणकाययोगमार्गणाया अनाहारकमार्गणायाश्च प्रत्येकम् । ननु सिद्धानाश्रित्या-ऽनाहारकमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिः साद्यपर्यवसिता लभ्यते, तत्कथं त्रिसमयप्रमाणैवोच्यत इति वाच्यम् , बन्धक नरपेक्षकायस्थितेरग्रे वक्ष्यमाणत्वादिह प्रकृतिबन्धापेक्षया कायस्थितेरुक्तत्वात् , सिद्धानां च प्रकृतिबन्धा-ऽभावात् । सयोगिकेवलिनः समाश्रित्या-

ऽनाहारककार्मणकाययोगमार्गणयोस्त्रिसामयिककालः समुद्घातावस्थायां लभ्यते, छद्मस्थान् प्रतीत्य तु विग्रहगतौ लभ्यते, चतुःसामयिक्या विग्रहगतेः प्रकृतग्रन्थे विवक्षितत्वात् ।

अथ स्त्रीवेदस्योत्कृष्टकायस्थितिं भणति–'**पल्ल०**' इत्यादि, पल्योपमशतपृथक्त्वं 'स्त्रियः' स्त्रीवेदमार्गणाया एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति , यदुक्तं **जीवसमासे**–"इत्थिणं पल्लसयपुहुत्तं तु ।" इति । स्त्रीवेदकायस्थितेर्निरूपणमनेकधा ग्रन्थान्तरेषु दृश्यते । तद्यथा-"द्रव्यस्त्रीवेदोदयः पल्योपमशतपृथक्त्वं यावदुत्कृष्टतो भवति ।" इति **पञ्चसंग्रहमूलवृत्तौ**,एवं **श्रीशीलाचार्यकृतजीवसमासवृत्तावपि** । **पञ्चसंग्रहमलयगिरीयवृत्तौ** तु"तथा'थी पलियसयपुहुत्तं' त्ति स्त्रीवेदो जघन्यत एकं समय, उत्कर्षतः पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वं च ।" इति । सिद्धान्ते पुनः **प्रज्ञापनासूत्रे** स्त्रीवेदस्योत्कृष्टकायस्थितिचिन्तायामार्यश्यामपादैः पञ्चादेशाः प्ररूपिताः । तथाहि–"इत्थिवेदे णं भंते ! इत्थिवेदे त्ति काल० ? गो० ! एगेणं आदेसेणं जह० एक्कं समयं, उक्को० दसुत्तरं पलिओवमसतं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं ॥१॥ एगेणं आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० अट्ठारसपलितोवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं ॥२ ॥ एगेणं आदेसेणं ज० एगं समयं, उक्को० चउद्दस पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं ॥३॥ एगेण आदेसेणं ज० एगं समयं, उक्को० पलिओवमसतं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं ॥४॥ एगेण आदेसेणं जह० एगं समयं, उक्को० पलितोवमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहिअं ॥५॥" इति । इह केवलिनामतिशयज्ञानिनां चैक एवादेशः प्रमाणम् ,अतिशयज्ञानशक्तिविकलानां छद्मस्थानां तु पञ्चाऽपि, यतोऽनन्तरोक्तपञ्चानामादेशानां मध्ये-ऽन्यतमादेशसमीचीनतानिर्णयः केवलज्ञानिभिर्विशिष्टश्रुतलब्धिसम्पन्नैर्वा कर्तुं शक्यते । तेन शेमुषीशालिभिर्विद्वज्जनैः स्त्रीवेदस्य प्रस्तुतकायस्थितेरेकजीवाश्रिताऽऽगमा ऽविरोधेन परिभावनीया ॥१५॥

सम्प्रत्यपगतवेदमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिं भणितुकामो-ऽन्या अपि मार्गणाः संगृह्य प्राह–

देसूणपुव्वकोडी अवेअअकसायकेवलदुगाणं ।
मणणाणसंजमाणं सामइआईण पंचण्हं ॥१६॥

(प्रे०) '**देसूण०**'इत्यादि, 'देशोनपूर्वकोटिः'देशेन=एकदेशेन ऊना=न्यूना पूर्वकोटिः'अवेदा-ऽकषायकेवलद्विकानाम्' अवेदस्य=अपगतवेदमार्गणाया अकषायस्य=अकषायमार्गणास्थानस्य केवलद्विकस्य=केवलज्ञान-केवलदर्शनलक्षणस्य च 'मनोज्ञानसंयमयोः' मनोज्ञानस्य=मनःपर्यवज्ञानमार्गणास्थानस्य संयमस्य=संयमसामान्यमार्गणाभेदस्य च 'सामायिकादीनां पञ्चानां' सूक्ष्मसम्परायस्योक्तत्वेनाऽविरतमार्गणायाश्च वक्ष्यमाणत्वेनाऽत्राऽऽदिशब्देन छेदोपस्थानीयसंयम-परिहारविशुद्धिकसंयम-यथाख्यातसंयम-देशसंयमानां ग्रहणात् सामायिकसंयम-च्छेदोपस्थापनीयसंयम-परिहारविशुद्धिकसंयम-यथाख्यातसंयम-देशसंयमानां चैकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्भवतीति गम्यते । इयमत्र

भावना–देवगतितो नरकगतितो वा कश्चित् क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्मनुष्येषु पूर्वकोटिवर्षायुष्कत्वेनोत्पद्यते। ततः सातिरेकवर्षाष्टकं व्यतिक्रम्य शीघ्रं क्षपकश्रेणिमारोहति, अनिवृत्तिकरणस्य बहुसंख्येयभागादूर्ध्वमवेदभावं प्राप्य सूक्ष्मसम्परायाच्चोर्ध्वमकषायभावं यथाख्यातसंयमञ्चासाद्य सयोगिकेवलिगुणस्थानके केवलद्विकं लब्ध्वा स्वायुष्कचरमान्तर्मुहूर्तं यावत् सयोगिकेवलित्वेन विहरति, तं जीवमाश्रित्याऽपगतवेदा-ऽकषाय-केवलद्विक-यथाख्यातसंयमलक्षणानां पञ्चानां मार्गणानामेकजीवविषयोत्कृष्टकायस्थितिः सातिरेकाऽष्टवर्षन्यूनपूर्वकोटिवर्षाणि लभ्यते। सयोगिकेवलिगुणस्थानकादूर्ध्वं तु प्रकृतिबन्धाभावाद् नेहोपरितनकालः प्रस्तुतः।

तथा यः पूर्वकोटिवर्षायुष्को वर्षाष्टकस्योपरि सर्वसंयममासादयति, तत आस्वभवचरमसमयमप्रतिपतितसंयमः संयतत्वेना-ऽवतिष्ठते, मृत्वा च देवलोकं गच्छति, तमाश्रित्य संयमसामान्यमार्गणाया उत्कृष्टकायस्थितिरेकजीवाश्रिता सातिरेकाष्टवर्षन्यूनपूर्वकोटिवर्षप्रमाणा लभ्यते। एवं सामायिक-च्छेदोपस्थापनीय-मनःपर्यवज्ञान-देशविरतिमार्गणानामप्युत्कृष्टकायस्थितिर्भाव्या। परिहारविशुद्धिकसंयमस्य प्रकृतकायस्थितिरेकोनत्रिंशद्वर्षन्यूना पूर्वकोटिर्वर्षाणां बोध्या, जघन्यतो-ऽपि परिहारविशुद्धिकस्य यतिपर्यायस्य विंशतिवर्षमात्रत्वस्वीकारात्, यदुक्तम्–"परिहारविसुद्धिए णं भंते! परिहारविसुद्धिए त्ति कालओ केच्चिरं होइ? गोयमा! जहण्णेण एक्कं समयं, उक्कोसेण देसूणाए एगुणतीसाए वासेहिं ऊणिया पुव्वकोडी।" इति ॥१६॥

सम्प्रत्यज्ञानादिमार्गणानामुत्कृष्टकायस्थितिं भणितुकाम आह—

दुअणाणा-ऽजयमिच्छाणऽणाइणंता अणाइसंता य।
साइसपज्जवसाणा तइया हीणद्धपरियट्टो ॥१७॥

(प्रे०) 'दुअणाणा०' इत्यादि, 'द्व्यज्ञाना-ऽयतमिथ्यात्वानाम्' एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठ्या निर्दिष्टाः, द्व्यज्ञानयोः=मत्यज्ञानमार्गणा-श्रुताज्ञानमार्गणयोः, अयतस्य=अविरतमार्गणास्थानस्य मिथ्यात्वस्य =मिथ्यात्वमार्गणायाश्चैकजीवाश्रिता कायस्थितिः 'अनाद्यनन्ता' अनाद्यपर्यवसिता 'अनादिसान्ता' अनादिसपर्यवसिता, चकारो व्यवहितसम्बन्धः समुच्चयार्थकश्च, स चोत्तरत्र सादिसपर्यवसाना चेति योजनीयः 'सादिसपर्यवसाना च' सादिसान्ता चेति त्रिविधा भवति। तत्रा-ऽभव्यमाश्रित्या ऽज्ञानद्वयमिथ्यात्वमार्गणानां प्रथमविकल्पः, सम्यक्त्वप्राप्त्यसंभवेन कदाचिदप्युक्तमार्गणा-ऽपरित्यजनात्। येन भव्येनाऽद्यापि सम्यक्त्वं नासादितम्, तमाश्रित्य द्वितीयविकल्पः, आगामिनि काले सम्यक्त्वप्राप्त्या प्रोक्तमार्गणास्थानानामुच्छेदात्। तृतीयविकल्पस्तु सम्यक्त्वतः प्रतिपतितं जीवं प्रतीत्य संभवति, यतः सम्यक्त्वतः पतितस्य प्रोक्तमार्गणानां कायस्थितेः सादित्वम्, उत्कर्षतो देशोनार्धपुद्गलपरावर्तपर्यन्तेऽवश्यं सम्यक्त्वप्राप्त्या कथितमार्गणानां विच्छेदात् सान्तत्वम्,

एवमविरतिमार्गणाया अपि कायस्थितिर्भावनीया, नवरं तत्र देशसंयम-सर्वसंयमयोरन्यतरस्य प्राप्त्या घटना कार्या, न तु केवलसम्यक्त्वप्राप्त्या ।

इह प्रथमविकल्प आदित्वा-ऽन्तत्वाभावाद् द्वितीयविकल्पे चाऽऽदित्वाभावाद् न संभवति जघन्योत्कृष्टा च कायस्थितिः, तृतीये तु संभवति, सादित्वे सति सान्तत्वात् , तेन मत्यज्ञानादिमार्गणानामुत्कृष्टकायस्थितिं भणति–'तइया' इत्यादि, 'तृतीया' सादिसान्तलक्षणा एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः, 'हीनार्धपुद्गलपरावर्तः' एकदेशेन हीनोऽर्धपुद्गलपरावर्तो=देशोनार्धपुद्गलपरावर्तप्रमाणा भवतीत्यर्थः । इयमत्र भावना–कश्चिदनादिमिथ्यादृष्टिर्जीवो-ऽपार्धपुद्गलपरावर्तमात्रशेषसंसारः करणत्रयेणौपशमिकसम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, ततः षडावलिकाशेषायामौपशमिकसम्यक्त्वाद्धायां सास्वादनं प्रतिपद्यते । ततः प्रभृत्यज्ञानद्विकस्य सादित्वम् । ततो मिथ्यात्वं गच्छति । ततः संसारचक्रे देशोनार्धपुद्गलपरावर्तं यावत् परिभ्रम्या-ऽन्तर्मुहूर्तमात्रशेषसंसारः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, तमाश्रित्याऽज्ञानद्विकस्योत्कृष्टकायस्थितिः सादिसान्तविकल्पपतिता किञ्चिन्न्यूनार्धपुद्गलपरावर्तप्रमाणा, अयमत्र विशेषः–इह देशोनार्धपुद्गलपरावर्तः क्षेत्रतो ग्राह्यः, 'अत्र क्षेत्रपुद्गलपरावर्तो गृह्यते' इति वचनात् । एवं मिथ्यात्वस्याऽपि प्रकृतकायस्थितिर्भावनीया, नवरं सम्यक्त्वतः पतित्वा मिथ्यात्वं गतस्य मिथ्यात्वमार्गणायाः कायस्थितेः सादित्वं वाच्यम् । एवमेवाऽविरतमार्गणाया अपि कायस्थितिर्विवेचनीया, नवरं प्रथमौपशमिकसम्यक्त्वेन सहैव देशविरतिं सर्वसंयमं वा प्राप्नोति, ततो देशविरतितः सर्ववरतितो वा श्च्युत्वा-ऽविरतिमभ्युपगम्य संसारकानने परिभ्राम्यतीति वाच्यम् , यदुक्तं श्रीप्रज्ञापनासूत्रे–

"मिच्छादिट्ठी णं भंते ! पुच्छा०, गो० ! मिच्छादिट्ठी तिविधे पं० तं०-अणाइए अपज्जवसिए वा अणादीए वा सपज्जवसिए, सादिए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते, से जह० अतो०, उक्को० अणंतं कालं अणंताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालतो, खेत्ततो अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं । ××××××××× अण्णाणी मतिअण्णाणी सुतअण्णाणी पुच्छा, गो० अण्णाणी मइअण्णाणी सुयअण्णाणी तिविधे पं०, तं० अणाइए वा अपज्जवसिए, अणादीए वा सपज्जवसिते, सादीए वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते, से जह० अंतो० उक्को० अणंतं काल, अणंताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालतो, खेत्तओ अवड्ढपोग्गलपरियट्टं देसूणं । ××××× असंजते णं भंते ! असंजए त्ति, पुच्छा, गो० ! असंजते तिविधे पं०, तं०-अणातीए वा अपज्जवसिते अणातीए वा सपज्जवसिते सातीए वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से सातीए सपज्जवसिते, से जह० अं० उक्को० अणंताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं ।" इति ॥१७॥

सम्प्रति मतिज्ञानादिमार्गणानामेकजीवाश्रितामुत्कृष्टकायस्थितिं विभणिषुराह—

साहिअछसट्ठिजलही तिणाणसम्मत्तवेअगोहीणं ।
दुविहा अणाइणंता अणाइसंता अचक्खुस्स ॥१८॥

(प्रे०) 'साहिअ०' इत्यादि, तत्र 'त्रिज्ञान सम्यक्त्व-वेदका-ऽवधीनाम्' एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठ्या निर्दिष्टाः, त्रिज्ञानानां=केवलज्ञानमार्गणा-मनःपर्यवज्ञानमार्गणयोरुक्तत्वाद् मतिज्ञान-श्रुतज्ञानाऽव-

धिज्ञानलक्षणानां त्रयाणां मार्गणास्थानानां सम्यक्त्वस्य=सम्यक्त्वसामान्यमार्गणायाः 'वेदकस्य= क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणाया अवधेः=अवधिज्ञानस्या-ऽनन्तरमेवोक्तत्वाद् अवधिदर्शनमार्गणायाश्च प्रत्येकं 'साधिकषट्षष्टिजलधयः' सातिरेकाणि षट्षष्टिसागरोपमाण्येकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थिति-र्भवति । तथाहि–कश्चिन्मनुष्यः सम्यक्त्वेन सहैव मतिज्ञान-श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञानवान् भूत्वा देशोन-पूर्वकोटिं यावज्जीवित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु विजयाद्यनुत्तरेषूत्पद्यते, ततो निर्गत्य पुनर्मनु-ष्यजन्मन्यप्रतिपतितसम्यक्त्वप्रस्तुतज्ञानत्रयः पूर्वकोटिं जीवित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेष्वनुत्त-रेषु पुनरुत्पद्यते, ततोऽप्रतिपतितसम्यक्त्वप्रकृतज्ञानत्रयो भूयो मनुष्येषु समुत्पन्नः पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यतीत्येवं पूर्वकोटित्रयप्रमाणेन त्रिमनुष्यभवायुष्केणा-ऽधिकानि षट्षष्टिसागरोपमाणि सम्यक्त्व-सामान्य-मतिज्ञान श्रुतज्ञाना-ऽवधिज्ञानमार्गणानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टा कायस्थितिर्भवति, परतस्तु स जीवो मुक्तिमासादयति । अथवाऽप्रतिपतितसम्यक्त्वप्रस्तुतज्ञानत्रयो यो मनुष्यत्वेन देशोनपूर्वकोटीं यावद् जीवित्वा द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेष्वच्युतदेवेषु क्रमेण पूर्वकोट्यायुष्कभवद्वयेनाऽन्तरयित्वा वारत्रयमुत्पद्यते, ततश्चरमभवे पूर्ववत् पूर्वकोट्यायुष्कभवे समुत्पद्यते, तं जीवमाश्रित्य देशोनपूर्वकोटि-चतुष्केणाधिकानि षट्षष्टिसागरोपमाणि मतिज्ञानादीनामुत्कृष्टकायस्थितिर्भवति। उक्तं च **विशेषा-ऽऽवश्यकभाष्ये**–××××××××××××××××अह सागरोवमाइं छावट्ठि सातिरेगाइं ॥१॥
दो वारे विजयाईसु गयस्स तिन्नच्चुए अहव ताइं । अइरेगं नरभवियं नाणाजीवाण सव्वद्धं ॥२॥" इति ।

उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रेऽपि**–"सम्मद्दिट्ठी दुविहे पं० तं०-सादीए वा अपज्जवसिते, सादीए वा सपज्जवसिते । तत्थं णं जे से सादीए सपज्जवसिते । से जह० अंतो० उक्को० छावट्ठि सागरोवमाइं साइरेगाइं । ×××× णाणी णं भंते ! णाणि त्ति काल०, गो० ! णाणी दुविधे पं०, तं०-सातीते वा अपज्जवसिते साइए वा सपज्जवसिते, तत्थं णं जे से सादीए सपज्जवसिते, से जहण्णेणं अंतो० उक्को० छावट्ठिं सागरोवमाइं साइरेगाइं । अभिनिबोहियणाणी णं पुच्छा, गो० एवं चेव, एवं सुयणाणी वि, ओहिनाणी वि एवं चेव ।

अवधिदर्शनस्योत्कृष्टकायस्थितिः **सैद्धान्तिकाभिप्रायेण** तु सातिरेके द्वे षट्षष्टी सागरोप-माणां भवति, विभङ्गज्ञानिनामपि अवधिदर्शनस्वीकारात् , यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"ओहिदंसणी णं पुच्छा, गो० जह० एगं समयं, उक्को० दो छावट्ठीओ सागरोवमाणं साइरेगाओ ।" इति । भावना तु **श्रीप्रज्ञापनावृत्तितो**-ऽवसेया । **कार्मग्रन्थिकाः** पुनराहुः–यद्यपि साकारेतरविशेषभावेन विभङ्गज्ञानतोऽवधिदर्शनं पृथगस्ति , तथापि न सम्यग्निश्चयो जायते विभङ्गज्ञानेन , मिथ्यात्वसंमिश्रत्वात् , नाऽप्यवधिदर्शनेन, तस्यानाकारमात्रत्वात् , अतः किं तेन पृथग् विवक्षितेना-ऽपीति । इत्थं **कार्मग्रन्थिकाभिप्रायेण** न विभङ्गावस्थायामवधिदर्शनम् । तस्मात् तन्मतेऽवधिज्ञानवदवधिदर्शनस्या-ऽपि कायस्थितिः सातिरेकाणि षट्षष्टिसागरो-पमाणि लभ्यते । एवं क्षायोपशमिकसम्यक्त्वस्याऽपि कायस्थितिर्भावनीया । उक्तं च **श्री सम्यक्त्वप्रकरणे**–"××× साहियतित्तीससायर, खइओ दुगुणो खओवसमो ॥१॥" इति । तथा च

तदवचूरिः–"क्षायोपशमिकस्य तु द्वादशदेवलोके द्वाविंशतिसागरस्थितौ वारत्रयगमनापेक्षया ज्ञेयम्, साधिकत्वं तु नरभवायुःप्रक्षेपात्।" इति। मतान्तरेण पुनः 卐 क्षायोपशमिकसम्यक्त्वस्योत्कृष्टकायस्थितिः सागरोपमाणां षट्षष्टिर्भवति, कथमेतदवसीयते ? इति चेत्, उच्यते–**श्रीकर्मप्रकृतिचूर्णिकारै**र्मिथ्यात्वस्याऽन्तरप्ररूणायां सम्यक्त्वस्य कालः षट्षष्टिसागरोपमप्रमाणो उद्भावितः, तथा चा-ऽत्र **श्री कर्मप्रकृतिचूर्णिः**–"को-ऽवि मिच्छत्ताओ सम्मत्तं गओ छावट्ठिसागरोवमा सम्मत्तकालो, तओ अंतोमुहुत्तं सम्मामिच्छत्तं गओ, पुणो सम्मत्तं पडिवन्नो छावट्ठिं सागरोवमाइं अणुपालेइ, तयते य सिज्झइ, मिच्छत्तं वा पडिवज्जइ, एवमुक्कोसेणं अंतोमुहुत्तऽभहियाओ दो छावट्ठीओ सागरोवमाणं मिच्छत्तस्स अंतरकालो हवइ त्ति।" इति।

साम्प्रतमचक्षुर्दर्शनमार्गणायाः कायस्थितिं भणति–'**दुविहा**' इत्यादि, तत्र 'अचक्षुषः' अचक्षुर्दर्शनमार्गणायाः 'द्विविधा' द्विप्रकारा एकजीवाश्रिता कायस्थितिः। अथ द्वैविध्यं दर्शयति–'**अणाइणंता अणाइसंता**' त्ति, 'अनाद्यनन्ता' अनाद्यपर्यवसिता 'अनादिसान्ता' अनादिसपर्यवसिता च। अभव्यमाश्रित्य प्रथमविकल्पः, कथमिति चेत्, उच्यते–अभव्यः कदाचना-ऽपि केवलज्ञानं न यास्यति, सम्यक्त्वप्राप्तेरभावात्। केवलज्ञाना-ऽप्राप्त्या च तस्य जीवस्या-ऽचक्षुर्दर्शनं न व्यवच्छेदं प्राप्स्यति, केवलिनामेव तद्व्यवच्छेदोपलम्भात्। तदेवमचक्षुर्दर्शनस्य कायस्थितेर्नाऽन्तता, अनादिकालतः पुनस्पर्शनेन्द्रियमपेक्ष्याऽचक्षुर्दर्शनलब्धेः प्रवृत्तत्वात् तत्कायस्थितेरनादिताऽपि। भव्यमाश्रित्य-ऽनादिसान्ता, कथम् ? इति चेत्, उच्यते–भव्यो हि आगामिनि काले केवलज्ञानं लप्स्यते, तल्लब्धौ च सत्यां "नट्ठम्मि उ छउमत्थिए णाणे" इति वचनप्रामाण्याद् अचक्षुर्दर्शनं व्यवच्छेदमधिगमिष्यति, तेन तं जीवमाश्रित्याऽचक्षुर्दर्शनस्य कायस्थितेः सान्तता, स्पर्शनेन्द्रियाऽपेक्षया चा-ऽचक्षुर्दर्शनलब्धेरनादिता, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–अचक्खुदंसणी णं भंते। अचक्खुदंसणि त्ति काल० गो० ! अचक्खुदंसणी दुविहे पं०, तं०–अणादीए वा अपज्जवसिते, अणादीए वा सपज्जवसिए।" इति। अचक्षुर्दर्शनमार्गणायाः कायस्थितिः सादिपर्यवसिता तु न संभवति, केवलज्ञानतः प्रतिपाता-ऽभावात्॥१८॥

सम्प्रति लेश्याभव्यमार्गणयोरवसरः। तत्रा-ऽपि कृष्णलेश्याशुक्ललेश्ययोरुत्कृष्टा कायस्थितिः प्रागुक्ता। तेन नीलादिलेश्यानां भव्या-ऽभव्ययोश्चैकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिं भणितुकामः प्राह—

णीलाइचउण्ह कमा अयरा दस तिण्णि दोण्णि अट्ठार।
भवियस्स-ऽणाइसंता अभवस्स अणाइणंता उ॥१९॥

卐 षट्खण्डागमकारैरपि क्षायोपशमिकसम्यक्त्वस्यकालः षट्षष्टिसागरोपमप्रमाणः कथितः। तथा च तद्ग्रन्थः-वेदगसम्माइट्ठी केवचिरं कालादो होंति ? जहण्णेण अंतोमुहुत्तं उक्कस्सेण छावट्ठिसागरोवमाणि।" इति।

(प्रे०) 'णीलाइ०' इत्यादि, 'नीलादिचतसृणां' लेश्यानामिति गम्यते, क्रमाद् दश त्रयो द्वौ अष्टादश 'अतराः' सागरोपमा एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिर्भवति, सुगममेतद्, नवरं नीललेश्या-कापोतलेश्या-तेजोलेश्यानां यथोक्तकायस्थितिः पल्योपमा-ऽसंख्येयभागेना-ऽभ्यधिका वक्तव्या, **प्रज्ञापनादिसूत्रे** तथोक्तत्वात्, तथा चाऽत्र **श्रीप्रज्ञापनासूत्रम्**—नीललेसे त्ति पुच्छा. गो०! जह० अंतो० उक्को० दस सागरोवमाइं पलितोवमासंखेज्जइभागमब्भहियाइं, काउलेसे णं पुच्छा, गो०! जह० अंतो० उक्को० तिण्णि सागरोवमाइं पलितोवमासंखिज्जतिभागमब्भहियाइं। तेउलेसे णं पुच्छा, गो०? जह० अंतोमुहुत्तं उक्को० दो सागरोवमाइं पलितोवमासंखिज्जतिभागमब्भहियाइं।" इति। **एवमुत्तराध्ययनेऽप्युक्तम्**।

"दसवास सहस्साइं काऊइ ठिई जहण्णिया होइ। तिन्नोदही पलियमसंखेज्जभागं च उक्कोसा ॥१॥
तिण्णुदही पलिओवममसंखभागो जहन्न नीलठिई। दस उदही पलिओवममसंखभागं च उक्कोसा ॥२॥"

इति। भावना त्वित्थं कार्या—कश्चिज्जीवो धूमप्रभायां प्रथमप्रस्तटे पल्योपमा-ऽसंख्येयभागाधिकदशसागरोपमस्थितिकनीललेश्याकनारकत्वेन समुत्पद्यते, तत्र नीललेश्याया अपि सत्त्वात्, "पंचमियाए मीसा" इति वचनप्रामाण्यात्। तस्य च पूर्वभवचरमा-ऽन्तर्मुहूर्ते तथोत्तरभवप्रथमा-ऽन्तर्मुहूर्ते-ऽपि नीललेश्या भवति, यतो मृत्युकाले-ऽन्तर्मुहूर्तशेषे भाविभवलेश्यया जीवा परिणमन्ति, एवमतीतभवलेश्यायामुत्पत्तिकालप्रथमा-ऽन्तर्मुहूर्तमवतिष्ठन्ते, उक्तं **चोत्तराध्ययनसूत्रे**—

"अंतमुहुत्तंमि गए अंतमुहुत्तंमि सेसए चेव। लेसाहिं परिणयाहिं जीवा गच्छन्ति परलोयं ॥१॥" इति।

ते च द्वेऽन्तर्मुहूर्ते पल्योपमा-ऽसंख्येयभागे एवाऽन्तर्गते, तेन न पृथग् विवक्षिते। तदेवं नीललेश्याया एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः पल्योपमाऽसंख्येयभागाधिकदशसागरोपमप्रमाणा।

कापोतलेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिस्तृतीयनरकपृथिव्यपेक्षया भावनीया, वालुकाप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे कापोतलेश्याया अपि सद्भावात्।

तैजस्या उत्कृष्टकायस्थितिरैशानदेवलोकसुरा-ऽपेक्षया वेदयितव्या, ऐशानसुराणां तेजोलेश्याकत्वात्।

पद्मलेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिरष्टादशसागरोपमाणि सहस्रारसुरापेक्षया बोध्या। ननु "पीतपद्मशुक्ललेश्या द्वित्रिशेषेषु" इति **तत्त्वार्थसूत्रेण** ब्रह्मलोककल्पान्तसुराणां पद्मलेश्या विधीयते, ततश्चा-ऽन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि दशसागरोपमाणि पद्मलेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिर्लभ्यते, उक्तं च **प्रज्ञापनासूत्रे**—"पम्हलेसे णं पुच्छा, गो०! जह० अंतो०, उक्को० दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं।" इति तत्कथं प्रस्तुतगाथोक्तोत्कृष्टकायस्थितिर्घटामृच्छति? इति चेत्, उच्यते—सत्यमेतत्, किन्तु मतान्तरापेक्षया गाथोक्तकायस्थितिरपि न विरुध्यते। कथमिति चेत्, उच्यते—सहस्रारकल्पदेवानां तिर्यगायुर्बन्धो **बन्धस्वामित्वग्रन्थे** विहितः, आनतादिदेवेषु शुक्ललेश्यायां च निषिद्धः, तथा च **तद्ग्रन्थः**—रयणुव्वसणंकुमाराइ आणयाई उज्जोयचउरहिया। ×××× ॥ तेऊ

णिरयणवूणा, उज्जोयचउनरयबार विणु सुक्का । विणु नरयबार पम्हा अजिणाहारा इमा मिच्छे ।।” इति।
तदेवं सहस्रारकल्पदेवानां तिर्यगायुर्बन्धोपलम्भात् तेषां पद्मलेश्या संभाव्यते, अन्यथा शुक्ल-लेश्यायां तिर्यगायुर्बन्धः कथं स्यात् । न चैतत्स्वमनीषिकया मतान्तरं संभावितम्, श्रीमद्-जय-सोमसूरीश्वरैर्बन्धस्वामित्वस्तबके-ऽर्थतः संभावितत्वाद् । सहस्रारदेवानाञ्चोत्कृष्टस्थितिर-ष्टादश सागरोपमाणि सुप्रतीता । तेन पूर्वोत्तरभवगता-ऽन्तर्मुहूर्तद्वयेनाऽधिकान्यष्टादश सागरोप-माणि पद्मलेश्याया उत्कृष्टकायस्थितिरेकाजीवाश्रया मतान्तरेण संभवति, सम्यग्दृष्टीनां भाविभवा-ऽतीतभवयोर्लेश्याया अन्तर्मुहूर्तं यावत् सद्भावे विरोधाभावात् । ग्रन्थे त्वन्तर्मुहूर्तद्वयेनाधिकानि नोक्तानि, स्वल्पत्वात् ।

'भवियस्स' इत्यादि 'भव्यस्य' भव्यमार्गणाया 'अनादिसान्ता' अनादिसपर्यवसिता एकजीवाश्रया कायस्थितिर्भवति, अनादिकालतो हि भव्यत्वस्य प्रवृत्तत्वाद् भव्यमार्गणायाः काय-स्थितेरनादिता, सिद्धिं यियासोरयोगिकेवलिगुणस्थानके भव्यत्वस्य निवर्तिष्यमाणत्वात् सान्तता ।

'अभवस्स' इत्यादि, 'अभव्यस्य' अभव्यमार्गणायाः 'अनाद्यनन्ता' अनाद्यपर्यवसानैकजीवाश्र-योत्कृष्टा कायस्थितिरिति गम्यते, अनादिकालादभव्यत्वस्य प्रवृत्तत्वात् सिद्धिगमनायोग्यत्वेन व्यवच्छेदाभावात्, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–“भवसिद्धिए णं पुच्छा, गो० अणादीए सपज्जवसिते अभवसिद्धिए णं पुच्छा, गो० ! अणादीए अपज्जवसिते ।” इति ।।१९।।

अथा-ऽवशिष्टयोः सास्वादनमार्गणा-ऽऽहारकमार्गणयोरेकजीवाश्रयामुत्कृष्टकायस्थितिं वक्तु-कामः प्राह—

सासाणस्सावलिआ छ भवे आहारगस्स णायव्वा ।
अंगुलअसंखभागो त्ति पडुच्चा बंधगं उत्ता ।।२०।।

(प्रे०) **'सासा०'** इत्यादि, 'सास्वादनस्य' सास्वादनमार्गणायाः षडावलिका एकजीवाश्र-योत्कृष्टकायस्थितिः 'भवेत्, स्यात् । औपशमिकसम्यक्त्वतः पतितः सास्वादनभावं गत उत्कृष्टत आवलिकाषट्कं यावत्सास्वादनभावं भजते, परतो-ऽवश्यं मिथ्यात्वं गच्छति, उक्तं च **श्रीजीव-समासप्रकरणे**–“सासायणेगुजीविय एकसमयाइ जाव छावलिया ×××× ।।१।।” इति ।

'आहारगस्स' इत्यादि, 'आहारकस्य' आहारकमार्गणाया 'अङ्गुला ऽसंख्यभागः' अङ्गुल-क्षेत्रस्याऽसंख्येयभागे ये आकाशप्रदेशा भवन्ति, तेषां प्रतिसमयमेकैकप्रदेशाऽपहारे यावत्यो-ऽ-संख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो गच्छन्ति, तावतीर्यावदुत्कृष्टत अविग्रहगत्या जीव उत्पद्यते, परतो द्व्यादिविग्रहगत्या समुत्पद्यते, तत्र चानाहारकत्वाद् आहारकमार्गणाया यथोक्तप्रमाणा एकजीवा-श्रितोत्कृष्टा कायस्थितिः, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–“छउमत्थआहारए णं भंते ! छउमत्थाहारए त्ति का०? गो० ! ××××× उक्को० असंखेज्जं कालं असंखेज्जाओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीतो कालतो,

खेत्ततो अंगुलस्स असंखेज्जतिभागं।" इति। इतिशब्दः प्रकारार्थद्योतकः, अनेन प्रकारेण प्रथमगाथातः प्रभृति एकोनविंशतितमगाथां यावद् 'बन्धकं' बध्नाति=कार्मणवर्गणापुद्गलान् क्षीरनीरवद् आत्मना सहात्मसात्करोतीति बन्धकः, तम्, एकवचननिर्देशाद् एकं बन्धकजीवं 'प्रतीत्य' आश्रित्य 'उक्ता' उत्कृष्टकायस्थितिर्विहिता, न तु बन्धकनिरपेक्षा, क्षायिकसम्यक्त्वादीनां तस्याः साधनन्तत्वोपम्भलात्। सा च वक्ष्यते द्वाविंशतितमगाथायाम् ॥२०॥

अथ मतान्तरेण कासाञ्चिद् मार्गणानां बन्धकमाश्रित्य कायस्थितिमाह—

केइ पुण बिंति हवए संखसहस्सवरिसा समत्ताणं।
बेइंदियतेइंदियचउइंदियबायरऽग्गीणं ॥२१॥
दो सागरा सहस्सा समत्ततसचक्खुदंसणाण भवे।
सत्तरह सत्त अयरा होइ कमा नीलकाऊणं ॥२२॥

(प्रे०) '**केइ**' इत्यादि, केचित्=एके आचार्यपादाः पुनः 'ब्रुवन्ति' पठन्ति, किम्? इत्याह- '**हवए**' इत्यादि, 'संख्यसहस्रवर्षाः' संख्यातसहस्राणि' वर्षाणि 'समाप्तानां' पर्याप्तानां द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-बादराग्नीनां प्रत्येकं 'भवति' एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिरस्ति। भावार्थः पुनरयम्—पर्याप्तनामकर्मोदयविशेषितो द्वीन्द्रियजीवो भूयो भूयः पर्याप्तद्वीन्द्रियत्वमपरित्यजन्नुत्पद्यमान उत्कृष्टतो वर्षाणां संख्येयसहस्राणि यावदवतिष्ठते, तेनैकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिः पर्याप्तद्वीन्द्रियमार्गणायाः संख्यातसहस्रवर्षाणि लभ्यते, एवं पर्याप्तत्रीन्द्रियमार्गणा-पर्याप्तचतुरिन्द्रियमार्गणयोः पर्याप्तबादरतेजःकायमार्गणायाश्च कायस्थितिर्भावनीया, उक्तं च **पञ्चसंग्रहे**—बायरपज्जेगिंदियविगलाण य वाससहस्ससंखेज्जा।" इति। तथैव **तन्मूलवृत्तावप्युक्तम्**—"बादराणां पर्याप्तकनामविशेषितानां संख्येया वर्षसाहस्रयः प्रत्येकं पृथिवीजलाग्निवायुवनस्पतिप्रत्येकैकेन्द्रियाणां संख्येया वर्षसाहस्रयः कायस्थितिः, विकलानामपि द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं संख्येयवर्षसाहस्रयः कायस्थितिः।" इति। तथा चोक्तं **जीवसमासे** तदीयायां च **श्रीशीलाचार्यकृतवृत्तावपि**—"बायरपज्जत्ताणं वियलसपज्जत्तइंदियाणं च। उक्कोसा कायठिई, वाससहस्सा उ संखेज्जा ॥१॥" इति, बायरेत्यादि पृथिव्यादीनां बादरपर्याप्तकानां विकलेन्द्रियपर्याप्तकानाम् 卐 तथा सकलेन्द्रियाणां संख्येयवर्षायुषां पर्याप्तकानां चोत्कृष्टकायस्थितिः संख्येयानि वर्षसहस्राणि।" इति। प्राग् दशमगाथया **प्रज्ञापनादिसूत्राभिप्रायेण** पर्याप्तद्वीन्द्रियस्य संख्यातवार्षिकी, एकादशगाथया च पर्याप्तत्रीन्द्रियस्य संख्यातदिवसमात्री पर्याप्तचतुरिन्द्रियस्य संख्यातमासप्रमाणाऽभिहिता, मतान्तरेण त्वऽनन्तरोक्तप्रमाणा बोध्या।

'**दो**' इत्यादि, द्वे सहस्रे सागराः=सागरोपमाः 'समाप्तत्रसाऽचक्षुर्दर्शनयोः' समाप्तशब्दो-

---

卐 षट्खण्डागमेऽप्युक्तम्-"बीइंदिया तीइंदिया चउरिंदियपज्जत्ता केवचिरं कालादो होंति? xxx उक्कस्सेण संखेज्जाणि वाससहस्साणि। xxxx बादरतेउकाय xxxx पज्जत्ता केवचिरं कालादो होन्ति xxx उक्कस्सेण संखेज्जाणि वाससहस्साणि" इति।

ऽत्र पर्याप्ता-ऽभिधायी, तेन पर्याप्तत्रसस्य=पर्याप्तत्रसमार्गणायाः, चक्षुर्दर्शनस्य=चक्षुर्दर्शनमार्गणायाश्च 'भवेत्' एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः स्यात्। तत्र यः कश्चिद् एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियतो निर्गत्य चतुरिन्द्रियादिषु भूयो भूय उत्पद्यमानो द्वे सागरोपमाणां सहस्रे व्यतिक्रमते, तत एकेन्द्रियादिषूत्पद्यते, तमाश्रित्य चक्षुर्दर्शनस्योत्कृष्टकायस्थितिर्द्विसहस्रसागरोपमाणि, उक्तं च जीवसमासे-×××× चक्खुस्सुदहीण बे सहस्साइं ॥१॥ इति तदीयायां शीलाचार्यकृतवृत्तावप्यभिहितम्-"चक्षुर्दर्शनी चतुरिन्द्रियः पञ्चेन्द्रियो वा, स तद्भावममुञ्चन्, एवं पर्याप्तत्रसकायस्थोऽपि प्रकृतकायस्थितिविषये सागरोपमसहस्रद्वयं यावदास्ते, तस्य चक्षुर्दर्शनमेतावन्तं कालं भवति।" इति ❀। एवं पर्याप्तत्रसकायस्यापि ग्रन्थान्तरसंवादो द्रष्टव्यः।

अथ मतान्तरेण नीललेश्या-कापोतलेश्ययोः कायस्थितिं भणति-'सत्तरह' इत्यादि, तत्र 'नीलकापोतयोः' नीललेश्यायाः कापोतलेश्यायाश्च क्रमात् 'सप्तदश' सप्तदशसंख्याकानि 'सप्त' सप्तसंख्यकानि अतराः=सागरोपमा 'भवति' एकजीवाश्रितोत्कृष्टकायस्थितिरस्ति। एतदुक्तं भवति-नीललेश्याकानां जीवानां सप्तदशसागरोपमस्थितिकेषु नारकेषूत्पत्तिर्व्याख्याप्रज्ञप्तिवृत्तौ सप्तमशतके तृतीयोद्देशके श्रीमदभयदेवसूरिभिर्विहिता। तथा च तद्ग्रन्थः-"पञ्चमपृथिव्यां सप्तदशसागरोवमस्थितिर्नारको नीललेश्यः समुत्पन्नः ××××।" इति ★। तेन न विरुध्यते नीललेश्याया एकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिर्यथोक्तप्रमाणा।

तथा वालुकाप्रभाया नवमप्रस्तटं यावत् कापोतलेश्याकानां जीवानामुत्पत्तिं स्वीकुर्वतां महाबन्धकारादीनां मतेन कापोतलेश्यायाः सप्तसागरोपमाण्युत्कृष्टकायस्थितिर्भवति।

इह नीललेश्याकापोतलेश्ययोर्यथाक्रमं सप्तदशसागरोपमाणि सप्तसागरोपमाणि चाऽन्तर्मुहूर्तद्वयेना-ऽधिकानि ज्ञातव्यानि, पूर्वोत्तरभवयोर्यथाक्रमं चरमे प्रथमे चा-ऽन्तर्मुहूर्तकाले तत्तल्लेश्यायाः सत्त्वात्। तदेवमभिहिता बन्धकमाश्रित्य गत्यादिमार्गणानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिः ॥२१, २२॥

इहाऽपगतवेदादिमार्गणानां बन्धकापेक्षया देशोनपूर्वकोट्यादिप्रमाणा कायस्थितिरभिहिता, किन्तु केषाञ्चिद् मन्दमेधसां जनानां व्यामोहः स्यात्-ग्रन्थान्तरेष्वपगतवेदादीनां कायस्थितिः साद्यनन्ताऽपि प्रतिपादिता दृश्यते। इह ग्रन्थे तथाविधा कुतो न प्रोक्तेति प्रस्तुतेऽनुपयोगिनीमपि बन्धकनिरपेक्षां कायस्थितिमाह—

साइअणंता बंधगनिरवेक्खा खइअकेवलदुगाणं।
सम्मअकसायगयवेअअणाहाराण साइसंतावि ॥२३॥(गीतिः)

❀ एवं षट्खण्डागमेऽप्युक्तम्-"दंसणाणुवादेण चक्खुदंसणी केवचिरं कालादो होंति? जहण्णेण अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बे सागरोवमसहस्साणि।" इति।

★ षट्खण्डागमेऽप्युक्तम्-लेस्साणुवादेण किण्हलेस्सिय-णीललेस्सिय-काउलेस्सिया केवचिरं कालादो होंति? जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कस्सेण तेत्तीस-सत्तरस-सत्तसागरोवमाणि सादिरेयाणि।" इति।

(प्रे०) '**साइअणंता**' इत्यादि, तत्र 'क्षायिककेवलद्विकयोः' क्षायिकस्य=क्षायिकसम्यक्त्व-मार्गणायाः केवलद्विकस्य=केवलज्ञान-केवलदर्शनलक्षणस्य मार्गणाद्वयस्य प्रत्येकं बन्धकनिरपेक्षा कायस्थितिः 'साद्यनन्ता' साद्यपर्यवसिता भवति, क्षायिकसम्यक्त्व-केवलज्ञान-केवलदर्शनानां प्रति-पाताभावात्, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"केवलणाणी णं पुच्छा, गो० ! सातिए अपज्जवसिते। ××××केवलदंसणी णं पुच्छा, गो० सातीए अपज्जवसिते।" इति। एवं क्षायिकसम्यक्त्वेऽपि ग्रन्थान्तर-संवादो बोध्यः।

'**सम्म०**' इत्यादि, 'सम्यक्त्वा-ऽकषायगतवेदानाहाराणां' सम्यक्त्वस्य=सम्यक्त्वसामान्य-मार्गणाया अकषायस्य=अकषायमार्गणास्थानस्य गतवेदस्य=अपगतवेदमार्गणाया अनाहारस्य=अना-हारकमार्गणायाश्च प्रत्येकं कायस्थितिः 'सादिसान्ताऽपि' सादिसपर्यवसिता, अपिशब्दस्य समुच्चया-र्थकत्वेन साद्यपर्यवसिता च, एतासु मार्गणासु सिद्धानां प्रविष्टत्वेनाऽपर्यवसितत्वोपपत्तेः सम्यक्त्व-सामान्यमार्गणायामौपशमिकसम्यग्दृष्टीनां क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टीनाम्; अकषाया-ऽपगतवेदयो-रुपशान्तमोहानाम्, अनाहारकमार्गणायां च विग्रहगतिवर्तिनां समुद्घातापन्नसयोगिकेवलिनां प्रवि-ष्टत्वेन सान्तत्वघटनात्। इदमत्राऽवधेयम्–सम्यक्त्वसामान्यस्य सादिसपर्यवसिता कायस्थिति-रुत्कृष्टतः सातिरेका षट्षष्टिः सागरोपमाणाम्, अनाहारकमार्गणायाश्च त्रयः समया बोध्या, सा च प्रागुक्तैव। अवेदा-ऽकषाययोश्च सादिसान्ता कायस्थितिरुत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा ज्ञातव्या, उपशमश्रेणौ लाभात्, यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"अवेदए णं भंते अवेदए त्ति पुच्छा, गो० ! अवेदे दुविधे पं० तं०–सादीए वा अपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिते, से जहन्नेणं एगं समयं उक्को० अंतो० ×××××। अकसाई णं भंते अकसादि त्ति काल० ? गो० ! अकसादि दुविहे पं० तं०–सादीए वा अपज्जवसिते सादीए वा सपज्जवसिते, तत्थं णं जे से सादीए सपज्जवसिते से जह० एगं समयं उक्को० अंतो०। ××××सम्मद्दिट्ठी णं भंते ! सम्मद्दि० काल० ? गो० ! सम्मद्दिट्ठी दुविहे पं०, तं०–सादीए वा अपज्जवसिते सादीए वा सपज्जवसिते। तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते, से जह० अंतो० उक्को० छावट्ठि सागरोवमाइं। एवमाहारकमार्गणायामपि ग्रन्थान्तरसंवादो योज्य॥२३॥

सम्प्रत्येकजीवाश्रयां जघन्यकायस्थितिं वक्तुकाम आह—

कायठिई णायव्वा जहण्णगा दससहस्सवासाणि।
णिरयपढमणिरयाणं देवभवणवंतराणं च ॥२४॥

(प्रे०) '**कायठिई**' इत्यादि, 'कायस्थितिः' उक्तशब्दार्थैकजीवाश्रिता 'जघन्यका' सर्व-जघन्या दशसहस्रवर्षाणि, कासां मार्गणानाम् ? इत्याह–'**णिरय०**' इत्यादि, 'निरय-प्रथमनिरयोः-नरकगतिसामान्यमार्गणाया रत्नप्रभानरकमार्गणायाश्च 'देवभवनव्यन्तराणां च' देवगतिसामान्य-मार्गणायाः, "समुदायेषु प्रवृत्ताः शब्दा अवयवेष्वपि दृश्यन्ते" इति न्यायेन भवनशब्देन भवनपते-र्ग्रहणम्, भवनपतिमार्गणाया व्यन्तरसुरमार्गणायाश्च प्रत्येकं 'ज्ञातव्या' बोद्धव्या, यतो देवनारका अन-न्तरभवे देवनारकत्वेन नोत्पद्यन्ते, नरकसामान्यादीनां च जघन्यभवस्थितिर्यथोक्तप्रमाणा, उक्तं

च श्रीतत्त्वार्थसूत्रे—"दशवर्षसहस्राणि प्रथमायाम्, भवनेषु च, व्यन्तराणां च।" इति। इह रत्नप्रभायाः प्रथमप्रस्तटमाश्रित्य प्रथमनरकगतिमार्गणाया दशवर्षसहस्राणि जघन्या कायस्थितिरुक्ता, द्वितीयादिप्रस्तटे पुनर्जघन्या कायस्थितिर्दशलक्षवर्षादिका भवति, तथाहि—रत्नप्रभाया द्वितीयप्रस्तटे नारकाणां जघन्या कायस्थितिर्वर्षाणां दशलक्षाः (१००००००) 卐, तृतीयप्रस्तटे नवतिर्लक्षाः (९००००००), चतुर्थप्रस्तटे पूर्वकोटिवर्षमात्री।

पञ्चमादिप्रस्तटेषु जघन्यकायस्थितिरित्थं बोध्या—द्वितीयगाथायाष्टीकायां पूर्वपूर्वप्रस्तटे या उत्कृष्टा कायस्थितिरुक्ता, उत्तरोत्तरप्रस्तटे सा जघन्या बोध्या, तद्यथा—पञ्चमप्रस्तटे सागरोपमस्यैको दशभागः (१/१० सा०), षष्ठप्रस्तटे द्वौ सागरोपमस्य दशभागौ (२/१० सा०), सप्तमप्रस्तटे त्रयः सागरोपमस्य दशभागाः (३/१० सा०), अष्टमे प्रस्तटे चत्वारः सागरोपमस्य दशभागाः (४/१० सा०), नवमप्रस्तटे पञ्च सागरोपमस्य दशभागाः (५/१० सा०), दशमे प्रस्तटे षट् सागरोपमस्य दशभागाः (६/१० सा०), एकादशे प्रस्तटे सप्त सागरोपमस्य दशभागाः, (७/१० सा०), द्वादशे प्रस्तटेऽष्टौ सागरोपमस्य दशभागाः (८/१० सा०), त्रयोदशे च प्रस्तटे नव सागरोपमस्य दशभागाः (९/१० सा०) ॥२४॥

अथ द्वितीयादिनरकपृथिवीषु नारकाणामेकजीवाश्रितां जघन्यकायस्थितिं प्राह—

बीआइगणिरयाणं सा पढमाइणिरयाण जा जेट्ठा।
खुड्डभवो तिरियपणिंदितिरियमणुसतदपज्जाणं ॥२५॥
पज्जत्तभेअवज्जिअसेसिंदियकायभेअसण्णीणं।
अमणस्स जाणियव्वा आहारस्स तिसमयहीणो ॥२६॥

(प्रे०) 'बीआइ०' इत्यादि, 'प्रथमादिनिरयाणां' रत्नप्रभादिषट्पृथिवीनारकाणां या 'ज्येष्ठा' उत्कृष्टकायस्थितिः द्वितीयगाथया प्रोक्ता, सा 'द्वितीयादिकनिरयाणां' शर्कराप्रभादिषट्पृथिवीनारकाणां जघन्या कायस्थितिर्भवति, नारकाणामनन्तरभवे पुनर्नारकत्वेनाऽनुत्पादाद् जघन्यभवस्थितेश्च यथोक्तमात्रत्वात्। अयं भावः—शर्कराप्रभापृथिवीस्थानां नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिरेकं सागरोपमं भवति, वालुकाप्रभानरकपृथिवीनारकाणां जघन्यकायस्थितिस्त्रिसागरोपमाणि, पङ्कप्रभानरकपृथिवीनारकाणां सप्त सागरोपमाणि, धूमप्रभाया दश सागरोपमाणि तमःप्रभानारकाणां सप्तदश सागरोपमाणि, महातमःप्रभायाश्च नारकाणां द्वाविंशतिः सागरोपमाणि। विशेषतः पुनः द्वितीयगाथया प्रतिप्रस्तटमुत्कृष्टकायस्थितिर्या प्रोक्ता, सैवोत्तरोत्तरप्रस्तटे

卐 धवलाकारैस्तु--"विदियपत्थडे णउदिवस्ससहस्साणि (९००००) समयाहिआणि जहण्णमाउअं ××× चउत्थपत्थडे जहण्णमसंखेज्जाओ पुव्वकोडीओ समयाहियाओ।" इत्युक्तम्।

जघन्या कायस्थितिर्भवति । तथाहि–शर्कराप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्य-कायस्थितिरेकं सागरोपमम् (१), द्वितीयप्रस्तट एकं सागरोपमं द्वौ च सागरोपमस्यैकादशभागौ (१ $\frac{२}{११}$), तृतीयप्रस्तट एकं सागरोपमं चत्वारश्च सागरोपमस्यैकादशभागाः (१ $\frac{४}{११}$), चतुर्थप्रस्तटे षड्भिः सागरोपमस्यैकादशभागैरधिकमेकं सागरोपमम् (१ $\frac{६}{११}$), पञ्चमप्रस्तटेऽष्टभिः सागरोपम-स्यैकादशभागैरधिकं सागरोपमम् (१ $\frac{८}{११}$), षष्ठप्रस्तटे दशभिः सागरोपमस्यैकदशभागैरधिकमेकं सागरोपमम् (१ $\frac{१०}{११}$), सप्तमप्रस्तट एकेन सागरोपमस्यैकादशभागेनाधिके द्वे सागरोपमे (२ $\frac{१}{११}$) अष्टमप्रस्तटे द्वे सागरोपमे त्रयश्च सागरोपमस्यैकादशभागाः (२ $\frac{३}{११}$) नवमप्रस्तटे द्वे सागरोपमे पञ्च च सागरोपमस्यैकादशभागाः (२ $\frac{५}{११}$), दशमप्रस्तटे द्वे सागरोपमे सप्त च सागरोपमस्यैकादशभागाः (२ $\frac{७}{११}$), एकादशे च प्रस्तटे नवभिः सागरोपमस्यैकादशभागैरधिके द्वे सागरोपमे (२ $\frac{९}{११}$) ।

बालुकाप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिस्त्रीणि सागरोपमाणि (३), द्वितीयप्रस्तटे त्रीणि सागरोपमाणि चत्वारश्च सागरोपमस्य नवभागाः (३ $\frac{४}{९}$), तृतीयप्रस्तटे त्रीणि सागरोपमाण्यष्टौ च सागरोपमस्य नवभागाः (३ $\frac{८}{९}$), चतुर्थप्रस्तटे त्रीभिः सागरो-पमस्य नवभागैरधिकानि चत्वारि सागरोपमाणि (४ $\frac{३}{९}$), पञ्चमे प्रस्तटे सप्तभिः सागरोपमस्य नवभागैरधिकानि चत्वारि सागरोपमाणि (४ $\frac{७}{९}$), षष्ठे प्रस्तटे पञ्च सागरोपमाणि द्वौ च सागरो-पमस्य नवभागौ (५ $\frac{२}{९}$), सप्तमे प्रस्तटे पञ्चसागरोपमाणि षट् च सागरोपमस्य नवभागाः (५ $\frac{६}{९}$), अष्टमप्रस्तट एकेन सागरोपमस्य नवभागेनाऽधिकानि षट् सागरोपमाणि (६ $\frac{१}{९}$), नवमप्रस्तटे च पञ्चभिः सागरोपमस्य नवभागैरधिकानि षट् सागरोपमाणि (६ $\frac{५}{९}$) ।

पङ्कप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिः सप्त सागरोपमाणि (७), द्वितीयप्रस्तटे सप्त सागरोपमाणि त्रयश्च सागरोपमस्य सप्तभागाः (७ $\frac{३}{७}$), तृतीयप्रस्तटे षड्भिः सागरोपमस्य सप्तभागैरधिकानि सप्तसागरोपमाणि (७ $\frac{६}{७}$), चतुर्थप्रस्तटेऽष्टौ सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य सप्तभागौ (८ $\frac{२}{७}$), पञ्चमप्रस्तटे पञ्चभिः सागरोपमस्य सप्तभागैरधिकान्यष्टसागरोप-माणि (८ $\frac{५}{७}$); षष्ठे प्रस्तटे नव सागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य सप्तभागः (९ $\frac{१}{७}$), सप्तमप्रस्तटे च चतुर्भिः सागरोपमस्य सप्तभागैरधिकानि नवसागरोपमाणि (९ $\frac{४}{७}$) ।

धूमप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्दशसागरोपमाणि (१०), द्वितीयप्रस्तट एकादश सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमस्य पञ्चभागौ (११ $\frac{२}{५}$), तृतीयप्रस्तटे द्वादश सागरोपमाणि चत्वारश्च सागरोपमस्य पञ्चभागाः (१२ $\frac{४}{५}$), चतुर्थप्रस्तट एकेन सागरोपमस्य पञ्च-भागेनाऽधिकानि चतुर्दशसागरोपमाणि (१४ $\frac{१}{५}$), पञ्चमप्रस्तटे च त्रिभिः सागरोपमस्य पञ्च-भागैरधिकानि पञ्चदशसागरोपमाणि (१५ $\frac{३}{५}$) ।

तमःप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिः सप्तदश सागरोपमाणि (१७), द्वितीयप्रस्तटे द्वाभ्यां सागरोपमस्य त्रिभागाभ्यामधिकान्यष्टादश सागरोपमाणि (१८$\frac{२}{३}$), तृतीयप्रस्तटे च विंशतिः सागरोपमाण्येकश्च सागरोपमस्य त्रिभागः (२०$\frac{१}{३}$) ।

महातमप्रभायां त्वेक एव प्रस्तटः, तेन प्रागुक्ता द्वाविंशतिः सागरोपमाणि तत्रत्यानां नारकाणामेकजीवाश्रया जघन्या कायस्थितिर्भवति, विशेषतः पुनः सप्तमनरकपृथिव्या अप्रतिष्ठानाख्यनरकावासे नारकाणां कायस्थितिरजघन्यानुत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि, यदुक्तं **समवायाङ्गे**–"अपइट्ठाणनरए नेरइयाणं अजहण्णमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता ।" इति । तदेवमभिहिता शर्कराप्रभादिनारकाणामेकजीवाश्रया जघन्या कायस्थितिः, प्रसङ्गतश्च प्रतिप्रस्तटमाश्रित्या-ऽपि निरूपिता ।

सम्प्रति क्रमप्राप्तस्य तिर्यग्गतिमार्गणास्थानस्य जघन्यकायस्थितिं वक्तुकामस्तत्समानत्वादन्या अपि मार्गणाः संगृह्याऽऽह–"**खुड्डभवो**" इत्यादि; 'क्षुल्लकभवः'षट्पञ्चाशदधिकद्विशताऽऽवलिकाप्रमाणः कालः 'तिर्यक्-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्-मनुष्य-तदपर्याप्तानाम्' एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठ्या निर्दिष्टाः, तिरश्चः=तिर्यग्गतिसामान्यमार्गणायाः पञ्चेन्द्रियतिरश्चः=पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिमार्गणाया मनुष्यस्य= मनुष्यगतिसामान्यमार्गणास्थानस्य च, तदपर्याप्तयोः=तौ च तदपर्याप्तौ च तदपर्याप्तौ, तयोः, तच्छब्दस्य पूर्ववस्तुपरामर्शित्वाद् अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मार्गणाया अपर्याप्तमनुष्यमार्गणास्थानस्य च 'पर्याप्तभेदवर्जितशेषेन्द्रियकायभेदसंज्ञिनाम्' एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठ्या निर्दिष्टाः, पर्याप्तभेदैर्वर्जिताः शेषा इन्द्रियभेदास्त्रयोदश, पर्याप्तभेदैर्वर्जिताश्च शेषकायभेदास्त्रिंशत् ; तेषाम्=एकेन्द्रियसामान्यसूक्ष्मैकेन्द्रिया–ऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिय–बादरैकेन्द्रिया–ऽपर्याप्तबादरैकेन्द्रिय–द्वीन्द्रियसामान्या–ऽपर्याप्तद्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियसामान्या-ऽपर्याप्तत्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियसामान्या-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियसामान्या-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रियलक्षणानां त्रयोदशानामिन्द्रियभेदानां पृथ्वीकायसामान्य-सूक्ष्मपृथ्वीकाया--ऽपर्याप्तसूक्ष्मपृथ्वीकाय--बादरपृथिवीकाया--ऽपर्याप्तबादरपृथिवीकायलक्षणानां स्वभेदप्रभेदयुक्तानां पञ्चानां पृथ्वीकायभेदानामेवं पञ्चानामप्कायभेदानां तेजःकायभेदानां वायुकायभेदानां च वनस्पतिकायसामान्य-साधारणशरीरवनस्पतिकाय-सूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाय--बादरसाधारणशरीरवनस्पतिकाया--ऽपर्याप्तबादरसाधारणशरीरवनस्पतिकाय-प्रत्येकशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तप्रत्येकशरीरवनस्पतिकायरूपाणामष्टानां वनस्पतिकायभेदानां त्रसकायसामान्या-ऽपर्याप्तत्रसकाययोश्च सर्वसंख्यया त्रिंशतः कायभेदानां संज्ञिनः= संज्ञिमार्गणास्थानस्य 'अमनसः' असंज्ञिमार्गणायाश्च प्रत्येकं 'ज्ञातव्या' एकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्बोद्धव्या, प्रोक्तैकपञ्चाशन्मार्गणासु (५१) अपर्याप्तनामकर्मोदयवर्तीनां जीवानां प्रवेशात् तेषां च जघन्या-ऽऽयुषः क्षुल्लकभवप्रमाणत्वात् । भावना तु तं प्रतीत्य कर्तव्या, यो मार्गणा-

न्तरतः प्रोक्तमार्गणासु जघन्यस्थितिकाऽपर्याप्तत्वेनोत्पद्य ततश्च्युत्वा पुनर्मार्गणान्तरेषूत्पद्यते, तदा यथोक्तकालो लभ्यते ।

अथाऽऽहारकमार्गणाया एकजीवाश्रयां जघन्यकायस्थितिं भणति–'**आहारस्स**' इत्यादि, 'आहारस्य' आहारकमार्गणायाः 'त्रिसमयहीनः' त्रिभिः समयैर्हीनः, कः ? प्रत्यासत्त्या क्षुल्लकभवः, एकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्भवतीत्युपस्कारः, प्रकृतत्वात् । भावना त्वित्थं कर्तव्या-पृथिवीकायिकादिः कश्चिज्जीवश्चतुःसामयिक्या विग्रहगत्या क्षुल्लकभवायुष्काऽपर्याप्तपृथिवीकायिकादिषूत्पद्यते, स समयत्रयं यावदनाहारको भवति, ततः स्वोत्पत्तिस्थानं लब्ध्वाऽऽहारं गृह्णाति, ततः प्रभृति स्वभवचरमसमयं यावदाहारको भूत्वा मृतः सन् विग्रहगत्योत्पद्यमानोऽनाहारको जायते, तं जीवं प्रतीत्या-ऽऽहारकमार्गणाया जघन्यकालस्त्रिसमयहीनः क्षुल्लकभवः प्राप्यते । उक्तं च **जीवसमासवृत्तौ**–"छउमत्थाहारए णं भंते ! छउमत्थाहारए त्ति कालओ केचिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमऊणं.........XXX इति ॥२५,२६॥

सम्प्रति जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तस्थायिनीर्मार्गणाः संगृह्य प्राह—

भिन्नमुहुत्तं तु सयलपज्जत्तगजोणिणीण कायस्स ।
मीसदुजोगपुमाणं तिकसायमइसुअकेवलदुगाणं ॥२७॥ (गीतिः)
अण्णाणदुगस्स तहा देसाजतचक्खुसव्वलेसाणं ।
सम्मत्तखइअवेअगउवसममीसाण मिच्छस्स ॥२८॥

(प्रे०) '**भिन्नमुहुत्तं**' इत्यादि, 'भिन्नमुहुर्तम्' अन्तर्मुहूर्तम् 'तु' तुशब्दो विशेषार्थकः, तदर्थस्त्वग्रे दर्शयिष्यते, 'सकलपर्याप्तकयोनिमतीनां' सकलपर्याप्तकानां=पर्याप्तद्विगतिभेद--षडिन्द्रियभेद--द्वादशकायभेदानां=पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्--पर्याप्तमनुष्य-पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिय--पर्याप्तबादरैकेन्द्रिय--पर्याप्तद्वीन्द्रिय--पर्याप्तत्रीन्द्रिय--पर्याप्तचतुरिन्द्रिय--पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय-पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकाय-पर्याप्तबादरपृथिवीकाय-पर्याप्तसूक्ष्माऽप्काय-पर्याप्तबादराप्काय-पर्याप्तसूक्ष्मतेजःकाय-पर्याप्तबादरतेजःकाय-पर्याप्तसूक्ष्मवायुकाय-पर्याप्तबादरवायुकाय-पर्याप्तसूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाय-पर्याप्तबादरसाधारणशरीरवनस्पतिकाय-पर्याप्तप्रत्येकशरीरवनस्पतिकाय-पर्याप्तत्रसकायलक्षणानां विंशतिमार्गणानां योनिमत्योः=पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिमती-मनुष्ययोनिमती-लक्षणयोः 'कायस्य' काययोगमार्गणाया 'मिश्रद्वियोगपुंसां' मिश्रयोर्द्वयोर्योगयोः=औदारिकमिश्रकाययोगस्य वक्ष्यमाणत्वात् वैक्रियमिश्रकाययोगा-ऽऽहारकमिश्रकाययोगयोः पुंसः=पुरुषवेदमार्गणायाश्च 'त्रिकषायमतिश्रुतकेवलद्विकानां' त्रिकषायाणां=क्रोधमानमायारूपाणां तिसृणां मार्गणानां मतिश्रुतयोः=मतिज्ञान-श्रुतज्ञानयोः केवलद्विकस्य=केवलज्ञानमार्गणा-केवलदर्शनमार्गणारूपस्य

'अज्ञानद्विकस्य' मत्यज्ञान-श्रुताज्ञानलक्षणस्य मार्गणाद्विकस्य तथा 'देश-ऽयतचक्षुःसर्वलेश्यानां' देशस्य="समुदायेषु प्रवृत्ताः शब्दा अवयेवष्वपि वर्तन्ते" इति न्यायाद् देशविरतमार्गणाया अयतस्य= अविरतमार्गणायाः, चक्षुषः=चक्षुर्दर्शनमार्गणायाः सर्वलेश्यानां=कृष्णादीनां षण्णां लेश्यानां 'सम्यक्त्वक्षायिकवेदकोपशममिश्राणां' सम्यक्त्वस्य=सम्यक्त्वसामान्यमार्गणायाः क्षायिकस्य=क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणाया वेदकस्य=क्षायोपशमिकसम्यक्त्वमार्गणाया उपशमस्य=औपशमिकसम्यक्त्वमार्गणाया मिश्रस्य=मिश्रमार्गणास्थानस्य मिथ्यात्वस्य=मिथ्यात्वमार्गणायाश्च प्रत्येकमेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्भवति, उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**-"पज्जत्तए णं पुच्छा, गो० ! ज० अं० ।" एवमन्या अपि मार्गणा अधिकृत्य ग्रन्थान्तरसंवा-दो योज्यः ।

अथ तुशब्दस्य विशेषार्थो भाव्यते-यद्यपि पञ्चाशन्मार्गणानां जघन्यत एकजीवाश्रया कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा भवति, तथापि सर्वासां न मिथस्तुल्या । तथाहि-मानस्य जघन्यकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमिता भवन्त्यपि स्तोका भवति, ततः क्रोधस्य विशेषाधिका भवति, ततो मायाया विशेषाधिका, उक्तं च **कषायप्राभृतचूर्णौ**-"ओघेण माणद्धा जहण्णिया थोवा, कोधद्धा जहण्णिया विसेसाहिया, मायद्धा जहण्णिया विसेसाहिया ।" इति ।

देशविरता-ऽविरतसम्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वानां तु जघन्यकायस्थितिः परस्परं तुल्या । उक्तं च **कषायप्राभृतचूर्णौ**-"जहण्णिया संजमासंजमद्धा सम्मत्तद्धा मिच्छत्तद्धा संजमद्धा असंजमद्धा सम्मामिच्छत्तद्धा च एदाओ छप्पि अद्धाओ तुल्लाओ ××× ।" इति । संयमस्य जघन्यकायस्थितिः **प्रज्ञापनादिसूत्राभिप्रायेणैकसमय** इति मतान्तरन्त्वमग्रे दर्शयिष्यते ।

मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोः सम्यक्त्वे सति सद्भावाद् मत्याज्ञान-श्रुताऽज्ञानयोश्च मिथ्यात्वे सति संभवात् तेषामपि जघन्यकायस्थितिर्देशविरतादिकजघन्यकायस्थित्या तुल्या सिद्ध्यति । एवं शेषमार्गणानां जघन्यस्थितेर्हीनाधिकत्वं वाच्यम् । कायस्थितिर्भावना तु सुगमा, यतो मार्गणान्तरतो विवक्षितमार्गणां जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तकालं स्पृष्ट्वा मार्गणान्तरं यः प्राप्नोति, तदपेक्षयोक्तमार्गणानामेकजीवाश्रया जघन्या कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तं लभ्यते, नवरमन्तर्मुहूर्तमात्र आयुषि शेषे क्षपकश्रेण्यारूढजीवाऽपेक्षया क्षायिकसम्यक्त्वमार्गणायाः केवलज्ञानकेवलदर्शनमार्गणयोश्च जघन्यकायस्थितिर्भावनीया । एतदुक्तं भवति-यद्यपि बन्धकनिरपेक्षा केवलज्ञान-केवलदर्शन-क्षायिकसम्यक्त्वरूपाणां तिसृणां मार्गणानां कायस्थितिरेकजीवाश्रया साद्यपर्यवसिता प्राक् प्रोक्ता, तथापीह प्रकृतिबन्धमाश्रित्य केवलद्विकस्य क्षायिकसम्यक्त्वस्य च जघन्यकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तं प्राप्यते, सयोगिकेवलिगुणस्थानकादूर्ध्वं प्रकृतिबन्धाऽभावात् । भावना त्वित्थं कार्या-कश्चिदष्टाविंशतिसत्कर्मा जीवो-ऽन्तर्मुहूर्तमात्रशेषसंसारः करणत्रयेण दर्शनत्रिकं क्षपयित्वा क्षायिकसम्यक्त्वं प्राप्नोति, तदनन्तरं क्षपकश्रेणिमारुह्य घातिचतुष्टयं शीघ्रं क्षपयति, क्षपयित्वा च सयोगिकेवली भूत्वा शैलेशीं प्राप्तः

प्रकृतिबन्धं व्यवच्छेदयति, तं जीवमाश्रित्य प्रोक्तमार्गणात्रयस्य प्रत्येकमेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमिता लभ्यते ।

कश्चित्पुरुषवेदोदयेनोपशमश्रेणिमारुह्य श्रेणितश्च्युतोऽनिवृत्तिबादरसम्पराये भूयः पुरुषवेदमनुभवति, ततो जघन्यकालमतिक्रम्य भूय उपशमश्रेणिमारूढोऽवेदभावं भजते, तदा पुरुषवेदस्य कालोऽन्तर्मुहूर्तं भवति । यद्वा वेदान्तरमनुभूय पुरुषत्वेन जघन्यायुषि समुत्पद्यते, ततः कालं कृत्वा पुनर्वेदान्तरं व्रजति, तमाश्रित्याऽपि पुरुषवेदस्य कालोऽन्तर्मुहूर्तं लभ्यते । अनयोर्यः केवलिदृष्टया जघन्यो भवति, सोऽत्र जघन्यकायस्थितित्वेन बोध्यः ।

क्रोधमानमायानां जघन्यकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा भवति, यतः श्रीप्रज्ञापनासूत्रवृत्तिकारैः–त्रयाणां कषायाणां क्रोधमानमायारूपाणां जघन्यकायस्थितिमेकसमयप्रमाणां निषिध्याऽनेकसमयप्रमाणेत्थमुपपादिता– 'अथैवं क्रोधादिष्वप्येकसमयता कस्मान्न लभ्यते ? उच्यते–तथास्वाभाव्यात्, तथाहि–श्रेणितः प्रतिपतन् मायाणुवेदनप्रथमसमये मानाणुवेदनप्रथमसमये क्रोधाणुवेदनप्रथमसमये वा यदि कालं करोति, कालं च कृत्वा देवलोकेषूत्पद्यते, तथापि तथास्वाभाव्यात् येन कषायोदयेन कालं कृतवान् तमेव कषायोदयं तत्राऽपि गतः सन्नन्तर्मुहूर्त्तमनुवर्त्तयति, एतच्चावसीयते अधिकृतसूत्रप्रामाण्यात्, ततोऽनेकसमयता क्रोधादिष्विति । तदेवं नरतिरश्चां भेदप्रभेदानां जघन्यकायस्थितिस्तत्समानत्वाच्चाऽन्यासामपि मार्गणानामुक्ता ॥२७,२८॥

सम्प्रति क्रमप्राप्तानां देवगतिमार्गणाभेदप्रभेदानामेकजीवाश्रितां जघन्यकायस्थितिं वक्तुकाम आह—

पलियस्स अट्ठभागो जोइसिअस्स पलिओवमं णेया ।
सोहम्मसुरस्स भवे ईसाणस्सऽब्भहियपल्लं ॥२९॥

(प्रे०) **पलियस्स**' इत्यादि, 'पल्यस्य' पल्योपमस्य 'अष्टभागः' अष्टमश्चासौ भागश्च अष्टभागः, पृषोदरादित्वादिह पूरणप्रत्ययलोपः, 'ज्योतिष्कस्य' ज्योतिष्कसुरमार्गणाया एकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्भवतीत्युपस्कारः, सुराणामनन्तरभवे सुरत्वेना-ऽनुत्पत्तेर्ज्योतिष्काणां च जघन्यभवस्थितेर्यथोक्तप्रमाणत्वात् । विशेषतः पुनः सूर्यचन्द्रग्रहनक्षत्रसुराणां तत्सुरीणां च जघन्यतः कायस्थितिः पल्योपमस्य चतुर्भागः, तारकदेवानां तद्देवीनां च पल्योपमस्या-ऽष्टभागः, तज्जघन्यभवस्थितेरेतावन्मात्रत्वात्, उक्तं च **जीवसमासवृत्तौ**–चंदाईचगहाणं नक्खत्ताणं व देविसहियाणं । अट्ठण्हं पि जहण्णं आऊ पलियस्स चउभागो ॥१॥ पलिओवमट्ठभाओ तारयदेवाण तह य देवीणं । होइ जहण्णं आउं××× ॥२॥" इति ।

अथ वैमानिकसुराणामेकजीवाश्रयां जघन्यकायस्थितिं वक्तुमना आदौ तावत् सौधर्मैशानसुरयोस्तामाह–'**पलिओवमं**' इत्यादि, पल्योपमं 'ज्ञेया' एकजीवाश्रिता जघन्यकायस्थितिर्बोध्या, कस्य ? इत्याह-'**सोहम्मसुरस्स**' त्ति सौधर्मसुरस्य, '**भवे**' इत्यादि, 'भवेत्' स्यात्, 'ऐशानस्य'

ऐशानसुरमार्गणायाः 'अभ्यधिकपल्यं' साधिकं पल्योपममेकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिः, यत ऐशानसुराणां जघन्यायुष्कमेतावन्मात्रम्, उक्तं च श्रीतत्त्वार्थसूत्रे-"अपरा पल्योपममधिकं च" इति। सौधर्माद्यच्युतपर्यवसानकल्पानां सर्वेषु प्रस्तटेषु सुराणां जघन्यकायस्थितिस्तत्तत्कल्पजघन्यस्थिति-प्रमाणा भवतीति प्राहुर्बृहत्संग्रहणीवृत्तिकारादयः श्रीमन्मलयगिरिपादादयः। अन्ये पुनर्भणन्ति-या तत्तत्कल्पानां पूर्वपूर्वप्रस्तटेषूत्कृष्टस्थितिः, सोत्तरोत्तरप्रस्तटेषु जघन्यस्थितिर्भवतीति, यदुक्तं देवेन्द्रनरकेन्द्रस्तवप्रकरणवृत्तौ श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरीश्वरपादैः-"जघन्या त्वधस्तनान-न्तरप्रस्तटगतोत्कृष्टा स्थितिर्वाच्या।" इति ॥२९॥

सम्प्रति सनत्कुमारमाहेन्द्रसुराणामेकजीवाश्रयां जघन्यकायस्थितिं निगदितुकामः प्राह—

दोण्णि हवेज्जा जलही सणंकुमारस्स दोण्णि अब्भहिया।
माहेंदस्स हवेज्जा सत्त भवे बम्हदेवस्स ॥३०॥

(प्रे०) '**दोण्णि**' इत्यादि, 'द्वौ' द्विसंख्याकौ 'जलधी' सागरोपमौ 'सनत्कुमारस्य' सन-त्कुमारसुरस्यैकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्भवति, द्वौ च सागरोपमा अभ्यधिकौ 'माहेन्द्रस्य' माहे-न्द्रदेवमार्गणाया जघन्यकायस्थितिर्भवति, तयोर्जघन्यभवस्थितेस्तावन्मात्रत्वात्।

'**सत्त**' इत्यादि, सप्त सागरोपमाणि 'ब्रह्मदेवस्य' पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् ब्रह्मलोक-सुरस्य 'भवेद्' एकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिः स्यात्, जघन्यभवस्थितेस्तावत्प्रमाणत्वात् ॥३०॥

सम्प्रति षष्ठादिकल्पसुराणां जघन्यकायस्थितिं व्याजिहीर्षुराह—

लंतगदेवाईणं सा बम्हसुराइगाण जा जेट्ठा।
सव्वत्थाऽचक्खूणं भवियाभवियाण णत्थि लहू ॥३१॥

(प्रे०) '**लंतक०**' इत्यादि, तत्र 'ब्रह्मसुरादीनां' ब्रह्मलोकदेवप्रभृतिनवमग्रैवेयकसुरपर्यवसानानां या 'ज्येष्ठा' उत्कृष्टा कायस्थितिरेकजीवाश्रया 'सोहम्माईण' इत्यादिगाथाद्वयेनोक्ता, सा 'लान्त-कसुरप्रभृत्यनुत्तरदेवपर्यन्तानां देवानां जघन्यकायस्थितिर्भवति, जघन्यायुषस्तावत्प्रमाणत्वात्। तथाहि-लान्तकसुरस्यैकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिर्दशसागरोपमाणि, महाशुक्रदेवस्य चतुर्दश-सागरोपमाणि, सहस्रारदेवस्य सप्तदश सागरोपमाणि, आनतसुरस्याऽष्टादश सागरोपमाणि, प्राणत-सुरस्यैकोनविंशतिः सागरोपमाणि, आरणसुरस्य विंशतिः सागरोपमाणि, अच्युतदेवस्यैकविंशतिः सागरोपमाणि, प्रथमग्रैवेयकसुरस्य द्वाविंशतिः सागरोपमाणि, द्वितीयग्रैवेयकसुरस्य त्रयोविंशतिः साग-रोपमाणि, एवमेकोत्तरवृद्ध्या तावद् वक्तव्या, यावद् विजयवैजयन्तजयन्ताऽपराजितसुराणां प्रत्येकमे-कत्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्यकायस्थितिः, सर्वार्थसिद्धसुराणां जघन्यकायस्थितेरनन्तरं प्रतिषिध्यमान-त्वात्। **समवायाङ्गे** तु विजयादिचतुरनुत्तराणां जघन्यस्थितिर्द्वात्रिंशत्सागरोपमाण्यभिहिता।

तथा तद्ग्रन्थः–"विजयवेजयंतजयन्तअपराजियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं बत्तीसं सागरोवमाइं ।" इति ।

सम्प्रति सर्वार्थसिद्धसुरादिमार्गणाः सम्पिण्डय तासां जघन्यकायस्थितिं निषेधन्नाह— '**सव्वत्थ०**' इत्यादि, 'सर्वार्था-ऽचक्षुषोः" "समुदायेषु प्रवृत्ताः शब्दा अवयवेष्वपि वर्तन्ते" इति न्यायेन सर्वार्थस्य=सर्वार्थसिद्धसुरमार्गणाया अचक्षुषः=अचक्षुर्दर्शनमार्गणायाश्च 'भव्या-ऽभव्योः' भव्यमार्गणाया अभव्यमार्गणायाश्च नास्ति 'लघुः' एकजीवाश्रया जघन्यकायस्थितिः । कथमेतदवसीयते ? इति चेत् ,उच्यते–न तावत् सर्वार्थसिद्धसुरमार्गणाया जघन्यकायस्थितिः संभवति, तत्रत्यानां सर्वेषां समानायुष्कत्वात् , यदुक्तं **प्रज्ञापनासूत्रे**–' सव्वट्ठसिद्धदेवाणं भंते ! केवतियं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! अजहण्णुक्कोसेणं तित्तीसं सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता ।" इति । तथाऽचक्षुर्दर्शन-भव्यत्वयोर्व्यवच्छेदे सति सयोगिकेवलिनां सिद्धानां च प्रतिपाताभावाद् न प्रोक्तमार्गणयोः सादिता लभ्यते, तेन न तयोर्जघन्यकायस्थितिर्भवति, जघन्यकायस्थितेराद्यन्तसापेक्षत्वात् । तथाऽभव्यमार्गणाया अपि जघन्यकायस्थितिर्न संभवति, आद्यन्ताभावात् ॥३१॥

सम्प्रत्येकसमयप्रमाणजघन्यकायस्थितिकमार्गणाः संगृह्य प्राह—

समयोऽत्थि पणमणवयणउरलदुगाहारविउवकम्माणं ।
इत्थीणपुंसगाणं अवेअलोहाकसायाणं ॥३२॥
मणणाणोहिदुगविभंगसंजमसमइअछेअसुहुमाणं ।
परिहाराहक्खायगसासणऽणाहारगाणं च ॥३३॥

(प्रे०) '**समयोऽत्थि**' इत्यादि, 'समयः' एकसमयः 'अस्ति' एकजीवाश्रया जघन्या कायस्थितिर्भवति, केषां मार्गणास्थानानाम् ? इत्याह--'पण०' इत्यादि, 'पञ्चमनोवचनौदारिकद्विकाहारकवैक्रियकार्मणानाम्'एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठया निर्दिष्टाः, पञ्चशब्दश्च द्वाभ्यां सम्बध्यते,ततश्चायमर्थः–पञ्चमनसां=मनोयोगसामान्य-सत्यमनोयोगा-ऽसत्यमनोयोग-सत्यासत्यमनोयोगा-ऽसत्यामृषमनोयोगलक्षणानां पञ्चानां मार्गणानां पञ्चवचनानां=पञ्चमनोयोगवत् पञ्चानां वचनयोगानाम् औदारिकद्विकस्य=औदारिककाययोगतन्मिश्रकाययोगलक्षणस्य आहारस्य=आहारककाययोगस्य वैक्रियस्य=वैक्रियकाययोगस्य कार्मणस्य=कार्मणकाययोगस्य च प्रत्येकं 'स्त्रीनपुंसकयोः' स्त्रीवेदमार्गणास्थानस्य नपुंसकवेदमार्गणास्थानस्य च प्रत्येकम्'अवेदलोभाकषायाणाम्' अपगतवेदमार्गणाया लोभमार्गणाया अकषायमार्गणायाश्च प्रत्येकं 'मनोज्ञाना-ऽवधिद्विकविभङ्गसंयमसामायिकच्छेदसूक्ष्माणां'मनःपर्यवज्ञानमार्गणाया अवधिद्विकस्य=अवधिज्ञाना-ऽवधिदर्शनरूपमार्गणाद्वयस्य विभङ्गज्ञानमार्गणायाः संयमसामान्य-सामायिकसंयम-च्छेदोपस्थापनीयसंयम-सूक्ष्मसम्परायसंयमानां च प्रत्येकं'परिहार-यथाख्यात-सास्वादना-ऽनाहारकाणां च' पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् परिहारविशुद्धिकसंयम-यथाख्यातसंयम-सास्वा-

दनाऽनाहारकलक्षणानां चतुर्णां मार्गणास्थानानां च प्रत्येकम्, उक्तं च श्रीप्रज्ञापनासूत्रे–"मण-जोगी णं भंते मणजोगी त्ति कालतो० ? गो० ! ज० एक्कं समयं, xxx एवं वइजोगी वि। अवेदए णं भंते ! अवेदए त्ति पुच्छा, गो० ! अवेदे दुविधे पं० तं०, सादीए अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिते, से जहण्णेणं एगं समयं। xxx लोभकसाई णं भंते ! लोभ० पुच्छा गो० ! जह० एक्कं समयं। xxx इत्थिवेदे णं भंते ! इत्थिवेदे त्ति काल० ? गो० ! xxx जह० एक्कं समयं। xxx नपुंसगवेए णं भंते ! नपुंसगवेदे त्ति पुच्छा, गो० ! ज० एगं समयं। xxxx अकसाई णं भंते ! अकसादि त्ति काल० ? गो० ! अकसादी दुविहे पं० तं० सादीए वा अपज्जवसिते सादीए वा सपज्जवसिते, तत्थ णं जे से सादीए सपज्जवसिते, से जह० एगं समयं। xxx ओहिनाणी वि एवं चेव, नवरं जहण्णेणं एगं समयं। मणपज्जवणाणी णं भंते ! पुच्छा, मणपज्जवणाणि त्ति कालतो०, गो० ! जह० एगं समयं। xxx विभंगणाणी णं भंते ! पुच्छा. गो० ! जहण्णेणं एगं समयं xxxxx xxxxx ओहिदंसणी णं पुच्छा, गो० ! जह० एगं समयं xxx। छउमत्थअणाहारए णं भंते ! पुच्छा, गो० जह० एगं समयं।" इति। एवमन्यासामौदारिकादिमार्गणानां सामयिक्या जघन्यकायस्थितेः प्रतिपादको **जीवसमासादिग्रन्थसंवादो** द्रष्टव्यः, तथा चाऽत्र **जीवसमासप्रकरणम्**–मणवइउरलविउव्वियआहारयकम्मजोग अणरित्थी। संजमविभागविब्भंगसासणे एकसमयं तु ॥१॥" इति।

भावना त्वित्थं कार्या--कश्चिज्जीव औदारिकादिकाययोगेन प्रथमसमये मनोवर्गणापुद्गलानादाय द्वितीयसमये मनस्त्वेन परिणम्य मुञ्चति, तृतीयसमय उपरमते म्रियते वा, तत्रोपरतस्य योगान्तर-भजनाद् मृतस्य चौदारिकमिश्र-वैक्रियमिश्रयोग-कार्मणकाययोगानामन्यतमयोगस्योपलम्भाद् मनो-योगस्य जघन्यावस्थानकाल एकसमयः प्राप्यते, न चैतत् स्वमनीषिकया विजृम्भितम्, श्री-**प्रज्ञापनासूत्रस्य मूलवृत्तिकारै**स्तथासमर्थितत्वात्। तथा च **तद्ग्रन्थः**–"मणयोगे खंधे पडुच्च ओरालियादिकायजोगेण जीवव्यापारो पढमसमये चेव उवरमति मरति वा, तत्थ एगसमयं।" इति। मनोयोगसामान्यस्यैकसामयिकत्वेन तद्व्याप्यभूतानां सत्यादिमनोयोगानामेकसामयिकता निग-दसिद्धा, व्यापकाभावे व्याप्याभावस्याऽवश्यं भावात्। एवं पञ्चानां वचनयोगानामपि भावना कर्तव्या।

औदारिकवैक्रियकाययोगयोर्मरणमाश्रित्य जघन्यकायस्थितिर्भावनीया। तथाहि–कश्चिन्म-नुष्यस्तिर्यङ्वा मनोयोगादिकं परित्यज्य समयमेकमौदारिकशरीरयोगवत्त्वेन जीवित्वा मृतः कार्मण-काययोगी औदारिकमिश्रकाययोगी वैक्रियमिश्रकाययोगी वा भवति, मरणाऽनन्तरसमये कार्मण-काययोगौदारिकमिश्रकाययोग-वैक्रियमिश्रकाययोगानामेवाऽन्यतमस्य योगस्योपलम्भात्। एवं कश्चिद् देवो नारको वा मनोयोगादिकं विमुच्य वैक्रियकाययोगे समयमेकं जीवित्वा मृत औदारिक-मिश्रकाययोगी कार्मणकाययोगी वा भवति; देवनारकाणां मरणसमनन्तरसमय औदारिकमिश्र-कार्मणकाययोगौ ऋतेऽन्ययोगस्याऽसंभवात्। तदेवमुक्तयोर्मार्गणयोर्जघन्यकायस्थितिः समयः।

औदारिकमिश्रकाययोगस्य जघन्यकायस्थितिः समुद्घातमापन्नं कपाटस्थं सयोगिकेवलिनं प्रतीत्यैकसामयिकी प्राप्यते, यतः समुद्घातस्य प्रथमसमय-तृतीयसमयोर्मध्यगते द्वितीयस्मिन् समय

औदारिकमिश्रकाययोग उपलभ्यते, प्रथमसमये तृतीयसमये च यथाक्रममौदारिककाययोगः कार्मणयोगश्च प्राप्यते ।

कृताहारकशरीरः कश्चिच्चतुर्दशपूर्वधरः कार्यसिद्धिप्रत्यासत्तिकाले मनोयोगाद्वा वचनयोगाद्वाऽवतीर्य समयमेकमाहारकशरीरयोगित्वेन स्थित्वौदारिशरीरं प्रतिपद्यते, मृत्वा वा देवलोके वैक्रियमिश्रकाययोगमधिगच्छति, तमाश्रित्याऽऽहारककाययोगमार्गणाया जघन्यकायस्थितिरेकसमयप्रमाणा लभ्यते ।

यदा द्विसामयिक्या विग्रहगत्या जीव उत्पद्यते, तदा कार्मणकाययोगस्य जघन्यकायस्थितिरेकः समय आसाद्यते, एवमनाहारकमार्गणाया अपि प्रकृतकायस्थितिर्भावनीया ।

काचित् स्त्री उपशमश्रेणिं प्रतिपन्ना वेदोदयं सर्वथोपशमय्या-ऽवेदत्वमनुभूयोपशान्तमोहगुणस्थानकं लभते, ततो-ऽद्धाक्षयेण क्रमशः पतित्वा-ऽनिवृत्तिबादरसम्पराये समयमेकं स्त्रीवेदमनुभूय द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवेषूत्पद्यते, तत्र च पुरुषवेद एव, न स्त्रीवेदः, सम्यग्दृशां देवीत्वेनोत्पादाभावात् । तदा स्त्रीवेदस्य जघन्यकायस्थितिरेकसमयो लभ्यते । एवं नपुंसकवेदस्याऽपि प्रकृतकायस्थितिर्भावनीया, नवरं नपुंसकवेदी श्रेणिमारोपयितव्यः । नन्वेवं तर्हि पुरुषवेदस्य जघन्यत एकसमयः कायस्थितिः कुतो न लभ्यते ? इति वाच्यम्, श्रेणौ मृतस्य देवत्वेन समुत्पत्तेस्तत्राऽपि पुरुषवेदोदयविरहाभावात् ।

लोभस्यैकसमयमात्री जघन्यकायस्थितिः **श्रीमन्मलयगिरिपादै**रित्थं भाविता—"लोभकषायी जघन्येनैकं समयमिति, यदा कश्चिदुपशमकः उपशमश्रेणिपर्यवसाने उपशान्तवीतरागो भूत्वा श्रेणितः प्रतिपतन् लोभाणुप्रथमसमयसंवेदनकाल एव कालं कृत्वा देवलोकेषूत्पद्यते, तत्र चोत्पन्नः सन् क्रोधकषायी मानकषायी मायाकषायी वा भवति, तदा एकं समयं लोभकषायी लभ्यते ।" इति । **श्रीमन्मलधारिहेमचन्द्रसूरिपादैः** पुनः—"लोभोपयुक्तस्तु जघन्यतः समयं कथमिति ? उच्यते-य उपशान्तमोहः प्रतिपतन्नेकं समयं लोभपुद्गलान् वेदयित्वाऽनन्तरं कालकरणादनुत्तरसुरेषूत्पद्यते, तस्य किल युगपत् सर्वे कषायाः प्रदेशोदयेनोदयमागच्छन्ति, न तु केवलो लोभ इत्येवं जघन्यतो लोभकषायोदयः केवलः समयमेकमवाप्यते ।" इति । अन्ये पुनर्व्याचक्षते-तिर्यगादीनामन्यतमो यः क्रोधप्रभृतीनामन्यतमकषायतः समुत्तीर्य समयमेकं लोभकषायी भूत्वा म्रियते, मृत्वा च देवगतिवर्जास्वन्यासु गतिषूत्पद्यते, तस्य जीवस्य लोभकषायस्य जघन्यकाल एकसमयः प्राप्यते, अथवा मरणाभावे व्याघातेनाऽप्येकसमयः प्राप्यत इति । तदत्र तत्त्वं केवलिनो विदन्ति ।

कश्चिज्जीव उपशमश्रेणिमारोहन्ननिवृत्तिबादरसम्परायगुणस्थानके सर्वथा वेदमुपशमय्याऽवेदभावं प्राप्तः समयमेकं स्थित्वा मृतो देवलोके समुत्पद्यते, तस्याऽपगतवेदमार्गणाया जघन्यकायस्थितिरेकसमयमात्री लभ्यते, देवलोके पुंवेदोदयात् ।

यः कश्चिदुपशान्तमोहो भूत्वा द्वितीयसमये कालं करोति, तमाश्रित्याऽकषायमार्गणायथाख्यातसंयममार्गणयोर्जघन्यकायस्थितिरेकसमयप्रमाणा लभ्यते ।

कश्चिज्जीवो-ऽप्रमत्ताद्धायां वर्तमानो मनःपर्यवज्ञानमुत्पाद्य द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवत्वेन समुत्पद्यते, तस्य जीवस्य मनःपर्यवज्ञानमेकसमयमात्रस्थितिकम्, देवलोके संयमाभावेन मनःपर्यवज्ञानाभावात् ।

कश्चित् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा विभङ्गज्ञानी सन् सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, तस्य च सम्यक्त्वप्रतिपत्तिप्रथमसमये सम्यक्त्वभावतो विभङ्गज्ञानमेवाऽवधिज्ञानं जायते, अनन्तरसमये त्ववधिज्ञानावरणोदयान्मूलत एव प्रतिपतति, तदा-ऽवधिज्ञानस्यैकसमयो जघन्यकायस्थितिः प्राप्यते ।

यदा कश्चिन्मनुष्यस्तिर्यङ् वा तथाविधाऽध्यवसायादवधिदर्शनमुत्पाद्या-ऽनन्तरसमये-ऽवधिदर्शनावरणोदयाद् मूलत एवाऽवधिदर्शनात् प्रतिपतति, तदा-ऽवधिदर्शनमार्गणाया जघन्यकायस्थितिरेकसमयमात्री । मतान्तरेणा-ऽवधिज्ञान-मनःपर्यवज्ञाना-ऽवधिदर्शनानां जघन्यकायस्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा भवति, तच्च मतान्तरमग्रे वक्ष्यते ।

कश्चिद् देवो नारको वौपशमिकसम्यग्दृष्टिरौपशमिकसम्यक्त्वतश्च्युत्वा सास्वादनं प्राप्तः, तस्य सास्वादनप्रतिपत्तिप्रथमसमय एव विभङ्गज्ञानं भवति, ततोऽनन्तरसमये मरणाद् मनुष्यत्वेन तिर्यक्त्वेन वा समुत्पन्नस्य विभङ्गज्ञानस्याऽपगमेन जघन्यकायस्थितिरेकसमयो लभ्यते ।

कश्चित् संयमं प्रतिपद्य द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवत्वेनोत्पद्यते, तदा संयमस्य जघन्यकाल एकसमय आसाद्यते, देवानां संयमाभावात्; मतान्तरेणा-ऽन्तर्मुहूर्तं वक्ष्यते ।

कश्चिज्जीव उपशमश्रेणिमारोहन्नुपशमश्रेणितो वाऽवतरन् समयमेकं सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानकं स्पृष्ट्वा म्रियते, तदा सूक्ष्मसम्परायसंयमस्य जघन्यकायस्थितिरेकसमयः प्राप्यते ।

उपशमश्रेणितोऽवतरन्ननिवृत्तिबादरसम्परायगुणस्थाने सामायिकसंयमं छेदोपस्थापनीयसंयमं वाऽऽसाद्या-ऽनन्तरसमये यो म्रियते, तमाश्रित्य सामायिकच्छेदोपस्थापनीययोर्जघन्यकायस्थितिरेकसमयो लभ्यते ।

परिहारविशुद्धिकसंयमस्य जघन्यकायस्थितिरेकसमयप्रमाणा मरणा-ऽपेक्षया भावनीया ।

उपशमाद्धायामेकसमयावशेषायां यः सास्वादनभावं प्रतिपद्यते, सो-ऽनन्तरसमयेऽवश्यं मिथ्यात्वं गच्छति, तदेवं सास्वादनमार्गणाया जघन्यकायस्थितिरेकसमयप्रमाणोपलभ्यते ॥३२,३३॥

सम्प्रति क्रोधादीनां जघन्यकायस्थितिं मतान्तरेण प्रतिपादयन्नाह—

अण्णे तिकसायाणं समयो मणणाणओहिजुगलाणं ।
संजमपरिहाराणं भिन्नमुहुत्तं ति कायठिई ॥३४॥

(प्रे०) 'अण्णे' इत्यादि, 'अन्ये' केचित्=महाबन्धकारादयो ब्रुवन्तीत्युपस्कारः, 'त्रिकषायाणां' क्रोधमानमायाख्यानां त्रयाणां कषायाणां प्रत्येकं 'समयः' एकसमयो जघन्यकायस्थिति-

भवति, भवचरमसमये स्वभिन्नकषायतः समुत्तीर्य क्रोधमधिगच्छति, ततो मृत्वा नरकगतिवर्जशेषगतिषूत्पद्यते, तस्य क्रोधस्यैकसमयमात्री कायस्थितिर्जघन्यतो भवति, एवं मानमाययोरपि भावनीया, नवरं यथाक्रमं मनुष्यगतिं तिर्यग्गतिं च वर्जयित्वा गत्यन्तरे समुत्पद्यत इति वक्तव्यमिति । प्राक्तु श्रीप्रज्ञापनासूत्रकारादिमतेन-त्रयाणां क्रोधादिकषायाणां प्रत्येकं जघन्यकायस्थितिरन्तमुहूर्तमात्री प्रतिपादिता, तेषां मतेन गत्यन्तरे समुत्पद्यमानानां पूर्वभवगत एव क्रोधादीनामन्यतमः कषायोऽनुवर्तते ।

सम्प्रति मतान्तरेणाऽन्तमुहूर्तप्रमाणजघन्यकायस्थितिका मार्गणाः संगृह्य प्राह--'**मण०**' इत्यादि, 'मनोज्ञाना ऽवधियुगलयोः' मनोज्ञानस्य=मनःपर्यवज्ञानमार्गणाया अवधियुगलस्य=अवधिज्ञानाऽवधिदर्शनलक्षणस्य मार्गणाद्विकस्य प्रत्येकं 'संयम-परिहारयोः' संयमस्य=संयमसामान्यमार्गणायाः परिहारस्य=परिहारविशुद्धिसंयममार्गणायाश्च प्रत्येकं 'भिन्नमुहूर्तम्' अन्तमुहूर्तं जघन्यकायस्थितिरेकजीवाश्रया भवति, यतो भावान्तरतो यथोक्तभावं प्राप्य भावान्तरं गतस्य जीवस्य मनःपर्यवज्ञानादिमार्गणानां जघन्यतो-ऽन्तमुहूर्तकालो लभ्यते । इतिशब्दः समाप्तिवाचकः, का समाप्ता ? इत्याह-'**कायठिई**' त्ति, 'कायस्थितिः' जघन्यत उत्कृष्टतश्चैकजीवाश्रया ★ चतुःसप्तत्यधिकशतमार्गणानां कायस्थितिप्ररूपणा समाप्तेत्यर्थः ॥३४॥

॥ इति समाप्ता ॥

श्रीमत्तपोगच्छगगनाङ्गणदिनमणि–सुविहितगच्छाधिपति–सिद्धान्तमहोदधि-सच्चारित्रचूडामणि-कर्मशास्त्रनिष्णात-प्रातःस्मरणीयाचार्यशिरोमणि-श्रीमद्विजयप्रेमसूरीश्वरान्तेवासिमुनिमतल्लजश्रीजयघोषविजय-धर्मानन्दविजय-वीरशेखरविजयसंगृहीतपदार्थकस्य मुनिश्रीवीरशेखरविजयरचितमूलगाथाकस्य कायस्थितिप्रकरणस्य मुनिपुङ्गवजितेन्द्रविजयशिष्यमुनिगुणरत्नविजयविरचिता प्रेमप्रभावृत्तिः ।

★ चतुःसप्तत्युत्तरशतमार्गणाः षट्चत्वारिंशत्तमपृष्ठस्थयन्त्रतोऽवसेयाः ।

१७४ उत्तरमार्गणाप्रदर्शियन्त्रम्

संख्यया मार्गणास्थानानि

↓

गतिः (४७)

१ नरकगतिसामान्यम्,
७ रत्नप्रभादिपृथिवीभेदात्,

१ तिर्यग्गतिसामान्यम्,
१ तिरश्ची,
१ पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सामान्यम्,
१ पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्,
१ अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्,

१ मनुष्यगतिसामान्यम्,
१ मानुषी,
१ पर्याप्तमनुष्यः,
१ अपर्याप्तमनुष्यः,

१ देवगतिसामान्यम्,
१ भवन व्यन्तर-ज्योतिष्काः,
१२ सौधर्मादिकल्पोपपन्नभेदात्,
९ नवग्रैवेयकभेदात्,
५ पञ्चानुत्तरभेदात्।

इन्द्रियम् (१९)

❀७ एकेन्द्रिये,
★३ द्वीन्द्रिये,
★३ त्रीन्द्रिये,
★३ चतुरिन्द्रिये,
★३ पञ्चेन्द्रिये,

संख्यया मार्गणास्थानानि

↓

कायः (४२)

❀७ पृथिवीकाये,
❀७ अप्काये,
❀७ तेजःकाये,
❀७ वायुकाये,
१ वनस्पतिकायसामान्यम्,
★३ प्रत्येकशरीरवनस्पतिकाये,
❀७ साधारणशरीरवनस्पतिकाये,
★३ त्रसकाये।

योगः (१८)

÷५ मनोयोगे,
÷५ वचोयोगे,
१ काययोगसामान्यम्,
१ औदारिकः,
१ औदारिकमिश्रः
१ वैक्रियः,
१ वैक्रियमिश्रः,
१ आहारकः,
१ आहारकमिश्रः,
१ कार्मणः,

वेदः (४)

१ स्त्रीवेदः,
१ पुरुषवेदः,
१ नपुंसकवेदः,
१ अपगतवेदः।

संख्यया मार्गणास्थानानि

↓ **कषायः ५)**

१ क्रोधः,
१ मानः,
१ माया,
१ लोभः,
१ अकषायः,

ज्ञानम् (८)

१ मतिज्ञानम्,
१ श्रुतज्ञानम्,
१ अवधिज्ञानम्,
१ मनःपर्यवज्ञानम्,
१ केवलज्ञानम्,
१ मत्यज्ञानम्,
१ श्रुताज्ञानम्.
१ विभङ्गज्ञानम्।

संयमः (८)

१ संयमसामान्यम्,
१ सामायिकः,
१ छेदोपस्थापनः,
१ परिहारविशुद्धिकः,
१ सूक्ष्मसम्परायः,
१ यथाख्यातः,
१ देशसंयमः,
१ असंयमः।

दर्शनम् (४)

१ चक्षुर्दर्शनम्,
१ अचक्षुर्दर्शनम्,
१ अवधिदर्शनम्,
१ केवलदर्शनम्।

संख्यया मार्गणास्थानानि

↓

लेश्या ६

१ कृष्णलेश्या,
१ नीललेश्या,
१ कापोतलेश्या,
१ तेजोलेश्या,
१ पद्मलेश्या,
१ शुक्ललेश्या।

भव्यः (२)

१ भव्यः,
१ अभव्यः।

सम्यक्त्वम् (७)

१ सम्यक्त्वसामान्यम्,
१ क्षायिकम्,
१ क्षायोपशमिकम्,
१ औपशमिकम्,
१ सासादनम्,
१ मिश्रम्,
१ मिथ्यात्वम्।

संज्ञी (२)

१ संज्ञी,
१ असंज्ञी।

आहारकः (२)

१ आहारकः,
१ अनाहारकः।

❀ [1]सामान्य-[2]सूक्ष्मसामान्य-[3]सूक्ष्मपर्याप्त-[4]सूक्ष्मापर्याप्त-[5]बादरसामान्य-[6]बादरपर्याप्त-[7]बादरापर्याप्तभेदात् सप्त।

★ [1]सामान्य-[2]पर्याप्ता-[3]ऽपर्याप्तभेदात् त्रीणि।

÷ [1]सामान्य-[2]सत्या-[3]ऽसत्य-[4]सत्यासत्या-[5]ऽसत्यामृषभेदात् पञ्च।

भवस्थितिप्रकरणम्

प्रणम्य जिनं पार्श्वेशं पार्श्वयक्षप्रसेवितम् । ध्यात्वा श्रीप्रेमसूरीशं भवस्थितिं विवर्णये ॥१॥

गतीन्द्रियकायभेदानां भवस्थितिं वक्तुकाम आदौ तावत् तिर्यगादीनामुत्कृष्टभवस्थिति-माह—

तिरियस्स पणिंदितिरियणरतप्पज्जत्तजोणिणीणं च ।
तिण्णि पलिओवमाइं उक्कोसा भवठिई णेया ॥१॥

(प्रे०) '**तिरियस्स**' इत्यादि, 'तिरश्चः' तिर्यग्गतिसामान्यस्य 'पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नर-तत्पर्याप्तयोनिमतीनां च' एते कृतद्वन्द्वाः षष्ठ्या निर्दिष्टाः, पञ्चेन्द्रियतिरश्चः=पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिकस्य नरस्य=मनुष्यसामान्यस्य तत्पर्याप्तयोः=तच्छब्दस्य पूर्ववस्तुपरामर्शित्वात् पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यक्पर्याप्तमनुष्ययोः, तद्योनिमत्योः=तिर्यग्योनिमती-मनुष्ययोनिमत्योश्च, चकारः समुच्चयार्थकः, उत्कृष्टा भवस्थितिस्त्रीणि पल्योपमानि ज्ञेया, यदुक्तं श्री **जीवाजीवाभिगमसूत्रे**— "तिरिक्खजोणियाणं जहन्नेणं अंतोमु०, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं, एवं मणुस्साणं वि।" तिर्यग्गतिसामान्यस्योत्कृष्टभवस्थितिस्त्रिपल्योपमानि पञ्चेन्द्रियतिर्यगपेक्षयैव संभवति, शेषाणां संख्येयवर्षायुष्कत्वात् । तेन पञ्चेन्द्रियतिरश्चोऽप्युत्कृष्टभवस्थितिस्त्रिपल्योपमानि । न चैतत् स्वमनीषिकया विजृम्भ्यते, यत उक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**—"पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं ।" इति । पञ्चेन्द्रियतिरश्चो मनुष्यसामान्यस्य च यथोक्तोत्कृष्टभवस्थितिर्यथाक्रमं पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगपेक्षया पर्याप्तमनुष्यापेक्षया च घटते, अपर्याप्तानामन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात् । तेन पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिरश्चः पर्याप्तमनुष्यस्य चोत्कृष्टभवस्थितिस्त्रिपल्योपमानि सिद्ध्यति । ननु **प्रज्ञापनासूत्रे** पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिरश्चामुत्कृष्टभवस्थितिरन्तर्मुहूर्तन्यूनत्रिपल्योपममात्री प्रतिपाद्यते, तथा च **तद्ग्रन्थः**—"पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते××× पज्जत्तयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । ×××× पज्जत्तमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं । पज्जत्तमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं" इति । इह पुनः कुतः परिपूर्णं पल्योपमत्रयमुच्यते ? इति चेत्, उच्यते-अभिप्रायापरिज्ञानाद् भवतां प्रलपितम्, यतो विवक्षाभेदात् **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे** तथोक्तम् । तथाहि—**प्रज्ञापनासूत्रे**ऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणं करणापर्याप्तावस्था-कालं व्यपनीय प्रस्तुतभवस्थितिरुक्ता, करणपर्याप्तानाश्रित्या-ऽभिहितेत्यर्थः, इह पुनः पर्याप्तनामकर्मोदयात् पर्याप्ता इति लब्धिपर्याप्तानाश्रित्य प्रोक्ता, पर्याप्तनामकर्मोदयस्य च करणा-ऽपर्याप्ता-ऽवस्थायामपि सत्त्वाद् न वर्जितोऽन्तर्मुहूर्तकालः । तेन न विरुध्यते त्रीणि पल्योपमानि परिपूर्णानि पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिकस्य पर्याप्तमनुष्यस्य चोत्कृष्टभवस्थितिः । इत्थं विवक्षाभेद एव, न मतान्तरं नवा विरोधः । एवमन्यत्राऽप्यूह्यम् ।

तिरश्ची–मानुष्योस्तूत्कृष्टभवस्थितिस्त्रिपल्योपमानि सुघटा, देवकुर्वादिषु युगलधर्मिस्त्रीणां तावत्स्थितिकायुष्कत्वात् ,तथा चोक्तं **श्रीजीवाजीवाभिगमे**–तिरिक्खजोणित्थीणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पण्णत्ता ? गो० जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं,उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं।×××मणुस्सित्थीणं भंते ! केवइयं कालं ठिती पन्नत्ता ? खेत्तं पडुच्च जह० अंतो०, उक्को० तिण्णि पलिओवमाइं" ।इति ॥१॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियप्रभृतीनामुत्कृष्टभवस्थितिं वक्तुकामः प्राह–

एगिंदियपुढवीणं वरिससहस्साणि होइ बावीसा ।
सा चेव होइ तेसिं बायर-बायरसमत्ताणं ॥२॥

(प्रे०) '**एगिंदिय०**' इत्यादि , 'एकेन्द्रियपृथिव्योः' एकेन्द्रियसामान्य-पृथिवीकाय-सामान्ययोर्द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि 'भवति' उत्कृष्टभवस्थितिरस्ति , 'सा चैव' द्वाविंशति-वर्षसहस्राणि चैव बादर-बादरसमाप्तानां तेषां=तच्छब्दस्य पूर्वप्रकान्तपरामर्शित्वाद् एकेन्द्रिय-पृथिवीनां=बादरैकेन्द्रिय-पर्याप्तबादरैकेन्द्रिय-बादरपृथिवीकाय-पर्याप्तबादरपृथिवीकायानां 'भवति' उत्कृष्टभवस्थितिरस्ति । एकेन्द्रियसामान्य--बादरैकेन्द्रिय--पर्याप्तबादरैकेन्द्रियाणामियती भव--स्थितिः पृथिवीकायिकापेक्षया बोध्या , शेषाणामप्कायिकानां भवस्थितेः स्तोकत्वात् । पृथिवी-कायस्य बादरपृथिवीकायस्य चोत्कृष्टस्थितिर्यथोक्तप्रमाणा **प्रज्ञापनादिसूत्रे** प्रतिपादिता । तथा च **तद्ग्रन्थः** "पुढविकाइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं।×××× बायरपुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं।" इति । बादरपृथिवीकायिकानां प्रोक्तभवस्थितिः पर्याप्तबादर-पृथिवीकायिकापेक्षया संभवति, अपर्याप्तानामान्तर्मौहूर्तिकत्वात् । तेन पर्याप्तबादरपृथिवीकायि-कस्योत्कृष्टभवस्थितिर्द्वाविंशतिसहस्रवर्षाणि भवति, यदुक्तं **पञ्चसंग्रहमलयगिरीयवृत्तौ**–"तथाहि उत्कृष्टा भवस्थितिर्बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकानां द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि ।" इति । तदेवं एकेन्द्रियसामा-न्यादीनां षण्णां द्वाविंशतिवर्षसहस्राण्युत्कृष्टभवस्थितिः समुपपद्यते ॥२॥

सम्प्रति विकलेन्द्रियाणामुत्कृष्टभवस्थितिं वक्तुकाम आह—

बेइंदियाइगाणं कमसो बारह समा अउणवण्णा ।
दिवसा तह छम्मासा एवं तेसिं समत्ताणं ॥३॥

(प्रे०) '**बेइंदियाइगाणं**' इत्यादि, 'द्वीन्द्रियादिकानां' द्वीन्द्रिय आदिर्येषाम्, ते द्वीन्द्रियादिकाः, "शेषाद्वा" इत्यनेन वैकल्पिकः कच् प्रत्ययः, तेषां द्वीन्द्रियसामान्य-त्रीन्द्रिय-सामान्य-चतुरिन्द्रियसामान्यानामित्यर्थः, क्रमशो द्वादश 'समाः' वर्षाणि एकोनपञ्चाशद् दिवसा-स्तथा षण्मासाः । द्वीन्द्रियसामान्यस्योत्कृष्टभवस्थितिर्द्वादशवर्षाणि , त्रीन्द्रियसामान्यस्यै-कोनपञ्चाशदहोरात्राश्चतुरिन्द्रियसामान्यस्य च षण्मासा भवति , यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापना-सूत्रे**–"बेइंदियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बारस

संवच्छराइं । ××× तेइंदियाणं केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं एगुणवन्नं राइंदियाइं । ×××× चउरिंदियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं छम्मासा ।" इति । 'एवं' एवंशब्दस्य साम्यार्थकत्वाद् द्वादशवर्षैकोनपञ्चाशद्दिवसषण्मासा यथासंख्यं 'समाप्तानां' पर्याप्तानां 'तेषां' द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामुत्कृष्टभवस्थितिर्भवति, उक्तं च **श्रीपञ्चसंग्रहवृत्तौ**–"तथा पर्याप्तद्वीन्द्रियाणामुत्कृष्टा भवस्थितिर्द्वादशवर्षाणि, पर्याप्तत्रीन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशद्दिवसाः, पर्याप्तचतुरिन्द्रियाणां षण्मासाः ।" इति ॥३॥

सम्प्रत्यप्कायसामान्यादीनामुत्कृष्टभवस्थितिं वक्तुकाम आह–

दगवाऊणं कमसो वाससहस्साणि सत्त तिण्णि भवे ।
तिदिणाऽग्गिस्सेवं सिं बायर-बायरसमत्ताणं ॥४॥

(प्रे०) **'दगवाऊणं'** इत्यादि, 'दकवाय्वोः' अप्कायसामान्य-वायुकायसामान्ययोः क्रमशः सप्तवर्षसहस्राणि त्रीणि वर्षसहस्राणि च 'भवेत्' उत्कृष्टभवस्थितिः स्यात् । इदमुक्तं भवति–अप्कायिकस्य सप्तसहस्रवर्षाणि (७०००) वायुकायिकस्य च त्रिसहस्रवर्षाणि (३०००) उत्कृष्टभवस्थितिर्भवति , यदुक्तं **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"आउकाइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं , उक्कोसेणं सत्त-वाससहस्साइं । ××× वाउकायाणं भंते ? केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि वाससहस्साइं ।" इति ।

'तिदिणा' इत्यादि ; 'त्रिदिनाः' त्रयो दिवसाः 'अग्नेः' तेजःकायस्योत्कृष्टभवस्थितिर्भवति , उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"तेउकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइं ।" इति ।

'एवं' एवंशब्दसाम्ये, यथा-ऽप्कायसामान्यस्य सप्तसहस्राणि वर्षाणां वायुकायसामान्यस्य च वर्षाणां त्रिसहस्राणि तथा तेजःकायस्य त्रयोऽहोरात्रा उत्कृष्टभवस्थितिरुक्ता, तथैव बादर-बादरसमाप्तानां तेषां=तच्छब्दस्य पूर्ववस्तुपरामर्शित्वाद् अप्काय-वायुकाय-तेजःकायानामुत्कृष्टभवस्थितिर्भवति । इदमुक्तं भवति–बादराप्कायस्योत्कृष्टभवस्थितिः सप्तसहस्रवर्षाणि, बादरवायुकायस्य च त्रिसहस्रवर्षाणि बादरतेजःकायस्य च त्रयोऽहोरात्राः, **प्रज्ञापनासूत्रे** तथाऽभिहितत्वात् । अक्षराणि त्वेवम्–"बायरआउकाइयाणं पुच्छा,गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सत्त वाससहस्साइं ।" ×××बायरतेउकाइयाणं पुच्छा,गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइं । ××× बायरवाउकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि वाससहस्साइं ।" इति । बादराकायिकादीनां यथोक्तभवस्थितिः पर्याप्तबादरानाश्रित्य संभवति, अपर्याप्तानामान्तर्मौहूर्तिकस्थितिकत्वात् । तेन पर्याप्तबादराप्कायस्याऽप्युत्कृष्टभवस्थितिः सप्तसहस्रवर्षाणि, पर्याप्तबादरवायुकायस्य त्रिवर्षसहस्राणि पर्याप्तबादरतेजःकायस्य च त्रयोऽहोरात्राः, तथा चोक्तं **पञ्चसंग्रहवृत्तौ**–"बादरपर्याप्ताप्कायिकानां सप्तसहस्रवर्षाणि बादरपर्याप्ततेजस्कायिकानां त्रयोऽहोरात्राः, पर्याप्तबादरवायुकायिकानां त्रीणि वर्षसहस्राणि ।" इति ॥४॥

सम्प्रति वनस्पतिकायादीनामुत्कृष्टभवस्थितिमाह—

वासाऽत्थि दससहस्सा वणपत्तेअवणतस्समत्ताणं ।
णेया तेत्तीसुदही पणिंदितसतस्समत्ताणं ॥५॥

(प्रे०) '**वासाऽत्थि**'' इत्यादि, वर्षा दशसहस्राणि 'वनप्रत्येकवनतत्समाप्तानां' पदैकदेशेन पदसमुदायस्य गम्यमानत्वाद् वनशब्देन वनस्पतिग्रहणाद् वनस्पतिकायसामान्यस्य प्रत्येकवनस्पतिकायस्य पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायस्य च 'अस्ति' उत्कृष्टा भवस्थितिर्भवति. उक्तं च **श्रीप्रज्ञापनासूत्रे**–"वणप्फइकाइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं दस वाससहस्साइं ।" इति । एवं प्रत्येकवनस्पतिकाय-पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकाययोरपि ग्रन्थान्तरसंवादो द्रष्टव्यः । '**णेया**' इत्यादि, 'पञ्चेन्द्रियत्रसतत्समाप्तानां' पञ्चेन्द्रियस्य त्रसस्य=त्रसकायस्य समाप्तपञ्चेन्द्रियस्य=पर्याप्तपञ्चेन्द्रियस्य समाप्तत्रसस्य=पर्याप्तत्रसकायस्य चोत्कृष्टा भवस्थितिः 'त्रयस्त्रिंशदुदधयः' त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाः 'ज्ञेया' बोद्धव्या, देवनारकाणां पञ्चेन्द्रियत्रसतत्पर्याप्तत्वेन यथोक्तभवस्थितेरुपपत्तेः, यदुक्तं श्री **जीवाजीवाभिगमसूत्रे**–"पंचेन्दियस्स ×××उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं । ×××× तसकाइयस्स ××× उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोमाइं" इति । एवं पर्याप्तपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तत्रसकायस्य चोत्कृष्टभवस्थितौ ग्रन्थान्तरसंवादो बोध्यः ॥५॥

सम्प्रत्यपर्याप्ततिर्यगादीनामुत्कृष्टभवस्थितिमभिदधत् सप्ततेर्जघन्यभवस्थितिं देवनारकाणां च जघन्योत्कृष्टभवस्थितिमतिदिशति—

सेसाणं मुहुत्तंतो पणतीमाए सकायठिइतुल्ला ।
सयरीए होइ लहू दुहावि सव्वणिरयसुराणं ॥६॥

(प्रे०) '**सेसाणं**' इत्यादि'शेषाणाम्' उक्तोद्धरितानामपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादीनां 'पञ्चत्रिंशतः' पञ्चत्रिंशत्संख्यकानां 'मुहूर्तान्तः' अन्तर्मुहूर्तं 'ज्ञेया' उत्कृष्टभवस्थितिर्बोध्या, कतिपयानामपर्याप्तत्वेन केषाञ्चित् सूक्ष्मत्वेन शेषाणां च साधारणवनस्पतिकायभेदत्वेनोत्कृष्टभवस्थितेर्यथोक्तप्रमाणत्वात् यदुक्तं **जीवसमासप्रकरणे**—

"एएसिं च जहण्णं उभयं साहारसव्वसुहुमाणं । अंतोमुहुत्तमाऊ सव्वापज्जत्तयाणं च ॥१॥" इति ।

अपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यगादयो नामतः पुनरिमे–अपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रिया-ऽपर्याप्तमनुष्य-सूक्ष्मैकेन्द्रिय-पर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मैकेन्द्रिया--ऽपर्याप्तबादरैकेन्द्रिया---ऽपर्याप्तद्वीन्द्रिया--ऽपर्याप्तत्रीन्द्रिया-ऽपर्याप्तचतुरिन्द्रिया-ऽपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय--सूक्ष्मपृथिवीकाय--पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकाया--ऽपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकाया-ऽपर्याप्तबादरपृथिवीकाय-सूक्ष्माप्काय-पर्याप्तसूक्ष्माप्काया-ऽपर्याप्तसूक्ष्माप्काया-ऽपर्याप्त-

बादराप्काय-सूक्ष्मतेजःकाय-पर्याप्तसूक्ष्मतेजःकाया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मतेजःकाया-ऽपर्याप्तबादरतेजःकाय-सूक्ष्मवायुकाय-पर्याप्तसूक्ष्मवायुकाया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मवायुकाया-ऽपर्याप्तबादरवायुकाय-साधारणशरीरवनस्पतिकाय-सूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाय-पर्याप्तसूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तसूक्ष्मसाधारणशरीरवनस्पतिकाय-बादरसाधारणशरीरवनस्पतिकाय-पर्याप्तबादरसाधारणशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तबादरसाधारणशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तप्रत्येकशरीरवनस्पतिकाया-ऽपर्याप्तत्रसकायाः । तदेवमुत्कृष्टभवस्थितिर्निरूपिता ॥५॥

अथ सप्ततेर्जघन्यभवस्थितिं देवनारकाणां च जघन्योत्कृष्टभवस्थितिमतिदिशति 'सयरीए' इत्यादि, 'सप्ततेः' सप्ततिसंख्याकानां देवनारकवर्जंगतीन्द्रियकायभेदानां 'लघुः' जघन्यभवस्थितिः 'स्वकायस्थितितुल्या' **कायस्थितिप्रकरणोक्तस्वकीयस्वकीयजघन्यकायस्थितिसमा** भवति, तथा 'सर्वनिरयसुराणां' अष्टानां निरयभेदानां त्रिंशद्देवभेदानां च 'द्विधाऽपि' जघन्यत उत्कृष्टतश्चाऽपि भवस्थितिर्यथाक्रमं **कायस्थितिप्रकरणोक्तस्वकीयस्वकीयजघन्योत्कृष्टकायस्थितिसमाना** भवति, देवनारकाणां पुनर्देवनारकत्वेनाऽनुत्पादात् ॥६॥

॥ इति समाप्ता ॥

श्रीमत्तपोगच्छगगनाङ्गणदिनमणि-सुविहितगच्छाधिपति-सिद्धान्तमहोदधि-सच्चारित्रचूडामणि-कर्मशास्त्रनिष्णात-प्रातःस्मरणीयाचार्यशिरोमणि-श्रीमद्विजयप्रेमसूरीश्वरान्तेवासिमुनि-तल्लजश्रीजयघोषविजय-धर्मानन्दविजय-वीरशेखरविजयसंगृहीतपदार्थकस्य मुनि-श्रीवीरशेखरविजयरचितमूलगाथाकस्य भवस्थितिप्रकरणस्य मुनिपुङ्गवजितेन्द्र-विजयशिष्यमुनिगुणरत्नविजयविरचिता प्रेमप्रभावृत्तिः ।

१७४ मार्गणानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्

उत्कृष्टकायस्थितिः	गतिः	इन्द्रियम्	कायः	योगः	वेदः	कषायः
३३ सागरोपमाः	नरकगति. देवगति.२	....	....	....	...	...
स्वस्वोत्कृष्टभवस्थितिः ❀	प्रथमादिसप्तनिरयाः, २९ देवभेदाः ३६	...	...	...	...	...
असंख्यपुद्गलपरावर्ताः	तिर्यग्गतिः १	एकेन्द्रिय० १	वनस्पतिकाय० १	काययोग० १	नपुंसक.१	...
पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकत्रि-पल्यानि	अपर्याप्तवर्जाः ३ शेषतिर्यग्भेदाः, अपर्याप्तवर्जाः ३ शेषमनुष्यभेदाः ६	...	....	...	...	...
अन्तर्मुहूर्तम्	अपर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रिय० अपर्याप्तमनुष्य० २	पर्याप्तसूक्ष्मै० अपर्याप्तसूक्ष्मै०, अपर्याप्तबादरैके० अपर्याप्तद्वी०. अपर्याप्तत्री०, अपर्याप्तचतुरि० अपर्याप्तपञ्चे० ७	८अपर्याप्तसूक्ष्मबादरपृथिवीकायादिचतुष्कायाः,५पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायादिपञ्चकायाः,अप.प्रत्येकव.. प० बादरसाधारणव., अपर्याप्तसू बा. साधा ,अप त्रस.१८	पञ्चमनो०, पञ्चवचन० औदारिकमिश्र०, वैक्रियद्विकम् आहारकद्विकम् १५	...	क्रोधमानमायालोभाः ४
अङ्गुलासंख्यभागः	...	बादरैकेन्द्रिय० १	...	...	...	...
असंख्यलोकाः	...	सूक्ष्मैकेन्द्रिय० १	पृथ्व्यप्तेजोवायुसामान्य०,सूक्ष्मपृथ्व्यप्तेजोवायुकाय०, सूक्ष्मसाधारणवनस्पति.६	...	...	...
संख्यसहस्रवर्षाः	...	पर्याप्तबादरैकेन्द्रिय० त्रिविकलेन्द्रियाः ४	प० बा० पृथ्वी०, प० बा० अप्०, प० बा० वायु., प.प्रत्येकवन.४	...	...	...
संख्यवर्षाः	...	★ पर्याप्तद्वी० १	...	...	...	...
संख्यदिवसाः	...	★ पर्याप्तत्री० १	★प.बा.तेजःकाय.१	...	...	...
संख्यमासाः	...	★पर्याप्तचतु० १	...	...	...	...

❀ स्वस्वजघन्योत्कृष्टभवस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्.

	उत्कृष्टतः	जघन्यतः		उत्कृष्टतः	जघन्यतः		उत्कृष्टतः	जघन्यतः
निरयसा०	३३सागरो०	१००००वर्षाः	तमःप्रभा०	२२सागरो	१७ सागरो.	सौधर्म०	२ सागरो०	१पल्योप.
रत्नप्रभा०	१ ,,	,, ,,	महातमःप्रभा.	३३ ,,	२२ ,,	ऐशान०	साधिके२ सा.	साधिकं१प०
शर्कराप्रभा०	३ ,,	१ सागरो०	देवसामान्य०	३३ ,,	१००००वर्षाः	सनत्कुमार.	७सागरो०	२ सागरो०
वालुकाप्रभा०	७ ,,	३ ,,	भवनपति०	साधिकसागरो. ,,	,,	माहेन्द्र०	७ ,, साधि.	२ ,, साधि.
पङ्कप्रभा०	१० ,,	७ ,,	व्यन्तर०	१ पल्योपम०	,, ,,	ब्रह्मलोक.	१० सागरो.	७ सागरो०
धूमप्रभा०	१७ ,,	१० ,,	ज्योतिष्क०	साधिकपल्यो.	$\frac{1}{8}$ पल्य.	लान्तक०	१४ ,,	१० ,,

★ = मतान्तरेणोत्कृष्टकायस्थितिः संख्यसहस्रवर्षाणि (गाथा ।

ज्ञानम्	संयमः	दर्शनम्	लेश्या	भव्यः	सम्यक्त्वम्	संज्ञी	आहार०	सर्वाः	गाथाङ्कः
विभङ्ग० १	...	...	कृष्णा, शुक्ला २	...	△ क्षायिकस० १	...	...	६	१
...	...	...	...	...	...	...	...	३६	२,७ ८,९
...	...	...	...	...	...	असंज्ञी	...	६	३
...	...	...	....	...	...	...	...	६	४
...	सूक्ष्मसम्पराय० १	...	...	...	औपश-मिकसम्यक्त्व. मिश्र० २	...	...	५०	५,६
...	...	...	...	...	...	...	आहार० १	२	१७,२०
...	...	...	...	...	...	...	...	१०	१०
...	...	...	...	...	...	...	...	८	"१
...	...	...	...	...	...	...	...	१	११
...	...	...	...	...	...	...	...	२	१२
...	...	...	...	...	...	...	...	१	१२

❀ स्वस्वजघन्योत्कृष्टभवस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्

	उत्कृष्टतः	जघन्यतः		उत्कृष्टतः	जघन्यतः		उत्कृष्टतः	जघन्यतः
महशुक्र०	१७ सागरो.	१४सागरो.	प्रथमग्रैवे०	२३ सागरो.	२२सागरो.	सप्तमग्रैवे.	२९ सागरो.	२८सागरो.
सहस्रार०	१८ ,,	१७ ,,	द्वितीयग्रैवे०	२४ ,,	२३ ,,	अष्टम ,,	३० ,,	२९ ,,
आनत०	१९ ,,	१८ ,,	तृतीय ,,	२५ ,,	२४ ,,	नवम ,,	३१ ,,	३० ,,
प्राणत०	२० ,,	१९ ,,	चतुर्थ ,,	२६ ,,	२५ ,,	४ अनुत्तर०	३३ ,,	३१ ,,
आरण०	२१ ,,	२० ,,	पञ्चम ,,	२७ ,,	२६ ,,	सर्वार्थसिद्ध०	३३ ,,	×
अच्युत०	२२ ,,	२१ ,,	षष्ठ ,,	२८ ,,	२७ ,,			

△ बन्धकनिरपेक्षा साद्यनन्ता। (गाथा-१३)

१७४ मार्गणानामेकजीवाश्रयोत्कृष्टकायस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्

उत्कृष्टकायस्थितिः	गतिः	इन्द्रियम्	कायः	योगः	वेदः	कषायः
साधिकसहस्रसागरो०	...	पञ्चेन्द्रिय० १	...	...	...	...
साधिकद्विसहस्रसागरो०	...	...	त्रसकाय० १	...	...	...
सागरोपमशतपृथक्त्वम्	...	पर्याप्तपञ्चेन्द्रिय० १	△पर्याप्तत्रस० १	...	पुरुष० १	...
सार्धपुद्गलपरावर्तद्वयम्	...	...	साधारणशरीरवन०१	...	...	...
सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्य	...	...	बादरपृ०, बादराप्क., बा. ते., बा. वागु., बा. साधारणश०., प्रत्येकशरीरव० ६	...	...	...
देशोनद्वाविंशतिसहस्रवर्षा.	...	...	...	औदारिक० १	...	...
त्रिसमयाः	...	...	...	कार्मण० १	....	...
पल्योपमशतपृथक्त्वम्	...	...	...	...	स्त्रीवेद०१	...
देशोनपूर्वकोटिः	....	...	...	...	अवेद० १ +	अकषाय० १ +
अनाद्यनन्ता, अनादिसान्ता सादिसा ता,सा चोत्कृष्टा देशोनार्धपुद्गलपरावर्तः	....	...	...	...	...	...
साधिकषट्षष्टिसागरो०	...	...	...	...	...	...
अनाद्यनन्ता, अनादिसान्ता	...	...	...	..	...	...
क्रमेण१ -:-,३卐,२,१८ सागरो.	...	...	...	...	....	...
अनादिसान्ता	...	...	...	...	....	...
अनाद्यनन्ता	....	...	...	...	....	...
षडावलिकाः	...	...	...	...	....	...

१७४ मार्गणानामेकजीवाश्रयजघन्यकायस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्

जघन्यकायस्थितिः	★ गतिः	इन्द्रियम्	कायः	योगः	वेदः	कषायः
स्वस्वजघन्यभवस्थितिः	८ निरयभेदाः, सर्वार्थसिद्धवर्जाः २९देवभेदाः ३७	....	...	....	....	...
क्षुल्लकभवः	तिर्यक् ,पञ्चे०ति., अप.पञ्चे.ति.,मनु०, अप० मनु० ५	पर्याप्तवर्जाः. शेषाः १३ इन्द्रियभेदाः	पर्याप्तवर्जा ० शेषाः कायभेदाः ३०	....	...	...
त्रिसमयोनक्षुल्लकभवः	...	....	....	...	....	...
अन्तर्मुहूर्तम्	शेषास्तिर्यङ्मनुष्यभेदाः ४	पर्याप्ता इन्द्रियभेदाः ६	पर्याप्ताः कायभेदाः १२	काययोग०, वैक्रियमिश्र०, आहारकमिश्र. ३	पुंवेद० १	क्रोधमानमायाः ● ३
१ समयः	....	...	...	शेषाः १५	शेषाः ३	लोभः, अकषायः

सङ्केतानां सूचिः △मतान्तरेण सागरोपमाणां द्वे सहस्रे (गाथा-२२) । -:-मतान्तरेण १७सागरो० । 卐मतान्तरेण ७ सागरोपमाणि(गाथा-२२ ॐबन्धकनिरपेक्षा साद्यनन्ता । +बन्धकनिरपेक्षा साद्यनन्ता सादिसान्ता च, तत्राऽवेदाऽकषाययोरन्तर्मुहूर्तप्रमाणा सादिसान्ता, सम्यक्त्वस्य ६६ सागरो० साधिका, त्रिसमयाश्चानाहारस्य । (गाथा–२३)

१७४ मार्गणानामेकजीवाश्रयकायोत्कृष्टस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्

ज्ञानम्	संयमः	दर्शनम्	लेश्या	भव्यः	सम्यक्त्वम्	संज्ञी	आहारकः	सर्वाः	गाथाङ्कः
...	...	△ चक्षुर्दर्शन१	...	...	...	...	...	२	१३
...	...	...	...	...	...	...	...	१	१३
...	...	...	...	...	...	सज्ञि०	...	४	१३
...	...	...	...	...	...	...	...	१	१४
...	...	...	...	...	...	...	...	६	१४
...	...	...	...	...	...	...	...	१	१५
...	...	...	...	...	...	...	अना० +	२	१५
...	...	...	...	...	...	...	...	१	१५
मन:पर्यव० ❀केवलज्ञा. २	संय.,सामा.,छेदो. परि.,यथा.देश. ६	केवलदर्शन०१ ❀	...	...	...	...	...	११	१६
अज्ञानद्विक०२	असंयम०१	...	...	...	मिथ्यात्व० १	...	...	४	१७
शेषज्ञानत्रयम् ३	...	अवधिदर्शन.१	...	...	+ सम्य., क्षायोपश०२	...	...	६	१८
...	...	अचक्षुर्दर्शन. १	...	...	...	...	...	१	१८
...	...	...	नी.,का., ते.,प., ४	...	...	...	...	४	१९
...	...	...	...	भव्यः १	...	...	...	१	१९
...	...	...	...	अभव्यः १	...	...	...	१	१९
...	...	...	...	...	सास्वादन०१	...	...	१	२०

१७४ मार्गणानामेकजीवाश्रयजघन्यकायस्थितिप्रदर्शियन्त्रम्

ज्ञानम्	संयमः	★ दर्शनम्	लेश्या	भव्यः ★	सम्यक्त्वम्	संज्ञी	आहारकः	सर्वाः	गाथाङ्कः
...	...	...	....	...	...	....	....	३७	२४,२५ २९–३१
....	....	—	....	....	....	सञ्ज्यसंज्ञि. २	....	५०	२५,२६
...	....	...	...	...	...	...	आहारकः १	१	२६
मतिश्रुतकेवलानि अज्ञानद्विकम् ५	देशस० असयम० २	चक्षुर्दर्शन० केवलदर्शन०२	कृष्णादय ६	...	सास्वादन वर्जाः ६	...	...	५०	२६,२७
∴ अवधिमनो विभङ्गानि३	∴ सयमसा०सामा छेदो. ∴ परि., सूक्ष्म.,यथा. ६	∴ अवधि-दर्शन.१	...	...	सास्वादनम् १	...	अनाहा-रक०१	३२	३२,३३

सङ्केतसूचिः–★ सर्वार्थसिद्धसुराऽचक्षुर्दर्शन-भव्या-ऽभव्यानां जघन्यकायस्थितिर्नास्ति । (गाथा ३१)
● मतान्तरेण १ समयः (गाथा-३४) । ∴ मतान्तरेणाऽन्तर्मुहूर्तम् (गाथा-३४) ।

उत्कृष्टभवस्थितियन्त्रम्

भवस्थिति-प्रमाणम्	गतिः	इन्द्रियम्	कायः	सर्वे	गाथाङ्कः
३पल्योपम०	अपर्याप्तवर्जाः ४ तिर्यग्भेदाः ३ मनुष्यभेदाः७			७	१
२२०००वर्षाणि		एकेन्द्रिय०, बा० एके०, प० बा० एकेन्द्रिय०३	पृथ्वीका० बा० पृथ्वी० प० बा० पृ० ३	६	२
७००० वर्षाणि			अप्का०, बा० अप्०, प० बा० अप्० ३	३	३
३००० वर्षाणि			वायु०, बा० वायु०, प० बा० वायु०, ३	३	३
१०००० वर्षाणि			वन०, प्रत्येकवन०, प० प्रत्येकव० ३	३	५
१२ वर्षाणि		द्वीन्द्रि०,प० द्वी०		२	३
४९ दिवसाः		त्रीन्द्रि०,प० त्री०		२	४
षण्मासाः		चतुरि.,प०चतु०		२	४
३ दिवसाः			तेजः, बा० तेजः, प० बा० तेजः०, ३	३	३
३३ सागरोपमा;	...	पञ्चे० पर्याप्त-पञ्चेन्द्रिय० २	त्रस०, पर्याप्तत्रस० २	४	५
भिन्नमुहूर्तम्	अप०पञ्चे० ति०, अप०मनुष्य० २	शेषाः ८	शेषाः २५	३५	६
				७०	

भारतीय प्राच्यतत्त्वप्रकाशनसमिति-पिंडवाडा [राजस्थान]
प्रकाशित कर्मसाहित्य-प्राचीनसाहित्य-सूचि

नाम	मूल्य	
(१) खवगसेढी [अप्राप्य]		रु. २१
(२) बंधविहाणं (महाशास्त्र) ४ खण्ड		
प्रथमखण्ड प्रकृतिबन्ध (पयडी बन्धो)	राजसंस्करण	राजाधिराज सं.
भा. १ मूलपयडिबंधो	रु. ३०	रु. ४०
भा. २ उत्तर पयडि बंधो	,, २५	,, ३०
भा. ३ ,, ,, ,, (स्थानप्ररूपणा) प्रेसमध्ये	—	—
भा. ४ ,, ,, ,, (भूयस्कारादिबन्ध)	,, ३०	,, ४०
द्वितीयखण्ड स्थितिबन्धः (ठिइबंधो)		
भा. १ मूलपयडि ठिइबंधो		रु २१
भा. २ उत्तरपयडि ,,	रु. २५	रु ३०
भा. ३ ,, ,, (भूयस्कारादिबन्धः) प्रेसमध्ये		
तृतीयखण्डो रसबन्धः (रसबंधो)		
भा. १ मूलपयडि रसबन्धो	,, २५	,, ३०
भा. २ उत्तर ,, ,,	,, २५	,, ३०
भा. ३ ,, ,, ,, (भूयस्कारादिबन्धः)	,, ३५	,, ४०
चतुर्थ खण्ड. प्रदेशबन्धः (पएसबन्धो)		
भा. १ मूलपयडिपएसबंधो	रु. २५	रु ३०
भा. २ उत्तर ,, ,, (१)	,, ३०	,, ४०
भा. ३ ,, ,, ,, (२)	,, ३०	,, ४०
पसत्थी (पूर्वार्धः)	,, ३०	,, ४०
,, (उत्तरार्धः)	,, ३०	,, ४०
कर्मप्रकृति-चूर्णि-टीप्पनकम् (प्रताकार) (प्रेसमध्ये)	—	—
,, बन्धशतक ,, ,,	प्रत १६,	पुस्तक १४
उभयत्र मूल-आ. श्री शिवशर्मसूरिः, टीप्पनकार-आ. श्री मुनिचन्द्रसूरिः		
चत्वारः प्राचीनाः कर्मग्रन्थाः	,, २५	३५
,, ,, ,, (सप्ततिकादिसह)	,, ४०	५०
सप्ततिका-सूक्ष्मार्थविचारसार प्रकरणं	,, २०	,, २५
षडशीति--चतुर्थकर्मग्रन्थः	,, १५	

नाम	मूल्य
सप्ततिका-षष्ठकर्मग्रन्थः	रु. १५
सूक्ष्मार्थविचार-प्रकरणम्	,,
प्राचीनकर्मग्रन्थषट्कमूलभाष्यादिगाथाः	,, ५
सप्ततिका छट्ठो कर्मग्रन्थ (यन्त्रात्मक)	,, ३
वादसंग्रह (उ. यशोविजय)	,, १०
स्याद्वादरहस्य (लघु) (उ. यशोविजय)	,, ५
स्याद्वादरहस्य (टीकात्रय) (,,)	,, २०
शतार्थवीथी (योगशास्त्राद्यश्लोकशतार्थं	,, ३
उपमितिभवप्रपञ्चकथा (उत्तरार्ध) प्रताकार	,, २०
पुस्तकाकार	,, २०
नव्याः चत्वारः कर्मग्रन्थाः	रु. ३०
पञ्चमषष्ठौ कर्मग्रन्थौ	,,
क्षेत्रस्पर्शनाप्रकरणम्	५० पैसा
खवगसेढी मूलानुवाद	
प्रवचनसारोद्धार भा. १ प्रताकार प्रेसमध्ये	
बन्धविधान प्रशस्तिः	,,

ज्ञानोदय प्रिन्टिंग प्रेस, पिण्डवाडा